ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

2

НАУКА И ИЗКУСТВО

ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

2

НАУКА И ИЗКУСТВО
София — 1965

ИЗВЕСТИЯ НАРОДНОГО МУЗЕЯ ГОРОДА БУРГАСА

ТОМ 2

1965

BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS

VOLUME 2

1965

СЪДЪРЖАНИЕ — SOMMAIRE

1. Т. Герасимов, Статуята на Аполон от Каламис в Аполония на Черно море. . 1
   T. Gerasimov, La statue d'Apollon de Calamis à Apollonia sur la Mer noire.
2. Ив. Гълъбов, Предримска керамика от Аполония 11
   Iv. Gălăbov, La céramique préromaine d'Appollonia.
3. Ив. Венедиков, Бронзовите хидрии с изображение на грабването на Орейтия от Бореас, открити в Несебър. 49
   Iv. Venedikov, Les hydries en bronze avec représentions de l'enlèvement d'Orithye par Borrée, découvertes à Nesebăr.
4. Б. Геров, Към въпроса за използуването на мините в Тракия през римско време. 63
   B. Gerov, Zur Frage der Ausbeutung der Bergwerke in Thrakien in römischer Zeit.
4. В. Велков, Нови данни за икономиката и историята на античния град при днешното Малко Търново. 75
   V. Velkov, Neues über die Ökonomie und die Geschichte der antiken Stadt bei Malko Tărnovo.
6. Ст. Вичева, Развитие на народния костюм през XIX в. в северните села на бившата Карнобатска околия. 101
   St. Vičeva, Le costume national de l'environ de Karnobat au XIX siècle.
7. Ат. Сиркаров, Бани от епохата на турското владичество в Бургаския край. . 127
   At. Sirkarov, Des bains publiques de la région de Bourgas à l'époque de la domination turque.
8. Г. Михаилов, Epigraphica. 149
   G. Mihajlov, Epigraphica.
9. М. Лазаров. Две съкровища на сребърни римски императорски монети от времето на готските нашествия в средата на III в. 157
   M. Lazarov, Deux trésors, comprenants des monnaies en argent datant des empereurs romains du temps des invasions des Goths du milieu du IIIe s.

Тодор Герасимов

СТАТУЯТА НА АПОЛОН ОТ КАЛАМИС В АПОЛОНИЯ НА ЧЕРНО МОРЕ

Аполония на Черно море отрано се издигнала като голям търговски център. За икономическия разцвет на града спомогнала, от една страна, предприемчивостта на жителите ѝ, а, от друга, благоприятното географско положение на селището, разположено на южния край на дълбокия залив. Удобното пристанище е улеснявало износната и транзитната търговия. Градът е бил естествен излаз на богатата със суровини вътрешност на страната. През аполонийското пристанище са изнасяни зърнени храни, добитък, дървен материал и др. от басейна на Тунджа и Марица. За икономическото преуспяване на Аполония свидетелствуват сребърните монети (драхми и тетроболи), които управата на града започнала да пуща в обращение още в началото на V в. пр. н. е. Монетите на Аполония придобили важно значение в търговията в източната половина на Балканския полуостров. Тях намираме не само в земите на днешна Югоизточна България,[1] но и в Североизточна, което показва широкия обсег на дейността на аполонийските търговци.[2]

Забогателият град е могъл към средата на V в. пр. н. е. да си поръча за една огромна за времето си сума (500 таланта) при прочутия атински скулптор Каламис[3] една бронзова статуя с колосални размери (13,20 м висока) на бога-епоним и покровител на жителите Аполон[4]. Статуята с огромните си размери и изглед е представяла една забележителност в това черноморско пристанище. Тя се е радвала на голяма известност в древността и затова е спомената у някои антични автори.

---

[1] Крумово, Новозагорско, ИБАИ, XI, 1937, стр. 322; Айтос, ИАИ, XX, 1955, ст. 605; Карнобатско, ИАИ, XX, стр. 611; Тенево, Ямболско, ИАИ, XXII, 1959, стр. 359; Горно Ябълково, Бургаско, ИАИ, XXV, 1962, стр. 229 сл.; Роза, Ямболско, ИАИ, XXVI, 1963; Горно Ново село, Старозагорско, ИАИ, XXVI, 1963; Горни Домлян, Пловдивско, ИАИ, XXVI.

[2] Коларовградско, ИАИ, XVII, 1950, стр. 319; Староселска, Преславско, ИАИ, XXI, 1957, стр. 325.

[3] Klein, Geschichte der griech. Kunst I, стр. 387 сл.; E. Reisch, Kalamis, O. Jh., IX, 1906, стр. 199 сл.; F. Studniczka, Kalamis, Abhandl. der sächs. Gesell. der Wis. phil.-hist Kl. XXV, Leipzig, 1907; Lippold, Kalamis, PWRE, X, 1919, 1532 сл., G. Richter, The Sculpture and Sculptors of the greeks, 1930, 201 сл.; Ch. Picard, Manuel d'archéologie grecque, Paris, II, 45 сл.

[4] Reisch е изказал мнение, че колосалната статуя в Аполония е била заплатена с големи суми, получени като военна плячка при някаква военна експедиция срещу съседните траки. Според него това е станало между 480 и 460 г. пр. н. е. (Срв. Reisch, Kalamis, ÖJ, IX,, 1906, стр. 222.) Това предположение е малко вероятно, тъй като не е познато едно такова военно стълкновение на Аполония със съседното Одриско царство.

Един от тях е известният в древността географ Птолемей. За статуята той е дал следното късо съобщение: „... Аполония, милетска колония; по-голямата част от тоя град е разположена на някакво островче, гдето има светилище на Аполон; от него Марк Лукул вдигна колосалната статуя на Аполон, творение на Каламис, и я постави в Капитола."[1] Статуята е спомената и у римския писател Плиний: „... виждаме някои от статуите, които наричат колоси. Подобни са на кули. Такава е в Капитолия (статуята) на Аполон, пренесена от М. Лукул от Аполония, град на Черно море. Висока е 30 лакти (13,20 м). Направена за 500 таланта."[2] Почти същите данни дава и Апиан. Но в неговия текст стои погрешно името на хълма Палатин вместо Капитолий.

Както виждаме, и в двете известия не е казана нито дума за изгледа на статуята. Това обстоятелство е правело невъзможно да се установи в общи черти видът на произведението на Каламис в Аполония. Едва след 1898 г., когато Д. Е. Такела убедително прекласира и отдаде на Аполония на Черно море сребърните и бронзовите монети с изправена котва върху опаката им страна, отнасяни дотогава към нумизматиката на няколко града в М. Азия и Тесалия, бе направен опит да се отъждестви образът на стоящия Аполон върху аполонийските монети със статуята на Каламис.[3] Пръв Б. Пик свързва споменатите антични сведения с фигурата на Аполон от монетите на Аполония.[4] Неговото мнение, че в тоя монетен образ трябва да виждаме копие от колосалната статуя на Каламис, бе възприето от изследвачите на античната скулптура.[5] В проучването си Пик[6] използува като илюстративен материал една бронзова и две сребърни монети с котва върху опакото им, а също тъй и две бронзови монети с надпис ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΙΑΤΡΟΥ (обр. 2). Първите три монети на Аполония той датира в първата половина на II в. пр. н. е., а последните — в I в. пр. н. е.

Първата сребърна монета е с диаметър 20 мм и тегло 3,62 г. Върху лицевата ѝ страна е представен Аполон, прав насреща (обр. 1). При внимателно разглеждане на фигурата се забелязват няколко подробности, които издават ръката на един модерен фалшификатор, който е копирал повърхностно изображението на Аполон от някоя антична бронзова монета. Въпреки че Аполон е представен стоящ насреща, краката му са представени в профил. Главата е с малко лице и без шия; тя като че е затъкната направо в тялото. Косата е третирана като перука. Гравьорът е моделирал носа като една дебела черта, съединена с плъстената маса на косата, и по тоя начин лицето на Аполон е без чело, нещо, което един античен гравьор не би допуснал. Не са означени и очите. Атрибутът в дясната ръка е предаден като китка от листа. В оригиналните аполонийски монети от бронз Аполон държи в дясната ръка лаврово дръвче. Изобщо моделировката на целия образ има неантичен характер.

---

[1] Strabo VII 6, 1: ... εἶτ' Ἀπολλωνία .... ἄποικος Μιλησίων, τὸ πλέον τοῦ κτίσματος ἱδρυμένον ἔχουσα ἐν νησίῳ τινὶ [ὅπου] ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐξ οὗ Μάρκος Λεύκολος τὸν κολοσσόν ἦρε καὶ ἀνέθηκεν ἐν τῷ Καπετωλίῳ τὸν Ἀπόλλωνος, Καλάμιδος ἔργον.

[2] Plinius, Nat. hist., XXXV 39: ... videmus statuarum, quas colossaeas vocant, turribus pares. Talis est in Capitolio Apollo tralatus a M. Lucullo ex Apollonia Ponti urbe, XXX cubutorum D talentis factus.

[3] D. E. Tacchella, Monnaies autonomes d'Apollonia de Thrace, Rev. Num., 1898, стр. 210—218.

[4] B. Pick, Observations sur les monnais autonomes d'Apollonie en Thrace, Rev. Num., 1898, стр. 219 сл.; Pick, Thrakische Münzbilder, JdI XIII, 1898, стр. 168 сл.

[5] Reisch, цит. съч., стр. 220 сл.; Studniczka, цит съч., стр. 69 сл; Richter, цит. съч., стр. 202; Lacroix, Les reproduction de statues sur les monnaies grecques, Liège, стр. 249; M. Bieber, Die antiken Skulpturen usw., Marburg, 1915, стр. 5.

[6] Pick, цит. съч., стр. 167 и 169; Studniczka, цит. съч., стр. 69; Reisch, цит. съч., стр. 222.

Във втората сребърна монета, която е с по-малки размери — 17 мм и тегло 2,55 г., образът на Аполон е предаден сравнително по-вярно (обр. 1). Но и в него намираме погрешно схващане и неправилно предаване на атрибута в дясната ръка. Лавровото дръвче е моделирано като две отделни неща. Стъблото му под китката на ръката е гравирано като обла поставка, а нагоре като китка от лаврови листа. И върху опаката страна на тази монета намираме подробности, които още повече засилват убеждението за модерния произход на монетата. Това е на първо място халката, която е гравирана до напречната гредичка на котвата без каквато и да е връзка с нея. В котвите с халка, изобразени в редица монети на сирийския цар Селевк I (312—280 г.), халката е представена винаги скачена с продължението на отвесното рамо на котвата. В котвата върху първите монети на Аполония (началото на V в. пр. н. е.) отвесното рамо завършва с овално ухо, което несъмнено представя подвижната халка.[1] Също тъй модерният гравьор е представил в занимаващата ни монета отвесното рамо на котвата като обла пръчка, завършваща в горния край (над крилата) с напречна летвичка, нещо, което не намираме в изображенията на котва в монетите на Аполония от елинистическата епоха, откогато би трябвало да датира тоя фалшификат. Изтъкнатите несъобразности в иконографията и подробностите във фигурата на Аполон от двете монети ни дават основание да ги смятаме за модерни фалшификати.

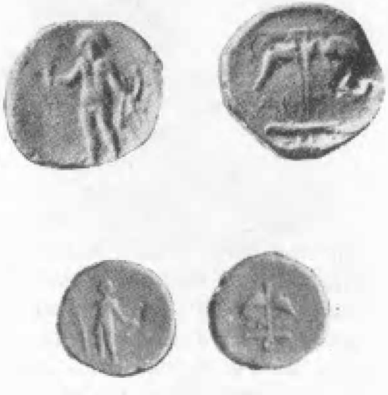

1. Сребърни монети на Аполония (фалшиви)

Но да допуснем за момент, че тия монети не са фалшиви. Тогава се явява въпросът, могла ли е Аполония във II в. пр. н. е., когато Пик и другите учени подир него ги датират, да сече сребърни монети. Ние знаем, че градовете по западния черноморски бряг след падането им под владичеството на Лизимах изпаднали в тежко икономическо положение и не могли вече да се съвземат. Един от тия градове е бил и Аполония. Ето защо е изключено градът да е сякъл сребърни монети през II в. пр. н. е. с тегло (3,62 и 2,55 г), аналогично на това на монетите от периода на неговия икономически разцвет през V в. пр. н. е.

Знаем, че последните сребърни монети (IV в. пр. н. е.), които е сякла Аполония, са били от дребен номинал — диоболи и оболи със средно тегло 1,30—1,20 г и 0,73—0,54 г. През III и II в. пр. н. е. обеднялата Аполония сече само бронзови монети, предназначени само за нуждите на нейния пазар.[2]

---

[1] D. Tacchella, Rev. Num., 1903, стр. 40 сл., и табл. V, 11; Sÿlloge num. graec., Kopenhagen, Thrace II, 451.

[2] Т. Герасимов, Монетите от некропола на Аполония в сб. Аполония, София, 1963, стр. 333 сл.

Изтъкнатите несъобразности в образите и теглото на двете сребърни монети показват, че имаме работа с два модерни фалшификата. И затова те не трябва да се използуват повече като илюстрация на изгледа на статуята на Аполон от Каламис. Да се върнем към бронзовите оригинални монети с изображение на статуята на Аполон (обр. 3, 4, 5). Едната от тях с изправена котва върху опакото ѝ Пик датира във II в. пр. н. е., а останалите две с надписа ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΙΑΤΡΟΥ — в I в. пр. н. е. Според нас първият вид монети на Аполония са по-ранни от II в. В тях наблюдаваме някои стилови и технически особености, които ни дават основание да ги датираме преди II в. пр. н. е. В тях котвата запазва все още формата на котвата по бронзовите монети с глава на Аполон от края на IV в. пр. н. е., докато в редовните емисии монети от II в. пр. н. е. котвата е с по-друга форма. Напречната дъга е стилизирана във вид на две лястовичи криле, допрени до отвесното ѝ рамо. Стилово фигурата на Аполон стои по-близо до образа на Аполон, седнал върху омфал върху монетите, сечени в началото на III в. пр. н. е. Също тъй по форма и дебелина на ядрото занимаващите ни монети са сходни с тази на споменатите аполонийски монети от края на IV в. Ето защо монетите с образа на статуята ние датираме в средата на III в. пр. н. е.

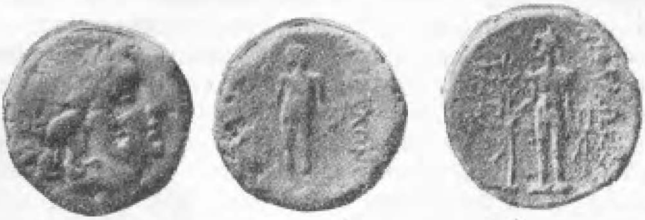

2. Бронзови монети на Аполония от II в. пр. н. е.

Вторият вид монети (обр. 2) с надписа 'Απόλλωνος 'Ιατροῦ също тъй са по-ранни от I в. пр. н. е. Ние ги датираме във II в. пр. н. е. В подкрепа на тая дата се явява надписът им. Той показва, че въпросната емисия аполонийски монети са били пуснати в обращение във връзка с някакво чествуване на Аполон, покровителя на града. Подобна нарочна емисия монети (от сребро) са били отсечени в друг черноморски град — Одесос — през II в. пр. н. е. пак по повод на някакви тържества в чест на Великия бог на Одесосци — Дарзалас.[1] Монети с подобен характер са сечени и от други градове. Те всички датират от II в. пр. е.[2]

От първия тип монети със статуята на Аполон днес ние разполагаме с десетина екземпляра, които позволяват да направим нови наблюдения върху някои подробности в тоя образ. За тях говорим по-долу.

Още в началото споменахме, че изказаното от Пик мнение, че върху въпросните бронзови монети е представен изгледът на статуята на Каламис, бе възприето и се поддържа и досега от европейските учени. У нас единствен Филов изказа съмнение, че монетният образ копира статуята от Каламис, тъй като той не притежавал никакви типични белези на статуя, нито в него имало нещо, което да го отличава от други подобни образи на Аполон.[1] Според **Филов** фигурата на Аполон върху аполонийските монети е конвенционална. Същият тип на стоящ Аполон, пише той, намираме върху монети от градовете Метапонт[2] и Сиде в Памфилия[3] и в две геми[4]. Това твърдение на автора показва, че той е разглеждал образа на Аполон върху нашите монети твърде повърхностно и затова го сравнява с образите върху споменатите монети и геми. Трябва да подчертаем, че единствената привидна прилика между образа от аполонийските монети и тия от монетите на Метапонт и Сиде, както и върху двете геми, представя атрибутът, който Аполон държи в дясната ръка (в монетата на Сиде — в лявата) — лавровият клон.

---

[1] Т. Герасимов, Култовата статуя на бог Дарзалас в Одесос, ИВАД, VIII, 1951, стр. 66 и сл.

[2] H. v. Fritze, Corolla numismatica, Oxford, 1906, стр. 56; Герасимов, цит. съч., стр. 65 и сл.

В действителност, както се вижда от дадените тук изображения на монети от Аполония (обр. 3, 4, 5), богът държи не тънък клон, а едно лаврово дърво с разширяващ се в долния му край дънер, за което сам **Филов** пише, че представлявало „дълъг клон, приличен на дърво, израстващо от земята“. Тази характерна особеност на атрибута в дясната ръка е достатъчна да ни покаже, че монетният образ от нашите монети от бронз не е една конвенционална фигура на Аполон, а индивидуално статуарно изображение на тоя бог.

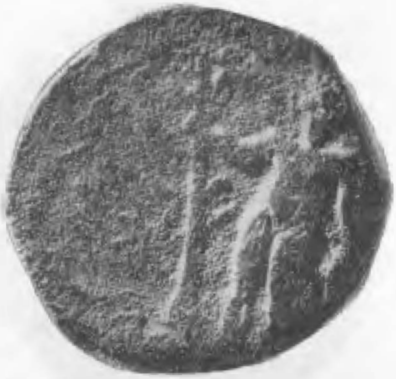
3. Бронзова монета
на Аполония

В някои монети гравьорът се е постарал да представи и поставката на статуята (обр. 6). В подкрепа на тезата си, че в аполонийските монети образът на Аполон е конвенционален и не представя творението на Каламис, **Филов** твърди, че „копирането на статуи от по-старо време започва едва в I в. пр. н. е. и че едва по време на Римската империя почнали съзнателно да копират статуи върху монетите“. Но след казаното, авторът добавя, че през II в.

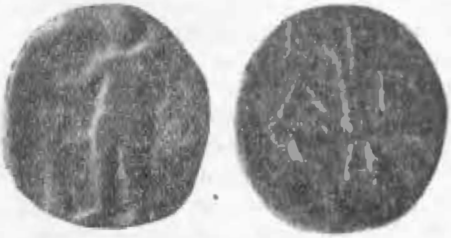
4. Бронзова монета
на Аполония

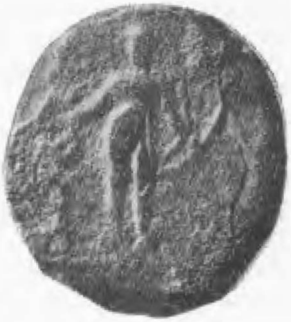
5. Бронзова монета
на Аполония

---

[1] Б. **Филов**, Археологически паралели и пр., СбНУ, XXIV, 1910, стр. 65 и сл.
[2] K. **Regling**, Die Münze als Kunstwerk, Berlin, 1932, табл. XXIII, 508.
[3] B. **Head**. Historia numorum, Oxford, 1911, 703.
[4] A. **Furtwängler**, Die antiken Gemmen, I, табл. X, 38 и 39.

пр. н. е. намираме възпроизведени върху атинските монети от II в. знаменити статуи, като групата на тираноубийците от Критиас и Несиотес, статуята на Делоския Аполон и др. Но тия статуарни образи били съвсем малки и незначителни. Твърдението на **Филов** обаче се опровергава от редица примери с образи на статуи по античните монети, сечени преди I в. пр. н. е. Ние виждаме, че прочути статуи в древността са възпроизвеждани върху монетите още през V в. пр. н. е.

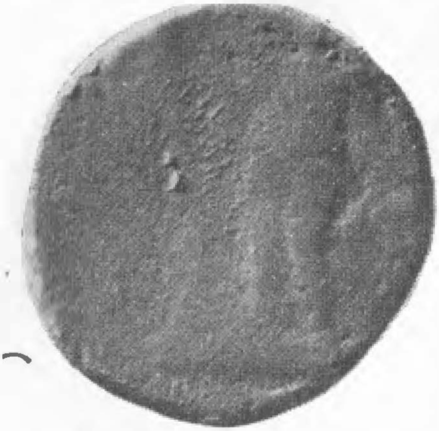
6. Бронзова монета на Аполония

Един такъв пример представя групата на тираноубийците от Критиас и Несиотес, копирана като самостоятелен образ върху електроновите статери на гр. Кизик на Мраморно море от V в. пр. н. е.[1] Същата група намираме като допълнителен образ върху тетрадрахмите на Атина от II в. пр. н. е. Върху тетрадрахмите на гр. Енос на Бяло море от V в. пр. н. е. е възпроизведен изгледът на ксоанона на Хермес върху трон като допълнителен знак. А върху драхмите на същия град от IV в. — като самостоятелен тип в по-едър вид.[2]

В сребърните монети на гр. Месене, Централна Гърция, от IV в. пр. н. е. виждаме представена статуята на Зевс Итоматос от скулптора Хагеладас.[3]

По-често по монетите се представят прочути статуи в древността през елинистическата епоха. В монети на Атина от II в. пр. н. е. е копирана статуята на Аполон Делоски от Тектойос и Ангелион.[4] Статуята на Артемида от скулптора Стронгилион намираме копирана по монети на Мегара.[5] В една нарочна емисия тетрадрахми на гр. Одесос от II в. пр. н. е. е изобразена статуята на Дарзалас.[6] Има още редица други статуарни образи по монетите. Но дадените от нас примери смятаме за достатъчни, за да се види, че статуи са копирани по монетите не само през римската епоха, но и много по-рано преди I в. пр. н. е.

По-горе ние посочихме на две важни особености в изображенията на стоящия Аполон върху бронзовите аполонийски монети от средата на III в. пр. н. е., които придават на тая фигура индивидуален характер и същевременно сочат, че е представена статуя на Аполон. Това бе на първо място лавровото дръвче, което не намираме в никой друг монетен образ на Аполон. Вторият белег, който сочи, че е възпроизведена статуя, е поставката, която един от гравьорите е представил под нозете на стоящия Аполон (обр. 6). Освен това в няколкото монети с образа на

---

[1] L. **Lacroix**, цит. съч., стр. 240 и табл. XX, 1.

[2] Т. **Герасимов**, Един ксоанон на Хермес върху монетите на гр. Енос, ИБАИ, XIII, 1939, стр. 265; **Lacroix**, цит. съч., стр. 44 сл.

[3] L. **Lacroix**, цит. съч., табл. XIX, 1.

[4] **Lacroix**, цит. съч., табл. XVII, 1 и 2; **Picard**, цит. съч., стр. 85.

[5] **Lacroix**, цит съч. стр. 293 и табл. XXVI, 4.

[6] Т. **Герасимов**, Култовата статуя на бог Дарзалас в Одесос, ИБАД, VIII, 1951, стр. 65 и сл.

Аполон, ковани с монетни печати, изработени от няколко гравьори, намираме предадени еднакво особеностите в стойката и моделировката на фигурата на Аполон. Това обстоятелство е също тъй важно, понеже показва, че е копиран един статуарен образ в Аполония — колосът от Каламис.

В споменатите монетни образи Аполон е представен винаги стоящ върху десния крак, а левият е едва облекчен и поставен малко встрани. В едни екземпляри гравьорът е представил облекчения крак с ходило, стъпило здраво върху почвата, което е указание, че кракът в статуята е бил поставен напред. Това положение на левия крак е било трудно да се представи от монетния гравьор, гледан отпред. Затова и в монетите от по-късните емисии от II в. пр. н. е. (обр. 2) краката на фигурата са представени успоредни и опънати, което нещо предава известна вдървеност в стойката.[1]

Все поради технически мъчнотии, които представя изобразяването на кръглата статуя en face, гравьорите на монетния печат са представили двете протегнати ръце на оригинала встрани, слабо прегънати в лактите. В засега познатите монети с образа на Аполон прическата на главата му не личи добре. В един екземпляр (обр. 4) тя наподобява плъстената капа. Вероятно гравьорът е предал по този начин навитата като руло коса.

Фигурата на Аполон е била построена фронтално с поглед, отправен напред. Протегнатите ръце, дръпнатите назад широки рамене са подчертавали тържествената поза. Мотивът на облекчения ляв крак, поставен леко напред и в страни, не нарушава неподвижната стойка на фигурата. Посочените особености в статуята на Аполон са характерни за произведенията на гръцката кръгла скулптура от първата половина на V в. пр. н. е. от периода на т. нар. строг стил, при който статуите се характеризират със стройност и спокойна стойка.

Статуята на Аполон от Каламис показва прилика със статуята на Аполон Choiseul — Gouffier в Британския музей, която е римско копие от някакъв оригинал от същия период — първата половина на V в. пр. н. е.[2] В нея намираме не само същата спокойна поза и мотив на облекчения ляв крак, но дори и подчертаните едри и заоблени мускули на раменете, така както са предадени в дребния монетен образ на нашата статуя от Аполония.[3]

Ние видяхме по-горе, че в съобщението на Плиний е спомената височината на статуята — 30 римски лакти (13,20 м), и стойността ѝ — 500 таланта злато. Последната цифра е дала повод да бъдат изказани най-противоречиви предположения относно материала, от който е била изработена тази колосална статуя на Аполон. Поради невероятно високата сума (1 153 846 днешни пари) Клайн е изказал мнение, че статуята е била изработена в хризоелефантинна техника, при която непокритите части на тялото са от слонова кост, а облеклото и атрибутите — от злато;

---

[1] И затова тия изображения на Аполон Пик и Райш ги смятат за стилистически по-верни, отколкото тия в монетите на Аполония от III в. пр. н. е. Вж. Reisch, цит. съч., стр. 229, заб. 3.

[2] Wolters, JHS, I, 1888, стр. 178 сл.; G. Rodenwaldt, Die Kunst der Antike, Berlin, 1927, стр. 231.

[3] За други статуарни образи на Аполон със същите белези вж. Studniczka, цит. съч., табл. I.

по такъв начин са били направени от Фидий статуите на Атина Партенос в Атина и на Зевс в Олимпия.[1] Но, както виждаме от монетните образи, Аполон е бил представен изцяло гол, така както тоя бог се представя през V в. пр. н. е. И следователно не е било необходимо Каламис да прибегне към тая техника. В съчинението на Плиний колосът на Аполон е споменат в отдела, където авторът говори за статуите от бронз. Там той е споменал и други колосални статуи, за които изрично казва, че са от бронз. Това място у Плиний напълно опровергава предположението на Клайн. Студничка, който се е занимал също със статуята на Каламис, е на мнение, че фигурата на Аполон е била от бронз, но че повърхността ѝ е била позлатена.[2] Това предположение не е приемливо, тъй като не е известен пример на позлатена статуя от V в. пр. н. е. Позлатяването на повърхността на статуарните образи е практикувано много по-късно.

Накрая трябва да се спрем и на въпроса, къде е стояла колосалната статуя в Аполония. Страбон пише, че статуята се е намирала в светилището на Аполон в островчето (ἐν νησίω τινί), където е била разположена по-голямата част от град Аполония. От казаното бихме заключили, че светилището се е издигало на днешното островче Св. Кирик, което е найблизо до полуострова. Островчето не е изследвано археологически, но при копане за основите на сградата за рибарското училище през 1924 г. върху най-високата част на острова в изкопите са били открити стени от постройки от римската епоха, а също така и множество погребения, датиращи от същото време.[3] Погребения са намерени при други изкопни работи и вън от обсега на училищната сграда. Погребенията са едно важно указание, че островчето не е било населено и че там не се е намирало светилището на Аполон, тъй като, както знаем, древните са погребвали мъртвите си вън от селището. Изглежда, че сведението у Страбон, както и това у Стефан Византиец, който споменава същото, се касае за едно недоразумение. По-голямата част от Аполония и светилището на Аполон със статуята са се намирали на източния висок край на полуострова, който, гледан откъм морето, наподобява остров. Храмът ще да е бил изграден на най-високата точка на полуострова, дето е сега църквата Св. Яни. При разни изкопи наоколо са намерени и се откриват големи късове от монументалната украса на обществени сгради.[4] Не е изключено при бъдещи разкопки в посочената част на Созопол да се открият и останки от основите на някогашния храм на Аполон.

Като имаме пред вид височината на статуята на Аполон — 13,20 м, трябва да приемем, че храмът е бил с големи размери. Ние не знаем дали целата му е била обиколена от четирите страни с колони (периптерос), или колони е имало само на предната ѝ страна откъм входа. Тия колони според височината на Аполоновата статуя трябва да са били високи наймалко 10,50 м. Трудно е засега да се определи техният брой. Те са били най-малко четири с дебелина към 1,50 м.

---

[1] Klein, Geschichte der griechischen Kunst, I, стр. 787.

[2] Studniczka, цит. съч., стр. 68.

[3] В. Миков, Разкопки при Созопол, ИБАИ, т. III, 1925, стр. 236 сл.

[4] Ив. Венедиков, Разкопките в некропола на Аполония през 1946, Разкопки и проучвания, кн. II, 1948, стр. 9 сл.

T. Gerasimov

LA STATUE D'APOLLON DE CALAMIS A APOLLONIA SUR LA MER NOIRE

L'article est consacré à la statue de Calamis reproduite sur les monnaies en bronze d'Apollonia. L'auteur établit, que l'attribut qu'Apollon tient dans sa main droite est un petit laurier, avec la partie inférieure du tronc élargie (fig. 1), et non pas une branche, comme on l'admettait jusqu'à présent. Il trouve la même chose sur une monnaie, où est representé aussi le socle de la statue (fig. 2). Les deux monnaies en argent avec l'effigie d'Apollon, publiées par B. Pick dans JdI, 1898 tables $X_{2\ \mathrm{et}\ 28}$, sont des falsifications modernes, faites d'après les antiques monnaies en bronze. Toute une série de détails trahissent la main du graveur moderne. Ainsi, sur l'exemplaire du cabinet numismatique de Berlin (fig. 3), il traite la chevelure comme une perruque, de laquelle sort un trait représentant le nez. De cette façon le visage manque de front et des yeux. La tête n'a pas de cou. Le torse est traité en face, tandis que les pieds sont représentés en profil. En général toute la figure manque de caractère antique. Sur la plus petite monnaie de la collection Six la figure d'Apollon est traitée mieux. Ici le graveur moderne a représenté l'attribut tenu dans la main droite comme deux choses séparées — un épais support sous le poignet de la main et une branche de laurier. Sur les monnaies authentiques en bronze l'attribut représente un laurier. Le bras vertical de l'ancre figurant sur le dos de la monnaie est sans prolongation. Le graveur a ajouté au bras transversal un anneau, qui n'est pas lié à l'ancre. Or, même si l'on admettait que les deux monnaies en question sont authentiques, on devra se demander si Apollonia, économiquement ruinée, pouvait se permettre le luxe de frapper au II^{e}s. a. n. è. des monnaies en argent ayant le poids de ses drachmes et tétraboles du Ve s. a. n. è. (3,62 gr et 2,55 gr). D'après l'auteur cela est exclu.

L'article examine aussi les monnaies en bronze d'Apollonia avec l'image de la statue et l'inscription ᾿Απόλλωνος ᾿Ιάτρου̃ (fig. 4). Elles ont été mises en circulation à l'occasion d'une commémoration d'Apollon dans cette ville. Du même caractère sont aussi les monnaies en argent de la ville d'Odessos du littoral de la mer Noire, qui étaient frappées en honneur du dieu Darzalas au IIe s. a. n. è. Les monnaies en bronze d'Apollonia datent aussi du IIe s. a. n. è.

Иван Гълъбов

ПРЕДРИМСКА КЕРАМИКА ОТ АПОЛОНИЯ

През 1927 г. при драгиране на Созополското пристанище е било извадено голямо количество керамичен материал, значителна част от който е била прибрана в Бургаския музей, друга част постъпила в Народния археологически музей при БАН, а отделни екземпляри са попаднали в сбирките в Поляновград, Нова Загора и т. н. Изобилието на материала, неговото разнообразие и широките хронологически граници — от праисторическо време та до епохата на турското робство — правят тази находка извънредно важна.[1] За нейното голямо значение говори например фактът, че от нея произхожда единствената засега по-цялостна група от родоско-йонийски съдове, намерена у нас.[2] Не по-малко важно е обстоятелството, че тъкмо тя дава първите и засега единствени материали за предгръцките поселения в района на по-късната Аполония,[3] а от нея

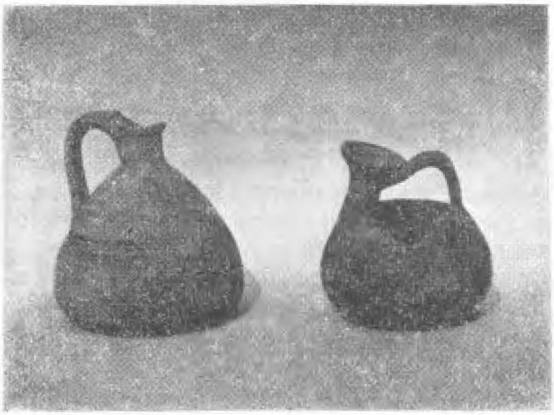

1. Каничка и пръстеновиден съд от Созополското пристанище, сега в Поляновградския музей

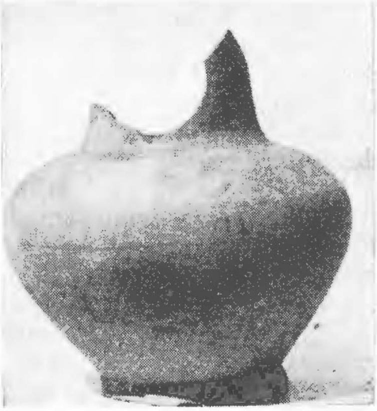

2. Коринтска кана от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

---

[1] На голямото значение на горната находка е обръщано внимание неведнъж. Напоследък вж. у Ив. Венедиков, РП, 2, 1948, стр. 7.

[2] За нея Ив. Гълъбов, ИАИ, 18, 1952, стр. 102—117; отзив Т. Златковская, ВДИ, 2(48), 1954, стр. 92 и сл.

[3] На тях ще се спра другаде.

произхожда и може би най-голямата група от добре запазени екземпляри от средновековна глазирана керамика, за която ще се говори на друго място. Въобще находката от пристанището е важна в много отношения, нейното проучване дава възможност да се направят редица ценни наблюдения и да се стигне до заключения, внасящи интересни подробности в историята на града.

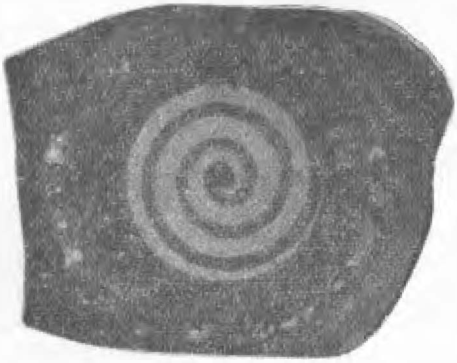

3. Фрагмент от дъно на паничка от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

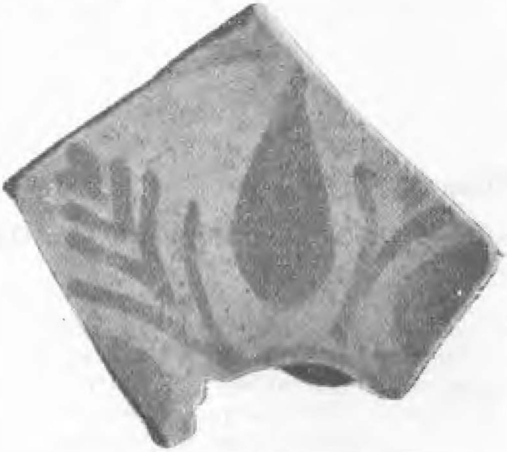

4. Фрагмент от дъно на паничка от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Преди всичко застъпването на различните видове керамика, които по един или друг начин са имали известни отношения към нашата област, говори за един непрекъснат исторически живот от късната бронзова епоха та до късното турско робство в района, съседен на местонаходището. Съпоставяйки, от друга страна, броя на керамичните произведения, отнасящи се до различните епохи, ние получаваме и доста вярна представа за интензивността на стопанския живот през различните периоди. В това отношение след едни доста оживени връзки с източните области на Егейско море, отгдето са дошли и първите колонисти и отгдето идват найранните гръцки керамични произведения в Аполония, несъмнено най-голям стопански подем за града настъпва след Гръко-персийските войни, когато търговията на Черноморието има за свой главен партньор Атина. Разликата в това отношение се набива в очи от простото съпоставяне — никоя друга епоха не е застъпена в нашата находка с толкова изобилен материал от керамика. Несъмнено в епохата докъм края на I в. пр. н. е. Аполония води най-интензивен търговски живот, и то не само с презморските страни, но и с вътрешността, за което свидетелствува и значителният брой сивочерни керамични съдове, които наред с чернофирнисовите атически съдове представляват голямата част от находката. От края на IV в. насетне обаче е настъпило значително западане, свидетелство за което е слабото застъпване на късната елинистична керамика — няколко чернофирнисови екземпляра, които биха могли да се отнесат към по-късния период на нейното съществуване, два къса с червеношоколадов фирнис, един фрагментиран съд от типа на т. нар. „барботинова“ керамика. Още по-красноречиво за упадъка на Аполония в тази епоха говори и фактът, че докато в съседна Месамбрия т. нар. „мегарски купички“, чиято поява се поставя във втората половина на III в. пр. н. е.,[1] са добре застъпени, в находката от Созополското пристанище трите съда от този тип се губят в масата на атическата керамика от предходната епоха. Но не само това — докато за всички несебърски „мегарски купички“ с положителност може да се твърди, че са делоска изработка, че са внасяни оттам, то созополските екземпляри едва ли могат да се свържат с този център. Това указание без друго говори, че Месамбрия през III—II в. пр. н. е. постепенно е изтикала Аполония от тогавашните главни търговски пътища.

Набелязаният упадък на града е още по-очевиден за римската епоха — в нашата находка от няколкостотин екземпляра няма съд, който да може с положителност да се отнесе към този период. Така сведенията на авторите за жестокото разсипване на града от легионите на М. Лукул[2] намират пълно потвърждение в археологическите находки. Градът е бил така жестоко поразен, че векове наред не е могъл да се съвземе — в разглежданата колекция по-изобилни средновековни материали има едва за времето от XII в. насетне.

Предмет на настоящата работа е онази част от находката, която се отнася до живота на Аполония до падането ѝ под римска власт. Към началото на този период се отнася керамиката, публикувана от мене в т. 18 на Известията на Археологическия институт. Към нея трябва да се прибавят още няколко екземпляра. Преди всичко два съда от Поляновградския музей, които очевидно произхождат от кръга на т. нар. родоско-йонийска керамика. На първо място тук спада един пръстеновиден съд, обр. 1б[3]. Вторият съд е каничка с интересна форма, обр. 1а, която по глина и по характерната си украса се отнася също тук. Слабо застъпената коринтска група[4] се увеличава с една силно фрагментирана кана, инв. № 488 (обр. 2), чиято типично белезникава глина прави отнасянето ѝ към коринтското производство доста положително.

За местоизработването на двата други фрагмента, инв. № 745 (обр. 3) и инв. № 316 (обр. 4), представляващи дъна на плитки и разлати съдове, не би могло да се каже нищо положително. Особено внимание трябва да се обърне на втория фрагмент, който по тонове и начин на украса е изненадващ за мене. С положителност може да се каже само, че канеленочервеният цвят на украсата му няма нищо общо нито с късния елинистичен фирнис, а още по-малко с римския.[5]

Чернофигурната атическа керамика е застъпена от два екземпляра. На първо място трябва да се спомене един къс от амфора с изображение на Херакъл, инв. № 313 (обр. 5). Вторият чернофигурен екземпляр, инв. № 1398 (обр. 6 и 7), постъпи в музея през 1953 г. и произхожда от земни строителни работи на о. Св. Кирик заедно с други предмети, за които става дума по-нататък. По този начин имаме пряко указание за това, отгде трябва да се предполага, че са попаднали във водата поне част от материалите на нашата находка.

---

[1] Courby, Les vases grecs à relief, Paris, 1922, стр. 398.

[2] За събитията вж. напоследък Д. Дечев, Принос към историята на западиопонтийските градове, ИАИ, 17, 1950, стр. 59 и сл.

[3] Срв. ИАИ, 18, стр. 115, обр. 84. За жалост както за този съд, така и за всички останали от Поляновградския музей не съм в състояние да дам точни метрични данни.

[4] ИАИ, 18, стр. 111 и 117, обр. 76 с.

[5] Във връзка с украсата на този фрагмент мога да припомня само публикуваните напоследък фрагменти от о. Березан и интересните бележки във връзка с тяхното оцветяване от E. Bielefeld, Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Lüter—Universität, Halle—Wittenberg, Jahrgang II, 1952/53, Heft 3. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe № 3, стр. 106—112.

При проучаването на находката от Созополското пристанище немалка изненада представя фактът, че в нея сравнително слабо е застъпена червенофигурната атическа керамика, от която във вътрешността са открити забележителни екземпляри. Странно впечатление прави също и това, че в находката се явяват червенофигурни съдове почти изключително от малки размери, главно скифоси, инв. № 392 (обр. 9), инв. № 391 и инв. № 358 (обр.8). От същия тип съдове са вероятно и двата по-малки фрагмента, инв. № 357 (обр. 10), и късът с изображение на мъж, гол до пояса, обр. 11. Освен това с червени фигури е украсена и запазената половина от похлупака на една лекана, инв. № 389 (обр. 12). Изобразената сцена е позната например от значителен брой съдове, намерени в Олинт, които се отнасят към първата половина на IV в. пр. н. е.[1] Вероятно пак от капак на лекана е и фрагмент инв. № 315, който обаче има различна украса.

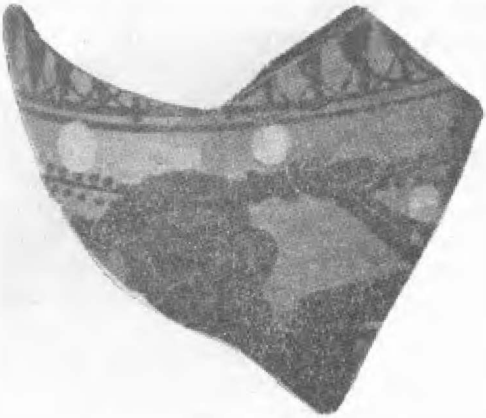
5. Фрагмент с изображение на Херакъл от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Единственият фрагмент, който с известна вероятност може да бъде от голям съд — евентуално кратер — е фрагмент инв. № 716 (обр. 13 в), стените на който в долната си част са с лъчиста украса.

Като вземем пред вид, че гробните находки от вътрешността на страната предлагат доста чернофирнисови съдове от големи размери; като не забравяме, че и Сладките кладенци край Бургас — едно тържище на Аполония за същата епоха — също дават значителен брой фрагменти от подобен вид съдове[2] срещу главно червенофигурни съдове от малък размер от созополската находка, струва ми се, че с доста голямо оправдание можем да заключим, какво големите и луксозни съдове са били внасяни от аполонийските търговци главно за търговия с представителите на богатата тракийска класа.[3]

Значителна част — общо 21 броя — от разглежданата находка представляват скифоси,[4] покрити изцяло с черен фирнис, като не се смята дъното, което в повечето случаи е оставено с цвета на глината и е украсено от няколко концентрични окръжности от черен фирнис. Само в един случай, № 28 на каталога, целият съд, включително и дъното, е покрит с хубав черен фирнис.

---

[1] D. M. Robinson, Excavations at Olynthus. Part XIII. Vases found in 1934 and 1938, Baltimore, 1950, стр. 116 и т. н. Подробно за типа у В. Блаватски, История античной расписной керамики, Москва, 1953, стр. 57, „распространена в IV в. пр. н. е.“; табл. IX, обр. 136.

[2] Изв Бург., 1,1950, стр. 241—250.

[3] Подобни са били отношенията и в южните краища на Съв. съюз. Срв. Напоследък В. Ф. Гайдукевич, Боспорское царство, М.—Л., 1949, стр. 493, заб. 38 към глава 11.

[4] От Созопол Т. Иванов, РП 2, 1948, стр. 40, обр. 43 „към края на V в. пр. н. е.“; Робинзон, пос. съч., № 559—563, „около 460—430 г.“.

Излизайки от формата, разглежданите скифоси можем да разпределим в три групи. Най-голямата, към която спадат инв. № 452, 454, 457 434,458,455 (обр. 14а),460,435,437,707,708(обр. 14б),248 (обр. 15),433,436,кат. № 28 и инв. № 710, имат форма на яйце, на което са срязани горната и долна част. Някои от екземплярите, особено инв. № 248, имат хубав фирнис с мек опалов блясък, а и тези, на които фирнисът е пострадал повече поради времето и влиянието на морската вода, показват явна връзка помежду си в това отношение.

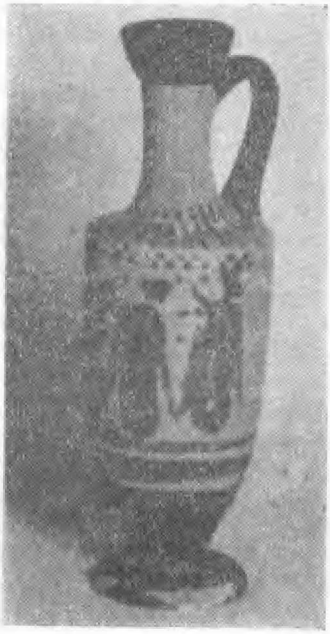
6. Чернофигурен лекит от о. Св. Кирик при Созопол, сега в Бургаския музей. Устието и дръжката са реставрирани

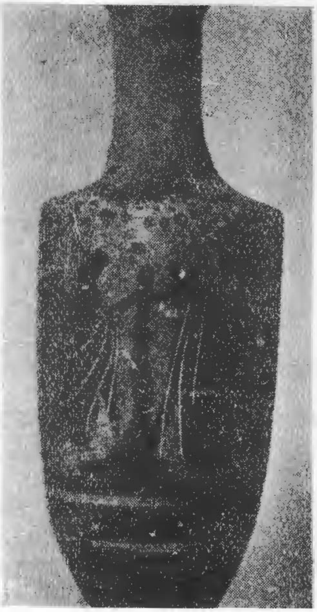
7. Централната част от изображението върху лекит, обр. 6

Втората група е застъпена от три екземпляра — инв. № 453 (обр. 16), 456 (обр. 17) и 709. Запазвайки общото очертание на екземплярите от първата група, току под ръба на отвора те значително се вдлъбват навътре. Един екземпляр от тази група, инв. № 709, е покрит с фирнис, подобен на този от първата, докато другите два имат типичен метален блясък със зеленикав оттенък. Със също такъв фирнис е покрит и един екземпляр, инв. № 1426, намерен при земни строителни работи на о. Св. Кирик, който при това има и съвсем подобни очертания.

Съвсем изолиран стои скифосът, кат. № 34 (обр. 18), със своята почти цилиндрична долна част и бързо разширяващ се нагоре търбух.

Сравнително най-добре застъпени в находката са киликсите както по броя на отделните екземпляри, така и по разнообразие на формите, по отношение на които те могат да бъдат разпределени в седем групи.

Първата група е сравнително единна.[1] Спадащите тук екземпляри са с незначителни разлики главно в размерите. Към тази група се отнасят инв. № 250 (обр. 19б), 244 (обр. 20а), 682, 451, 285, 404 (обр. 20б), 287, 328, 249, 683, 684, 337 (обр. 19в) и 251 (обр. 19а). Трябва да се прибави и един сравнително добре запазен екземпляр, инв. № 1400, произхождащ от земни строителни работи на о. Св. Кирик, както и един фрагмент, инв. № 1416, произхождащ от същото място. Както този къс, така и няколко киликса от находката от пристанището, напр. инв. № 683 и 684, строшени при устията, дават възможност да се види как е бил изработен надебеленият пръстен около устието на съда — при източването на съда, горната част на стените е била обърната навън и залепена на външната страна на стените. Полученото пръстеновидно надебеление по този начин остава кухо.

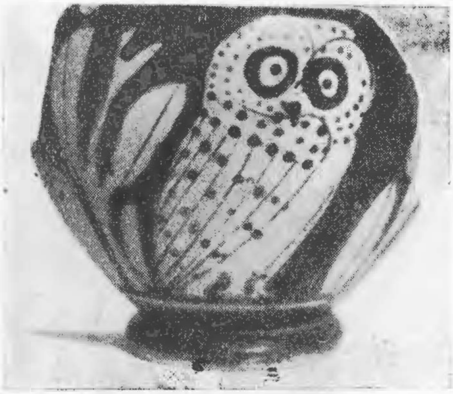

8. Скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Във втората група[2] спадат пет екземпляра, инв. № 288 (обр. 21б) 686 (обр. 21а), 289, 685 и 286, които също малко се различават помежду си по форма и са покрити със същия хубав, наситено черен, бляскъв фирнис. Само екземплярът, инв. № 450 (обр. 22), представлява значително отклонение по форма със сухите си очертания — без надебеляване

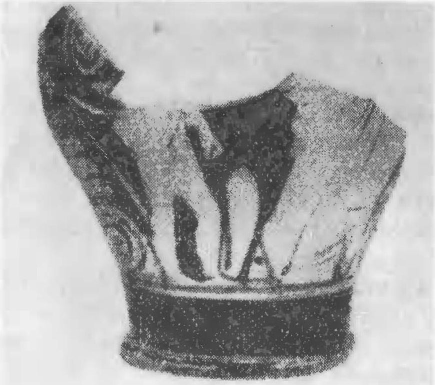

9. Скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

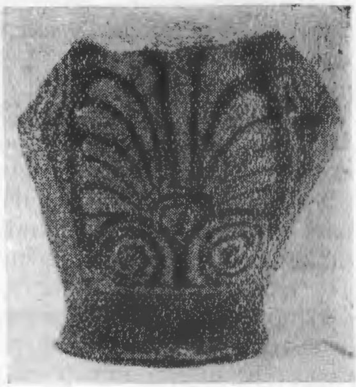

9а. Друг изглед от скифос, обр. 9

---

[1] Т. Иванов, пос. съч., стр. 39, обр. 38,3; Блававтски, пос. съч., стр. 47, табл. VII, обр. 77; Робинзон, пос. съч., стр. 283 сл., „втората четвърт на IV в. пр. н. е.“.

[2] Т. Иванов, пос. съч., стр. 39—40, обр. 38,2. Киликсът, представен на обр. 41, е особено ценен за датиране на този тип въобще. По този повод Т. Иванов, п. т. „края на V или началото на IV в. пр. н. е.“.

при ръба на устието, който се възвива навън като бърна, а освен това и фирнисът му — доколкото е запазен — няма блясъка на другите.

Третата група киликси[1] не е така единна, както първите две. Имайки приблизително общи очертания, отделните екземпляри се отличават един от друг както по тънкост на стените, така и по различното съотношение на отделните си части. При някои от тях, както например за инв. № 688 (обр. 23), могат да се посочат напълно паралелни метални образци, напр. сребърният килик от Дуванли.[2]

10. Фрагмент от съд от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

11. Фрагмент от съд от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Подобен е отчасти запазеният екземпляр, инв. № 694. Значително по-масивни са останалите съдове, инв. № 689, 690 (обр. 24б), 691 и 692 (обр 24а).

Съдовете от четвъртата група, инв. № 293, 693 и 425, по очертание са близки с току-що разгледаните, от които се различават с опростените си профили.

Три килика с канелирани околни стени[3] образуват петата група — инв. № 252 (обр. 25б), 242 (обр. 26) и 403 (обр. 25а). Първите два по техника и фирнис са тясно свързани помежду си. Отделно стои последният, при който канелюрите са изпълнени различно, а освен това фирнисът не се отличава с такъв блясък.

12. Капак от лекана от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Шестата група е доста хомогенна — спадат 5 екземпляра, инв. № 406 (обр. 27а), 687, 405 (обр. 27б), 442 и 441, които представят в очертанията си незначителни отклонения.[4]

---

[1] Робинзон, пос. съч., стр. 327, „около 460 г. пр. н. е.".

[2] ИАИ, 6,1932, стр. 12 и сл., обр. 15.

[3] Т. Иванов, пос. съч., стр. 39, обр. 40, „края на V в. пр. н. е. или началото на IV в.; „Робинзон, пос. съч., стр. 290—293, „първата четвърт на IV в.".

[4] Робинзон, пос. съч., стр. 332, „втората четвърт на IV в.".

Най-сетне от киликсите с високи столчета има само два екземпляра, инв. № 696 (обр. 28а) и 697 (обр. 28б), значително пострадали. Мъчно може да се каже дали няколкото високи столчета, инв. № 698, 699 и 700, могат да се свържат непременно с разглежданите киликси.

13. Фрагментирани чернофирнисови съдове от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

С много по-голяма вероятност фрагментите, инв. № 440, 694, 695 и и 267, могат да бъдат отнесени към киликсите от третата и четвъртата група.

Групата на кантаросите[1] е застъпена от 16 екземпляра, разпределени в 5 групи. Към първата група[2] спадат три съда, инв. № 247 (обр. 29б), 446 (обр. 29а) и 447 (обр. 29в). При общи еднакви очертания различните екземпляри показват значителни отклонения в подробностите. Втората група обхваща пет съда — инв. № 254 (обр. 30б), 255 (обр. 30а), 448, 343 и 294. Към третата се отнасят само два екземпляра — инв. № 253 (обр. 31а) и 449 (обр. 31б). Съдовете от тези групи се отличават с хубавия си бляскав фирнис, който въпреки повредите от времето все още пази своето качество. Не е така с фирниса на екземплярите инв. № 402 (обр. 32б), 258 (обр. 32а), 679 (обр. 33б) и 680 (обр. 34), който по начало е матов, явно от къснoелинистично време. Заедно с това тази група, характеризирана с високите столчета и силно извитите си деликатни дръжки на съдовете, е доста композитна, защото обединява съдове, различаващи се в подробностите.

С черен матов фирнис е покрит и съдът, инв. № 393 (обр. 35 и 36), който и по форма, и по техника на изработката е от къснoелинистична епоха.

Групата на чернофирнисовите канички е доста пъстра — всеки съд има своя особена форма. Само инв. № 292 (обр. 36 а) и 331 (обр. 36 в) са близки помежду си. От друга страна, по-особено е положението на инв. № 257 (обр. 37б и 38), която каничка — като се има пред вид характерът на фирниса и украсата — ще трябва да се отнесе към значително късна епоха. За другите указанията са доста сигурни. Така екземпляри от подобни на нашия инв. № 292 (обр. 36а) са намерени в Дуванли[1] и Сърневец[2]. Подобна на инв. № 291 (обр. 37) е една бронзова каничка пак от Дуванли[3], а за типа, застъпен при нас от инв. № 715 (обр. 37а), Робинзон[4] дава указание „първата четвърт на четвъртото столетие“.

---

[1] Блавацки, пос. съч., стр. 49, обр. 87—89, „IV—II в. пр. н. е.“; Т. Иванов, пос. съч., стр. 40, обр. 42; Робинзон, пос. съч., стр. 288, „втората четвърт на IV в.“.

[2] Блавацки, пос. съч., стр. 48, обр. 84.

Групата на т. нар. олпета е доста добре застъпена. Спадащите тук 8 екземпляра (обр. 39 и 40) са значително фрагментирани в горната си част, но все пак се вижда, че между тях има значителни различия както при общото оформяне, така и в подробности — като столчетата например.

Макар и фрагментирани, все пак достатъчно добре запазени, за да могат да бъдат отнесени към т. нар. лагини, са три съда, инв. № 407, 290 и кат. № 115. За първия екземпляр има съвсем близки паралели от Олинт.[5] Пак оттам са познати и редица аскоси, от които нашата колекция има само един екземпляр,[6] инв. № 303 (обр. 13б), а един съд от съвсем близките по форма гутуси от същата находка се пази в Поляновградския музей.

По-специален интерес представят два съда, инв. № 713 (обр. 41а) и 302 (обр. 41б). По устройство те напомнят т. нар. пръстеновидни съдове,[7] от които са намерени значителен брой и в Созопол.[8] Тяхната техника на изработка, глина и фирнис обаче са напълно различни и са указание за друг, нейонийски произход. И наистина те мъчно биха могли да се отделят от разглежданата тук останала чернофирнисова керамика.

Към съдовете за течност трябва да се споменат и няколкото устия от кани, инв. № 444 (обр. 42б), 443 (обр. 42а) и 445 (обр. 42в), за чиито общи форми не може да се каже нищо по-точно. Би могло да се допусне с голяма вероятност, че съд инв. № 444 (обр. 42б) ще да е приличал извънредно много на една каничка от Созопол.[9] Устието, инв. № 278 (обр. 13в), макар и съвсем близко по изглед с инв. № 443, изглежда, че

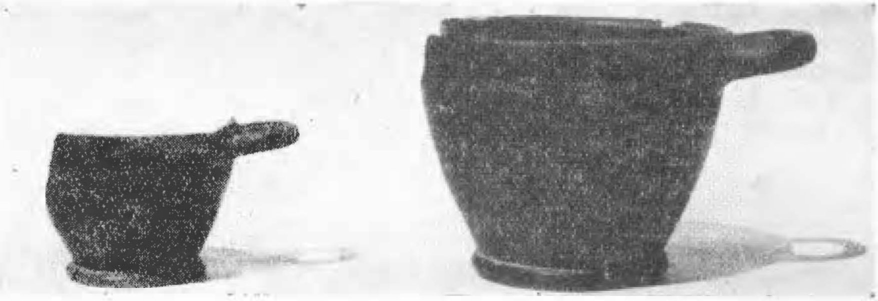

14. Чернофирнисови скифоси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

---

[1] ИАИ, 6, 1932, стр. 10, обр. 14 и стр. 20, обр. 19; стр. 25, „последното десетилетие от IV в. пр. н. е.“.

[2] ИАИ, 14, 1943, стр. 65, обр. 134; стр. 66, „вероятно от IV в. пр. н. е.“.

[3] ИАИ, 6, 1932, стр. 9, обр. 11.

[4] Цит. съч., стр. 288.

[5] Робинзон, пос. съч., стр. 245 сл., „втората четвърт на четвърти век.“.

[6] За формата Блаватски, пос. съч., стр. 56, № 127.

[7] За тях Блаватски, пос. съч., стр. 56, 128.

[8] Вж. Т. Иванов, пос. съч., стр. 43, и ИАИ, 18, 1952, стр. 115.

[9] Т. Иванов, пос. съч., стр. 47, обр. 48.

произхожда от друг вид съд. За това говорят остатъците в долния край на шийката.

Блюдата и паничките представляват значително разнообразие в подробностите. По-хомогенна е групата на т. нар. рибни блюда,[1] която обхваща инв. № 432 (обр. 43а), 430, 431 (обр. 43б) и кат. № 127. Нееднородна е групата на малките и разлати панички, обозначавани условно като „солнички“.

15. Чернофирнисов скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

16. Чернофирнисов скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Накрая към чернофирнисовата керамика спадат и няколко столчета, за които не може да се определи от какви съдове произхождат.

Една интересна особеност в изучаваните съдове са значителният брой графити. В голямата част те са драскани върху външната страна на дъното на съда. В два случая — паничка инв. № 720 и киликс инв. № 1400 — графитите са на вътрешните стени на съда, киликс инв. № 288 е маркиран и отвън на дъното, и отвътре на стените. На дъното един киликс, инв. № 691 (обр. 46), освен Ξ има едно не съвсем ясно изображение. В повечето случаи графитите представляват комбинации от две букви — било отделени, било легирани. В един случай, върху „солничка“ инв. № 240 (обр. 47), е надраскан цял текст.

17. Чернофирнисов скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

По отношение на разпределението върху различните типове съдове резултатите са следните — 9 са върху киликси, инв. № 288, 288, 285, 683, 1400, 441, 406, 689 и 691; два — върху кантароси, инв. № 254 и 449; пет — върху различни паници, инв. № 720, 440, 695, 725 и 240, и по един върху каничка, инв. № 331, скифос инв. № 434 и на едно фрагментирано високо столче, инв. № 439.

Голяма част от горните графити ще да са инициали на собствениците. Но това не ще е във всички случаи. Така например комбинацията ГIII на киликс инв. № 683 е несъмнено цифрата 8, както и Π=5 от същия съд. По същия начин склонен съм да тълкувам и ГЕ=πέντε от съдове инв. № 440 и 449, особено във втория сллучай, гдето групата е край друг графит, та с много по-малко вероятност ще означава инициали на име. Поради същите причини графитът HI от киликс инв. № 288, който има на дъното си лигатура от АГ, ще е цифра и ще означава 101. Изненадва, че точно същата странна за числово обозначение комбинация се намира на същото място на стените на киликс инв. № 1400 от същия тип. Лигатурата НЕ, инв. № 689, се тълкува от Hackl като „аспирация +Е".[1] По същия начин и Н от киликс инв. № 441 ще трябва да се схваща като 100, докато КТ пред него ще да са инициали на име. Надписът, обр. 50, върху „солничката" инв. № 240, който предлага значителни трудности при тълкуването, се нуждае от отделно проучване.

---

[1] Блаватски, пос. съч., стр. 251, № 102; Робинзон, пос. съч., стр. 124.

Спирайки се на палеографските особености на графитите, ще трябва да отбележим, че това, което се каза по-горе за датировката на разглежданите съдове, намира потвърждение и в изгледа на буквите, които във всички случаи имат характера на писмо от преди края на IV в. пр. н. е. Така омикрон и тета се пишат по-малки от другите букви и по-високо от реда на писането; пи е с по-къса дясна хаста, а горната чертичка не излиза встрани; характерни са също ню, каппа и алфа, все още с права съединяваща чертичка, сигма с наклонени хасти и т. н. Въобще в разглежданите графити липсват каквито и да са елементи, които се появяват в гръцкото писмо откъм края на IV век преди новата ера насетне.

18. Чернофирнисов скифос от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

Преди да приключим с вносната керамика от разглежданата сбирка, трябва да се отбележи и една силно фрагментирана чаша, инв. № 155 (обр. 48), в техника „барботина", доколкото ми е известно, единствената досега позната у нас ваза от този тип гръцка керамика, и трите купички с релефна украса (обикновено наричани „мегарски купички"), сред които известна близост с така добре познатите ни от Несебър делоски тип — и то със значителни резерви — би могло да се открие във фрагмент № 270 (обр. 49), докато двата останали екземпляра, инв. № 306 (обр. 50) и 305 (обр. 51), имат украса от напълно различна система. Това особено важи за последния случай, в който характерното за делоските купички разпределение на украсата в ясно разграничени водоравни пояси напълно липсва.

Значителен дял от предримската керамика в нашата находка представляват съдовете от сивочерна глина. Като се има пред вид, че този тип керамика се свързва с траките, очевидна е неговата важност. Неговото добро застъпване несъмнено говори за значителната роля, която траките играят в живота на Аполония било като съставна част на нейното население, а още по-вероятно като клиенти за нейните произведения.

---

[1] R. Hackl, Merkantile Inschriften auf attischen Vasen, Münchener archäologische Studien den Andenken A. Furtwänglers gewidmet, München, 1909, обр. XLV. От останалите графити на нашата колекция успоредица у Халк има само за инв. № 434, пос. съч., XLIII, особено № 376.

В действителност, ако с много голямо основание може да се допусне, че известните стрели-монети от Атия[1] са правени от Аполония, за да задоволи изискванията на своя вътрешен пазар, със значителна вероятност може да се приеме, че част от намерените в Созополското пристанище сиви глинени съдове, внимателно и грижливо работени, са били предназначени за траките от вътрешността. Като указание за това може да послужи следният факт: в нашата находка има цяла редица от сивочерни облодънни гърнета, инв. № 264 (обр. 54а), 469 (обр. 54б), 470 (обр. 55а) и т. н. Едновременно с това от нея произхождат гърнета със същите форми, но от червена глина. От разкопките в аполонийския некропол притежаваме и един екземпляр[2] с черен фирнис. Очевидно подборът на този или оня цвят стои във връзка с предпочитанията и вкусовете на различните клиенти.

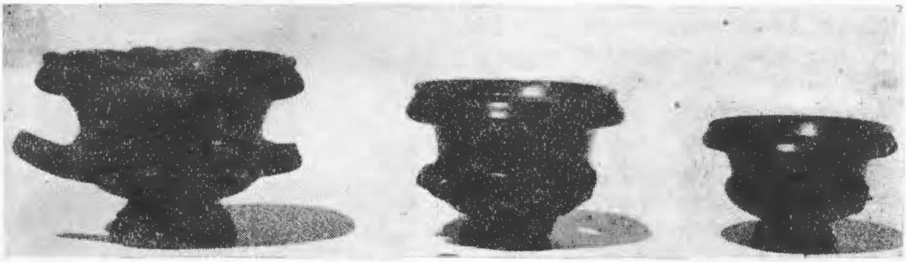

19. Килики от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

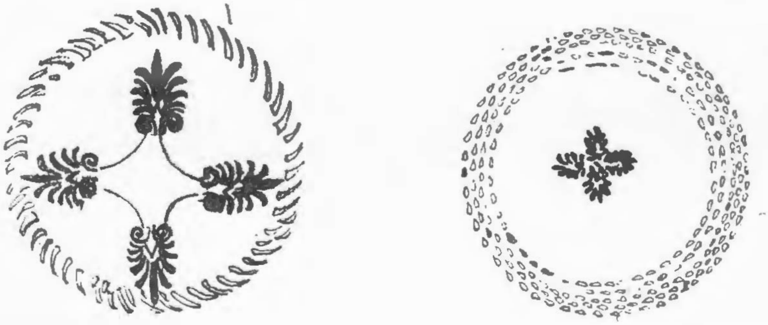

20. Украса от дъна на килики

Примерът с облодънните гърнета е важен и в друго отношение — ако е известно, че сивата тракийска керамика е черпила за много от своите типове образци в гръцките керамични и метални съдове,[3] тук в този случай имаме пряко доказателство за това — един разпространен тип съдове в гръцкия свят[1] е бил възпроизведен съгласно с изискванията на тракийската керамична техника. Още по-типичен е случаят със съд инв. № 263 (обр. 55б), образец за чиято така характерна форма намираме сред йонийската керамика от VI в. пр. н. е.[2] Един екземпляр от същата находка, обр. 59, попаднал в Поляновградската сбирка, изработен грубовато от сива глина, възпроизвежда форми на йонийските олпета, от които бяха публикувани редица екземпляри, произхождащи тъкмо от Созопол.[3] Въобще прегледаме ли всички сивочерни керамични съдове от Созополското пристанище, ние почти във всички случаи намираме образци в гръцката керамика. Така имаме един рядко типичен случай за начините, по които са били пренасяни гръцките образци в тракийската керамика, един много характерен пример за пътищата на елинското влияние в Тракия, за един от неговите методи и за ролята на черноморските колонии при неговото провеждане.

---

[1] За тях Т. Герасимов, ИАИ, 12, 1939, стр. 424—427.

[2] Т. Иванов, пос. съч., стр. 47, обр. 57.

[3] Д. П. Димитров, Тракийската гробна находка от с. Дълбоки, Старозагорско, РП 4, 1949, стр. 230.

---

[1] Робинзон, пос. съч., стр. 208, с обширна библиография „от VI до IV в. пр. н. е.“; от Червенковската могила при Брезово, Пловдивско, ИАИ, 8, 1935, стр. 5, обр. 1.2 и 4.2, произхожда сребърен съд със същата форма, датиран заедно с цялата находка от V в. пр. н. е.

[2] Р. В. Шмидт, Греческая архаическая керамика от Мирмикея и Тиритаки, МИА, 25, 1952, стр. 242, обр. 10.

[3] ИАИ, 18, 1952, стр. 108, обр. 67а и 70а.

КАТАЛОГ

1. Кана от бледожълтеникава глина. Липсва устието с голяма част от шийката и дръжката. Височина при сегашното състояние 0,20 м, диаметър на търбуха 0,195 м, на дъното 0,102 м. Инв. № 488, обр. 2.

2. Фрагмент от дъно на съд и столче — вероятно на паничка. Отвън с цвета на глината — бледобежова, а отвътре покрит с тъмношоколадов фирнис, като в средата е оставена спирала с цвета на глината. Диаметър на столчето 0,06 м. Инв. № 745, обр. 3.

3. Фрагмент от дъно на разлат съд с масивни стени и част от столчето. Глината е бледочервена. Отвътре е покрита с бледокремава ангоба, върху която с червена боя е правена украсата. Отвън, от двете страни на столчето, минава по една широка ивица от същата червена боя. Максимална височина при сегашното състояние 0,024 м, ширина 0,07 м, дължина 0 074 м. Инв. № 316, обр. 4.

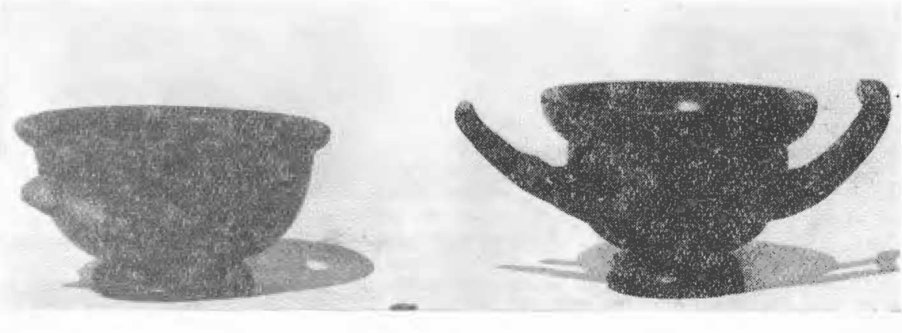

21. Чернофирнисови килики от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

4. Фрагмент от съд — може би от амфора — от бежова глина с черни фигури. В горната част е минавал ред кими. От изображението е запазена само малка част от гла-

вата и едната ръка на Херакъл. Той е брадат, гледа наляво и във вдигнатата си лява ръка държи боздуган, който минава на височина на главата. Фигурата е рисувана изцяло с черен фирнис, а сетне подробностите са нанасяни с острие. Окото е изобразено с две концентрични окръжности, отпред ъгълът е маркиран с малка чертичка. Под редицата кими има две точки от бяла боя. Също такава и при ръката на Херакъл. Ширина 0,005 м, дължина 0.065 м. Инв. № 313, обр. 5.

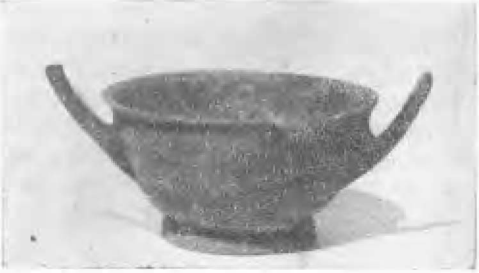

22. Чернофирнисов киликс от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

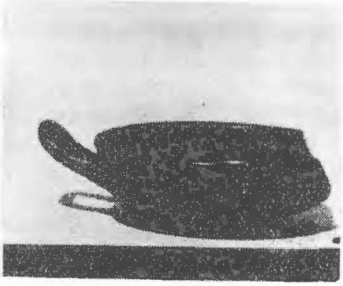

23. Чернофирнисов киликс от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

5. Лекит от червена глина, на който липсва устието и част от столчето, сега реставрирани. Изобразени са четири женски фигури по две от двете страни — с вдигнати ръце по посока на тънък и висок неясен предмет с ниска и широка основа. Лицата и краката на фигурите са били работени с бяла боя, от която сега са останали само белезникави следи. Гънките на плащовете са маркирани с резки, драскани върху фирниса. Височина преди реставрацията 0,108 м, диаметър на търбуха 0,049 м, на столчето 0,041 м. Инв. № 1398, обр. 6 и 7.

6. Скифос силно фрагментиран. Фирнисът е черен с хубав блясък. По запазените части се виждат: една почти изцяло запазена палмета, долна част на гола мъжка фигура, обърната надясно. Тялото е отпуснато на десния крак, левият — малко изнесен напред и поприсвит. Срещу тази фигура се вижда долната част на друга, загърната в плащ. Дъното е с цвета на глината — бледокремаво. В средата има две концентрични окръжности от черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0,118 м, диаметър на дъното 0,078 м. Инв. № 392, обр. 9 и 9а.

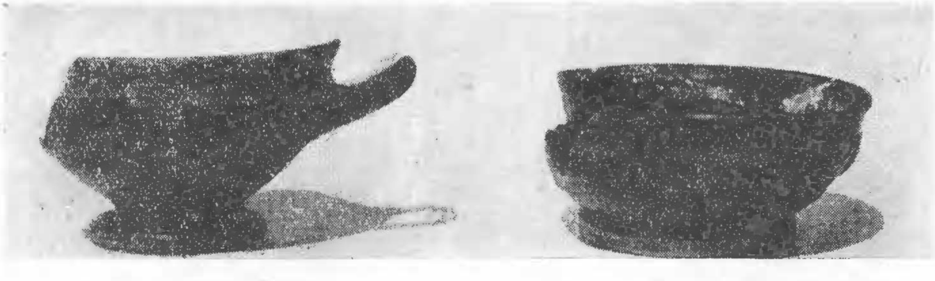

24. Чернофирнисови килики от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

7. Също. По запазените части се вижда една почти цяла палмета, част от втора, долната част на загърнатата в плащ човешка фигура. Височина при днешното състояние 0,098 м, диаметър на дъното 0,069 м. Инв. № 391.

8. Скифос с фрагментирани стени. На запазената част е изобразена кукумявка между две растения. Също такава група е имало и на срещуположната стена — виждат се долните части на кукумявка и две дървета. Фирнисът е черен, а фигурите са с цвета на глината. Дъното е оставено с цвета на глината, с няколко концентрични окръжности от черен фирнис. Височина 0,086 м, диаметър на дъното 0,05 м. Инв. № 358, обр. 8.

9. Похлупак от лекана. Липсва половината му част и част от дръжката, сега реставриран. Направен от червена глина и покрит с черен фирнис отвътре, а отгоре — червенофигурна сцена. Композицията отляво надясно се развива така: липсваща отчасти женска фигура с дълга дреха в енергично движение надясно; дясната ръка липсва до лакътя, лявата поднася някакъв съд и държи преметната кърпа; главата ѝ по посока на съда следва жена с дълга дреха, в енергично движение надясно, чиято глава е обърната по посока на поднасяната кутия. С дясната ръка тя е посегнала към нея. Лявата ѝ ръка държи висок алабастър. Току под нея е изобразен малък растителен мотив. Следва гол ерос, пристъпващ с протегнати напред ръце, сега липсващи заедно със строшената част от капака. Пред него на земята е поставен висок алабастър. Около мястото, где се залавя дръжката, по околния ръб на капака и на дръжката минава яйцевиден орнамент, рисуван с черен фирнис. Косите на фигурите са прихванати с превръзки, маркирани с бяла боя. Височина 0,034 м, с дръжката 0,064 м, диаметър на капака 0,192 м, на дръжката 0,07 м. Инв. № 389, обр. 12.

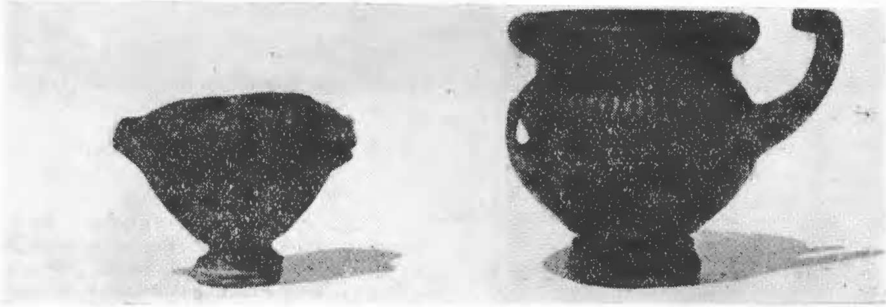

25. Чернофирнисови киликси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

10. Фрагмент от похлупак — запазена е малка част от околния ръб и къс от горната плоскост. Капакът отдолу е покрит с черен фирнис, а отгоре е имало изображения с червени фигури. На околния ръб отвън са били изобразени едри яйцевидни орнаменти. Такъв орнамент — по-дребен—е обикалял и по края на хоризонталната плоскост. Височина 0,033 м. Инв. № 315.

11. Фрагмент от съд от бледочервена глина. Фигурите са с цвета на глината. Най-горе минава редица яйцевидни орнаменти. От изображението се вижда глава на кон и горна част от тялото на ездач. Движат се надясно. Пред коня е изобразено дърво. Височина 0,063 м, дължина 0,085 м. Инв. № 357, обр. 10.

12. Фрагмент вероятно от скифос от сивобежова глина, покрит с черен фирнис и отвън, и отвътре. Отвън е запазено изображение на мъж до кръста. Той е гол, с брада, косата му е прихваната с превръзка. Гледа надясно. Височина 0,04 м, ширина 0,037 м. Обр. 11.

13. Столче с малка част от стените на голям съд. Столчето представлява доста голям профилиран пръстен. По запазената част от стените на съда с черен фирнис са рисувани редица лъчевидни орнаменти. Максимална височина при сегашното състояние 0,084 м, диаметър на дъното 0,162 м. Инв. № 716, обр. 13в.

14. Фрагмент от столче на съд. Запазена е половинката от кръгчето и малка част от средното стълбче. Кръгчето е силно профилирано и покрито с хубав лъскав фирнис. Височина при сегашното състояние 0,036 м, само на столчето 0,02 м. Инв. № 717.

15. Скифос от червена глина, покрит с черен фирнис, чийто блясък е изгубен. Липсва част от стените с половината на едната дръжка. Височина 0,086 м, с дръжките 0,088 м, диаметър на отвора 0,111 м, на дъното 0,072 м. Инв. № 452.

16. Също от сивкава глина. Липсва значителна част от стените и едната дръжка. Височина 0,092 м, диаметър на дъното 0,067 м. Инв. № 454.

17. Също. Липсва по-голямата част от стените и едната дръжка. Височина 0,082 м., диаметър на дъното 0,067 м. Инв. № 457.

18. Също. Липсват двете дръжки с голяма част от тялото. На дъното отвън е драскан монограм, обр. 48,434. Височина 0,083 м, диаметър на дъното 0,066 м. Инв. № 434.

19. Също. От стените липсва голяма част. Запазен е само къс от едната дръжка. Отвън върху дъното, оставено с цвета на глината, окръжност от черен фирнис. Височина 0,08 м, диаметър на дъното 0,06 м. Инв. № 458.

20. Също. Липсва едната дръжка заедно с по-голяма част от стените. На дъното окръжност и точка в средата. Височина 0,081 м, диаметър на дъното 0,07 м. Инв. № 455, обр. 14а.

21. Също. Липсват двете дръжки с голяма част от стените. На тях поради неправилно изпичане се е появило голямо червено петно. Дъното, както при предходните екземпляри. Височина 0,092 м, диаметър на дъното 0,074 м. Инв. № 460.

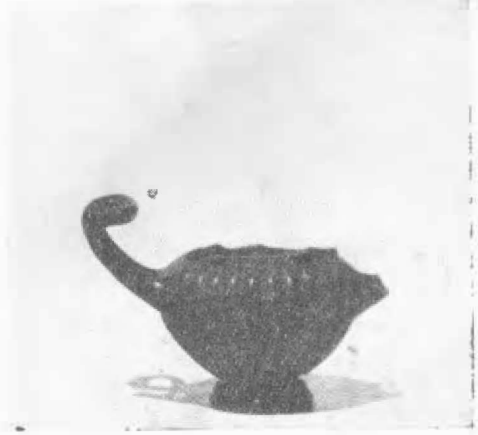

26. Чернофирнисов канелиран киликс от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

22. Също. Липсват двете дръжки с голяма част от стените. Вътре дъното е с тъмночервен фирнис. Височина 0,095 м, диаметър на дъното 0,076 м. Инв. № 437.

23. Също. Липсват двете дръжки н голяма част от стените. Дъното е подобно на горните. Височина 0,102 м, диаметър на дъното 0,083 м. Инв. № 707.

24. Също. Фрагментиран на три парчета, но слепени. Липсва малка част от стените с едната дръжка. На дъното отвън няколко концентрични окръжности от черен фирнис. Височина 0,128 м, диаметър на отвора 0,164 м, на дъното 0,105 м. Инв. № 708, обр. 14 б.

25. Също. Двете дръжки силно фрагментирани. С хубав, бляскав фирнис. Дъното, както по-горе. Височина 0,082 м, диаметър на отвора 0,109 м, на дъното 0,069 м. Инв. № 248, обр. 15.

26. Също. Стените в голяма част строшени. Дъното с няколко концентрични окръжности. Височина при сегашното състояние 0,10 м, диаметър на дъното 0,08 м. Инв. № 433.

27. Също. Силно фрагментирани. Пръстенът на столчето е тънък и се издава значително навън. Дъното е с цвета на глината, в средата с няколко концентрични окръжности от черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0,067 м, диаметър на дъното 0,067. Инв. № 436.

28. Също. Два къса, слепени. Липсва едната дръжка с част от стените. Дъното покрито изцяло с черен фирнис, който е посивял и е с изгубен блясък. Височина 0,082 м, диаметър на дъното 0,062 м.

29. Дръжка и част от стена на скифос. Височина 0,058 м. Инв. № 710.

30. Скифос, от чиито стени липсва по-голямата част. Дъното, както по-горе. Височина при сегашното състояние 0,071 м, диаметър на дъното 0,069 м. Инв. № 435.

31. Скифос, чиито стени току под ръба на отвора се вдлъбват навътре. Иначе, като предходните екземпляри. Височина 0,069 м, диаметър на дъното 0,061 м. Инв. № 453, обр. 16.

32. Също. Липсва едната дръжка със значителна част от стените. Отвън на дъното оставено с цвета на глината, малка окръжност от черен фирнис. Височина 0,081 м, диаметър на дъното 0,059 м. Инв. № 456. обр. 17.

33. Скифос, подобен на предходните. Липсва значителна част от стените. Височина 0,08 м, диаметър на отвора 0,094 м, на дъното 0,056 м. Инв. № 709.

34. Скифос със силно фрагментирани стени. Дъното е сравнително малко. Стените отначало се издигат почти отвесно, а сетне изведнъж се разширяват. Дъното отвън, отдолу е оставено с цвета на глината с една окръжност и малко кръгче от черен фирнис. Общо взето, фирнисът е без блясък и със сивкавочервени оттенъци. Височина 0,113 м, диаметър на дъното 0,066 м. Обр. 18.

35. Киликс от червена глина, покрит с черен лъскав фирнис. Двете дръжки с част от стените липсват. Отвътре на дъното правилна окръжност от щрихи. Фрагментирано, столчето отдолу е вдлъбнато и в средата с малко пъпковидно надебеление. Височина 0,076 м, диаметър на отвора 0,098 м, на дъното 0,05 м. Инв. № 250, обр. 19б.

36. Киликс като предходния. Вътре на столчето има няколко концентрични окръжности от накъсана линия, а в центъра — четири палмети, разположени кръстовидно и плътно една до друга. Отвън столчето е вдлъбнато с пъпковидно надебеление в средата. Височина 0,083 м, диаметър на отвора 0,109 м, на дъното 0,059 м. Инв. № 244, обр. 20а.

37. Киликс като предходните. Липсва столчето с част от дъното на съда и двете

дръжки. Съдът е олющен на много места. Отвътре на дъното има концентрични окръжности с щрихи, а в средата — следи от палмети. Височина при сегашното състояние 0,68 м, диаметър на отвора 0,10 м. Инв. № 682.

38. Киликс, подобен на предходните. Столчето е профилирано и вдлъбнато отдолу, в средата с малко пъпковидно надебеление. Вътре на дъното — окръжност от щрихи, а в средата ѝ — кръстовидно разположени палмети. Височина 0,09 м, диаметър на отвора 0,104 м., на столчето 0,054 м. Инв. № 451.

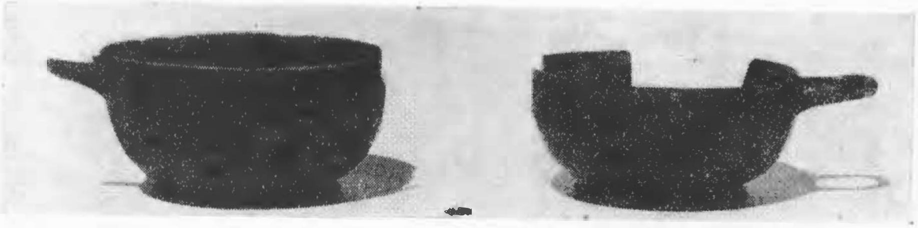

27.. Чернофирнисов киликс от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

39. Киликс, подобен на предходните. Вътре на дъното — множество концентрични окръжности. В средата четири палмети, разположени кръстовидно. След окончателното изработване на предмета и след покриването му с фирнис с острие са дraскани три дъги, които съединяват основите на палметите. Столчето е вдлъбнато навътре с пъпковидно надебеление в средата. Отстрани на последното е дraскан с острие монограм, обр. 45,285. Височина 0,08 м, диаметър на отвора 0,11 м. Инв. № 285.

40. Киликс, подобен на предходните. Покрит с лъскав фирнис. Вътре — окръжност от щрихи, а в средата — четири кръстовидно разположени палмети, съединени в основите си с четири дъги. Отдолу столчето е вдлъбнато, като в средата му е оставено леко пъпковидно надебеление. Височина при сегашното състояние 0,061 м, диаметър на корпуса 0,09 м, на дъното 0,058 м. Инв. № 404, обр. 20б.

41. Киликс, подобен на предходните, от едната страна с червени оттенъци поради неправилно изпичане. Отвътре на дъното няколко окръжности с щрихи, а в средата — кръстовидно разположени палмети, свързани с дъги. Столчето е вдлъбнато навътре, с пъпковидно надебеление по средата. Височина 0,08 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,06 м. Инв. № 287.

42. Киликс, подобен на предходните, фирнисът олющен и с изгубен блясък. Височина 0,088 м, диаметър на отвора 0,115 м, на дъното 0,06 м. Инв. № 251, обр. 19а.

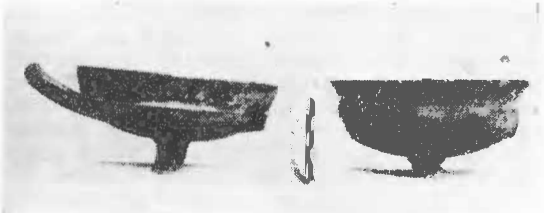

28. Чернофирнисов киликс от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

43. Киликс, подобен на предходните. Вътре орнаментиран като предходните екземпляри. Височина 0,062 м, диаметър на търбуха 0,098 м, на дъното 0,05 м. Инв. № 328.

44. Киликс, подобен на предходните. Орнаментиран, както горните екземпляри. Отвън столчето е силно профилирано, вдлъбнато навътре, с няколко концентрични черни окръжности върху червения цвят на глината. Височина 0,075 м, диаметър на отвора 0,095 м, на дъното 0,054 м. Инв. № 249.

45. Киликс, подобен на предходните. Слепен от два къса. Фирнисът е изгубил своя блясък, а на места е с червеникав оттенък поради неправилно изпичане. Отвътре орнаментиран като предходните екземпляри. Столчето фрагментирано от едната страна, е профилирано, вдлъбнато, отдолу с пъпковидно надебеление в средата. Във вдлъбнатата част има монограм, обр. 48,683 Височина 0,122 м. Инв. № 683.

46. Киликс, подобен на предходните. Вътре на дъното няколко концентрични окръжности от щрихи, а в тях — 6 палмети, свързани с дъги, които се пресичат. Столчето, както по-горе. Височина 0,06 м, диаметър на отвора 0,087 м, на дъното 0,04 м. Инв. № 337, обр. 19 в.

47. Киликс, подобен на горните. Вътре на дъното има окръжност, очертана от яйцевидни орнаменти, в средата — 4 палмети. Две от тях са свързани с дъги. Столчето е профилирано и отдолу вдлъбнато с концентрични окръжности върху червено дъно. Височина 0,075 м, диаметър на отвора 0,105 м, на дъното 0,07 м. Инв. № 684.

48. Киликс, подобен на предходните от бледочервена глина. На вътрешната страна на стените има монограм, обр. 45,1400. На дъното отвътре са щемпелувани 4 палмети, съединени в основите си с дъги. Около тях — окръжности от щрихи. Височина 0,076 м, диаметър на устието 0,10 м, на търбуха 0,112 м, на столчето 0,05 м. Инв. № 1400.

29. Чернофирнисови кантароси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

49. Фрагмент от горна част на подобен киликс от керемиденочервена глина със сивкави оттенъци, покрит с черен фирнис. Диаметър на отвора 0,107 м, при ръба на устието 0,13 м, височина 0,032 м. Инв. № 1416.

50. Киликс от бледочервена глина, покрит с черен фирнис. Дръжките липсват. Устието се издава навън във вид на бърна, силно надебелено. Търбухът е свързан с устието чрез леко вдлъбване. Столчето представлява профилирано пръстенче, отдолу вдлъбнато, като долната повърхност има няколко концентрични окръжности от черен фирнис върху естествения цвят на глината. Вътре на дъното е очертана окръжност и по нея от външната ѝ страна — серия яйцевидни орнаменти. В окръжността — четири палмети, чиито долни части се срещат в центъра. Височина 0,064 м, диаметър на отвора 0,115 м, на дъното 0,062 м. Инв. № 286.

51. Киликс, подобен на предходния. Отвътре на дъното е очертана окръжност, която се разкъсва от четири палмети, разположени кръстовидно, с вътрешните си краища стъпили върху втора, по-малка окръжност. По външната страна на голямата има серия от малки яйцевидни орнаменти. Столчето като предходния екземпляр. Височина 0,065 м, диаметър на отвора 0,118 м, на дъното 0,062 м. Инв. № 289.

52. Киликс, подобен на предходния. Фирнисът поради неправилно изпичане е на големи червеникавосивкави петна. Отвътре на дъното — не съвсем ясен орнамент. В средата има четири палмети, които се срещат с вътрешните си краища. Вътре на едната страна е надраскан грубо монограм, обр. 45,288. Столчето е вдлъбнато навътре с пъпковидно надебеление. Във вдлъбнатата част е надраскан монограм, обр. 45,288. Височина без дръжката 0,079 м, с дръжката 0,085 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,055 м. Инв. № 288, обр. 21б.

53. Киликс, подобен на предходните. Вътре на дъното окръжност от щрихи, а в средата — четири палмети, разположени кръстовидно и наблизо. С острие е надраскан от-

вън на дъното монограм. Височина 0,063 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,055 м. Инв. № 685.

54. Киликс, подобен на предходните. Надебеляването при отвора е по-малко. Има по-изразена камбановидна форма. Вътре на дъното между две концентрични окръжности има серия от яйцевидни орнаменти, а в средата — палмети. Височина 0,068 м, диаметър на отвора 0,125 м, на дъното 0,064 м. Инв. № 686, обр. 21а.

55. Киликс, подобен на предходните. С черен фирнис, полаган така, че се виждат следите от четката, с която е нанасян. Столчето, както при предходните екземпляри. Общо камбановидна форма със слабо надебеление на ръба. Височина 0,061 м, диаметър на отвора 0,118 м, на дъното 0,065 м. Инв. № 450, обр. 22.

56. Киликс от червеникава глина, покрит с черен, лъскав фирнис. Веднага от отвора стените почват конкавно и след значително издуване заоблят се и завършват със столчето — тънък пръстен. Дъното отвън е леко заоблено, с малко надебеление в средата. Върху червеното дъно са очертани няколко концентрични окръжности от черен фирнис. Дръжката се залавя за най-издутата част на съда. Височина без дръжката 0,039 м, при дръжката 0,042 м, диаметър на отвора 0,12 м, на дъното 0,048 м. Инв. № 688, обр. 23 и 24.

57. Киликс, подобен на предходния. Запазена е незначителна част от него. Височина при сегашното състояние 0,038 м, при дръжката 0,046 м, диаметър на дъното 0,049 м. Инв. № 701.

58. Киликс, подобен на горния. На конкавната му част отвътре край устието съответствува изпъкнал ръб. Столчето е по-високо и профилирано. Пръстенът е покрит с черен фирнис. Върху дъното с червения цвят на глината са очертани няколко окръжности от черен фирнис. С острие е надраскан монограм, обр. 45,689. Целият киликс е общо по-масивен. Височина без дръжката 0,053 м, при дръжката 0,061 м, диаметър на отвора 0,163 м, на дъното 0,087 м. Инв. № 689.

59. Киликс, подобен на горния. Покрит е с черен фирнис, като са оставени с цвета на глината стените при залавянето на дръжката и дъното отвън. На последното има две малки концентрични окръжности от черен фирнис. Височина 0,071 м, диаметър на отвора 0,167 м, на дъното 0,10 м. Инв. № 690, обр. 24б.

60. Киликс, подобен на горния. Фирнисът, общо взето, е изтъркан, посивял и на места с червени оттенъци поради неправилно изпичане. Височина 0,081 м, с дръжките 0,083 м, диаметър на отвора 0,175 м, на дъното 0,106 м. Инв. № 691, обр. 46.

61. Киликс, подобен на горния. Голямата част от тялото е с добре запазен блясък. Столчето е сравнително широк пръстен. Височина 0,093 м, диаметър на дъното 0,079 м. Инв. № 692, обр. 24а.

62. Киликс, подобен на горните. Стените са по-ниски и леко заоблени навътре, по-дебело изработени. Столчето е пръстен, дъното отдолу е с пъпковидно надебеление и изцяло с черен фирнис. Височина без дръжките 0,04 м, при дръжките 0,043 м, диаметър на отвора 0,094 м, на дъното 0,055 м. Инв. № 293.

63. Киликс с форма на паница. Столчето е непрофилиран пръстен. Киликсът е покрит с черен лъскав фирнис, който отвътре е изгубил блясъка си и е придобил сив оттенък. Отвън, дъното, пръстенът на столчето и половината дръжка, заедно с онази част от стената, за която се залавят, са оставени с цвета на глината. Височина 0,058 м, диаметър на отвора 0,142 м, на столчето 0,07 м. Инв. № 693.

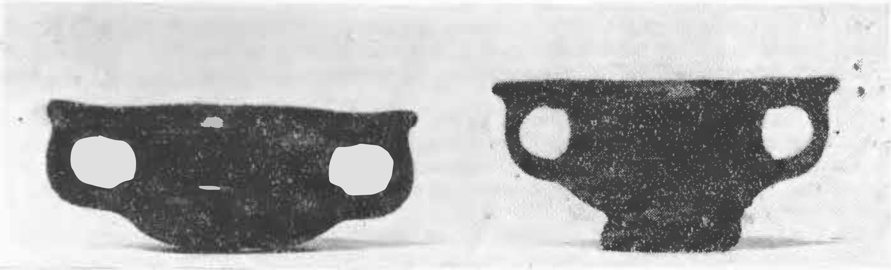

30. Чернофирнисови кантароси от Созополското пристанище,
сега в Бургаския музей

64. Киликс със същата форма. Отвътре, тъкмо под ръба на отвора, минава надебелен пръстен. Дъното отвън отдолу е оставено с цвета на глината, а с черен фирнис са

очертани няколко концентрични окръжности. Височина 0,07 м, диаметър на отвора 0,158 м, на дъното 0,086 м. Инв. № 425.

65. **Киликс** от червеникава глина, покрит с черен силно бляскав фирнис. Поради неправилно изпичане — от едната страна с големи червеникави петна. Устието е завито навън и иадебело, следва тесен вдлъбнат пръстен, от който почва търбухът, в началото издут, а след това постепенно стесняващ се към столчето, което представлява профилиран пръстен. Търбухът е канелиран. Едната дръжка е откъртена заедно с част от стените на тялото, а другата — отчасти фрагментирана — се издига над височината на устието. Височина 0,12 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,058 м. Инв. № 252, обр. 25б.

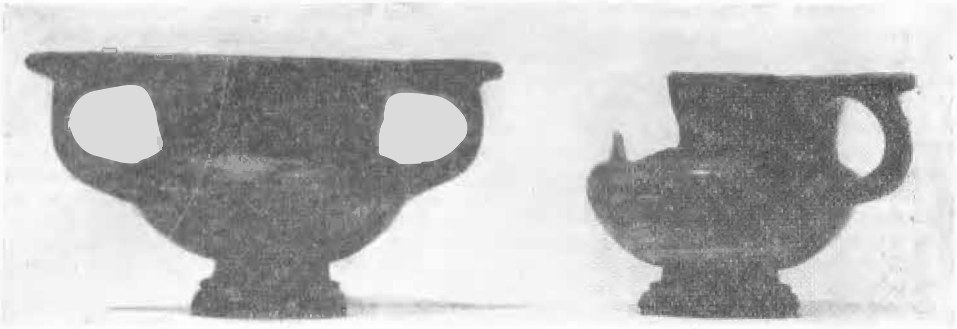

31. Чернофирнисови кантароси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

66. **Киликс**, канелиран. От бледочервена глина, покрит с бляскав фирнис. Столчето е вдлъбнато с пъпковидно надебеление по средата. Височина при сегашното състояние без дръжката 0,073 м, диаметър на тялото 0,09 м, на дъното 0,044 м. Инв. № 242, обр. 26.

67. **Киликс**, канелиран, от сивкавочервена глина, покрит с черен фирнис и силно изтъркан. Столчето отдолу е вдлъбнато. Канелирането е по-особено — една изпъкнала надлъжна част е поставена между две по-тънки. Височина при сегашното състояние 0,088 м, Инв. № 403, обр. 25а.

68. **Киликс** от червена глина, с черен фирнис, който поради неправилно изпичане на някои места е придобил сивкави и червеникави оттенъци. Стените се спущат отвесно, а долу се заоблюват. Отвън дъното е леко заоблено и с черен фирнис са очертани няколко окръжности. С острие е надраскан графит, обр. 45,406. Височина 0,056 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,075 м. Инв. № 406, обр. 27а.

69. **Киликс**, подобен на горния. Отвън на дъното, оставено с цвета на глината, са очертани няколко окръжности с черен и кафяв фирнис. Височина 0,062 м, диаметър на отвора 0,13 м, на дъното 0,09 м. Инв. № 687.

70. **Киликс**, подобен на предходните. Фирнисът е запазил сравнително добре блясъка си. Отвън дъното е с цвета на глината и е очертана доста широчка окръжност от черен фирнис. Височина 0,051 м, диаметър на отвора 0,111 м, на дъното 0,073 м. Инв. № 405, обр. 27б.

71. **Киликс**, подобен на горните. Вътре на дъното има окръжност от щрихи, а в средата ѝ — четири палмети, които с вътрешната си част се опират на врязаната окръжност. Столчето е профилирано, отдолу вдлъбнато, с пъпковидно надебеление в средата. Вдлъбнатата част е покрита изцяло с черен фирнис. Височина 0,061 м, диаметър на дъното 0,085 м. Инв. № 442.

72. **Киликс**, подобен на горните. Хубав черен фирнис с шоколадов оттенък. В средата на дъното четири палмети, свързани с дъги, а между тях малка врязана окръжност. Орнаментът е върху кръг от светлошоколадов фирнис. Столчето е висок пръстен. Отдолу, дъното е леко заоблено и с цвета на глината, с очертани окръжности от тъмнокафяв фирнис. С острие е надраскан монограм, обр. 45,441. Височина 0,066 м, диаметър на дъното 0,092 м. Инв. № 441.

73. **Киликс** с високо столче. От отвора стените постепенно се стесняват надолу с един ръб — отвън изпъкнал, а вътре вдлъбнат — се съединява с долната част, която се заобля и преминава в стълбчето, което е кухо. Дръжката се залавя за съда току под изпъкналия ръб, като свободният ѝ край се възвива нагоре. Покрит с черен фирнис. Вътреш-

ните страни на дръжките и стените при залавянето им са оставени с цвета на глината. Височина при сегашното състояние 0,066 м, диаметър на отвора 0,136 м. Инв. № 696, обр. 29а.

74. Киликс с високо столче. Ръбът на отвора се издава навън, продължава конкавно надолу, преминава в заоблен търбух, който се свързва със столчето чрез изпъкнал пръстен. Киликсът е покрит с черен фирнис със сивкави оттенъци. Височина при сегашното състояние 0,063 м, диаметър на отвора 0,134 м. Инв. № 697, обр. 28б.

75. Столче от киликс от горния вид. Един широк, плосък пръстен, който постепенно минава в кухо стълбче. Запазена е в горния край плоскост от вътрешното дъно на съда с цвета на глината, отстрани със следи от черен фирнис, в средата с малко кръгче от черен фирнис. Отвън столчето е покрито с черен фирнис, отдолу и вътре с цвета на глината. Височина при сегашното положение 0,054 м, диаметър на столчето 0,084 м. Инв. № 698.

76. Столче от същия вид. В основата си слабо окъртено. Височина при сегашното състояние 0,066 м, диаметър на столчето 0,082 м. Инв. № 699.

77. Столче от киликс. Стълбчето сяда върху малка платформичка, след което идва разширяваща се надолу камбановидно част. Отдолу е куха. Покрито е с черен фирнис. Максимална височина при сегашното състояние 0,058 м. Инв. № 700.

78. Столче и част от стените. Фирнисът е със запазен блясък с тъмношоколадов оттенък. Една малка част е непокрита с фирнис, та трябва да се предположи, че е имало червени фигури. Дъното и пръстенът на столчето са оставени с цвета на глината. С острие е надраскан монограм, обр. 45,440. Максимална височина при сегашното състояние 0,06 м, диаметър на дъното 0,115 м. Инв. № 440.

79. Столче и част от стените на съд с форма на разлато блюдо или киликс. Столчето е тънък пръстен, дъното отдолу е с цвета на глината и с една окръжност от черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0,028 м, диаметър на дъното 0,049 м. Инв. № 694.

80. Дъно с малка част от стени. Отвън дъното е леко заоблено, с цвета на глината. Надраскан монограм, обр. 45,695. Пръстенът на столчето е леко фрагментиран. Височина при сегашното състояние 0,023 м, диаметър на дъното 0,079 м. Инв. № 695.

81. Дъно и част от стени, с малка част от ръба на отвора. Фирнисът е черен, блясКав, със сивкавосребрист оттенък. Столчето е оформено като висок цилиндричен пръстен, който в долния си край силно излиза навън. Дъното е леко заоблено и покрито с фирнис. Височина 0,056 м, диаметър на дъното 0,10 м.

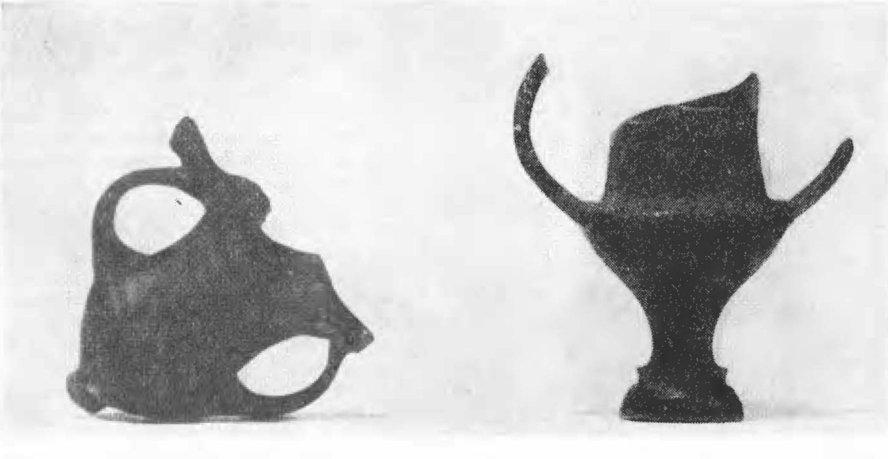

32. Чернофирнисови кантароси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

82. Част от стена с дръжка, извита нагоре със свободния си край. Дръжката и стената при залавянето на дръжката са с цвета на глината. Иначе покрит с черен фирнис, с тъмношоколадови оттенъци. Дължина на фрагмента 0,122 м, ширина 0,108 м.

83. Кантарос от червена глина с черен лъскав фирнис. Липсва дъното. Стените се спущат наклонено, като в долната част образуват неголяма, но значително издута част. Дръжките във форма на дъги се залавят с горната си част за ръба на отвора, а с долния си

край — за издутата част. Околовръст по стените е щемпелуван орнамент: между две врязани линии, които обикалят цялото тяло, са наредени серия изправени палмети. Под тях по долната страна на същата окръжност — яйцевидни орнаменти. Максимална височина при сегашното състояние 0,088 м, диаметър на отвора 0,10 м. Инв. № 247, Обр. 29б.

84. Кантарос, очевидно подобен на предходния. Ръбът леко се издава навън. Издутата част на търбуха надолу се стеснява доста, след което преминава в столчето — височък профилиран пръстен. Дъното отвън е вдлъбнато, средната му част е леко заоблена От дръжките са запазени само остатъци. Стените на търбуха са били украсени със следния орнамент: редица малки палмети, стъпили върху линия, която обикаля целия съд: следва лента от бръшлянови листа; под тях друга врязана линия, под която са наредени редица триъгълници. На издутата част на търбуха е отпечатан меандър. Под него има още една врязана линия. Височина 0,092 м, диаметър на дъното 0,073 м. Инв. № 447, обр. 29в.

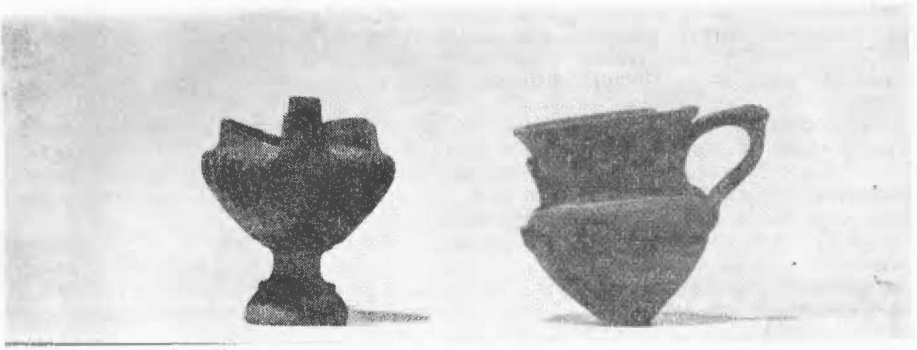

33. Чернофирнисови кантароси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

85. Кантарос от червена глина, покрит с черен фирнис. Запазена е малка част от околните стени с ръба на устието. По-голямата част от дръжките липсват. Стените се стесняват леко надолу, като в долната си част се издуват в малък ръб, а след това преминават в столчето — височък заоблен пръстен. Отдолу дъното е леко заоблено, оставено е с цвета на глината с две окръжности от черен фирнис. Запазените долни части на дръжките се залавят за изпъкналия ръб, като по-голямата от тях има запазен плосък шип. Височина 0,092 м, диаметър на дъното 0,087 м. Инв. № 446, обр. 28а.

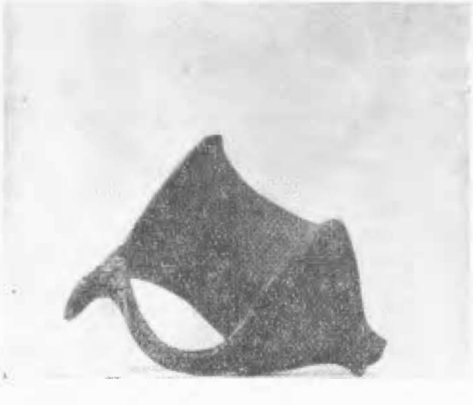

34. Кантароси от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

86. Кантарос от бледочервена глина, покрит с черен фирнис. В долната част на кантароса са запазени полепени мидички. Устието почва отвесно, а веднага след това идва надебеление, което обикаля целия съд. Тялото се стеснява, а след това наново се издува, като завършва с височко столче във вид на профилиран пръстен. Дръжките започват на равнището на отвора със стреловидни израстъци. С широка извивка те стъпват в издутата част на тялото. Дъното е орнаментирано с няколко концентрични щриховани окръжности, в средата на които има четири палмети. Отвън то е вдлъбнато. На него е надраскан с острие монограм, обр. 45,254. Височина 0,065 м, диаметър на отвора 0,08 м, на дъното 0,052 м. Инв. № 254, обр. 30б.

87. Кантарос от същия тип. Едната дръжка фрагментирана, устието отчасти окъртено. Вътре на дъното — правилна окръжност от щрихи, а в нея — четири палмети. Столчето е вдлъбнато навътре. Фирнисът е напукан, а по тялото поради неправилно изпичане—

сивкави петна. Височина 0,07 м, диаметър на отвора 0,085 м, на дъното 0,057 м. Инв. № 448.

88. Кантарос от същия тип. Столчето напълно фрагментирано заедно с част от дъното. Попукан по средата отгоре надолу. Белезникави петна поради неправилно изпичане Вътре окръжност от щрихи. Височина 0,058 м, диаметър на отвора 0,09 м. Инв. № 255, обр. 30а.

89. Кантарос от същия тип. Столчето фрагментирано. Липсва и едното рогче на едната дръжка. Сравнително добре запазен черен лъскав фирнис. Вътре концентрични окръжности от щрихи, а в центъра — четири палмети. Височина 0,061 м, диаметър на отвора 0,076 м. Инв. № 343.

90. Кантарос очевидно от същия тип от червеникава глина, покрит с черен лъскав фирнис, с тъмно-маслинозелени оттенъци. Устието фрагментирано с голяма част от търбуха и двете дръжки. Вътре концентрични окръжности от щрихи. Столчето е вдлъбнато, с пъп в средата. Височина 0,065 м, диаметър на търбуха 0,09 м, на столчето 0,056 м. Инв. № 294.

91. Кантарос от червеникава глина, покрит с черен фирнис, на места силно изтъркана. Отворът леко се издава навън, следват стесняващите се навътре стени и с ново изпъкване навън завършват върху доста високо столче, което е оформено в долния си край като профилиран кръг. Дръжките почват на равнището на отвора, като в горния си край имат два хоризонтални щипа. След доста широка извивка те стъпват на издутата част на кантароса. От вътрешната страна дъното е украсено с щрихов орнамент. Височина 0,085 м, диаметър на отвора 0,092 м, на дъното 0,05 м. Инв. № 253, обр. 31а.

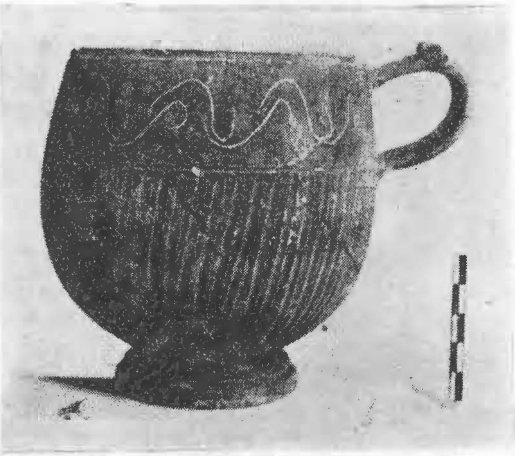

35. Кантарос с матов черен фирнис от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

92. Кантарос, подобен на горния. Устието и голяма част от тялото фрагментирани заедно с едната дръжка. Поради неправилно изпичане по тялото има червени и сивкаво-червени петна. Отвън на дъното монограм, обр. 45.449. Отвътре — орнамент от щрихи, в средата са отпечатани четири палмети. Инв. № 449, обр. 31б.

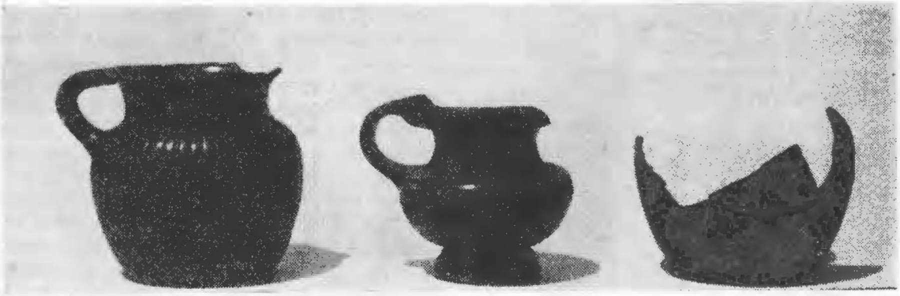

36. Канички от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

93. Кантарос от червеникава глина, покрит с черен фирнис без блясък. Устието, част от търбуха и дръжките липсват. Търбухът е поставен на високо столче, което завършва с профилирано кръгче, вдлъбнато отдолу, в средата с малко пъпковидно надебеление. Височина без дръжките 0,183 м, диаметър на търбуха 0,082 м, на столчето 0,05 м. Инв. № 402, обр. 32б.

94. **Кантарос** от същия тип. Устието леко фрагментирано. Единият шип на дръжката липсва. Строшено е и столчето. Височина без дръжките 0,10 м, с дръжките 0,11 м, диаметър на търбуха 0,072 м. Инв. № 258, обр. 32а.

95. **Кантарос**, подобен на горните. Фирнисът е без блясък. На най-издадената част на дръжките по едно пъпковидно надебеление. Височина 0,084 м, диаметър на отвора 0,072 м. Инв. № 679, обр. 33б.

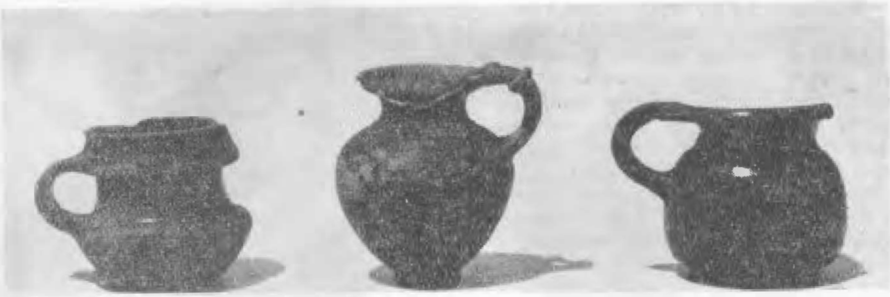

37. Чернофирнисовиканички от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

96. **Кантарос** от същия тип. Фирнисът е без блясък и на червени петна. Едната дръжка с част от търбуха липсват. Фрагментирано е и столчето. По тялото има полепени малки мидички. Височина 0,107 м, диаметър на отвора 0,074 м. Инв. № 680, обр. 33.

97. **Кантарос**, канелиран, от ярко червена глина със следи от червенокафяв и черен фирнис. Липсва устието и горната част от дръжките. Едната дръжка е перфорирана точно до мястото на строшаването. Столчето отдолу е вдлъбнато. Височина при сегашното състояние 0,08 м, диаметър на корпуса 0,076 м, на дъното 0,041 м. Инв. № 681, обр. 33а.

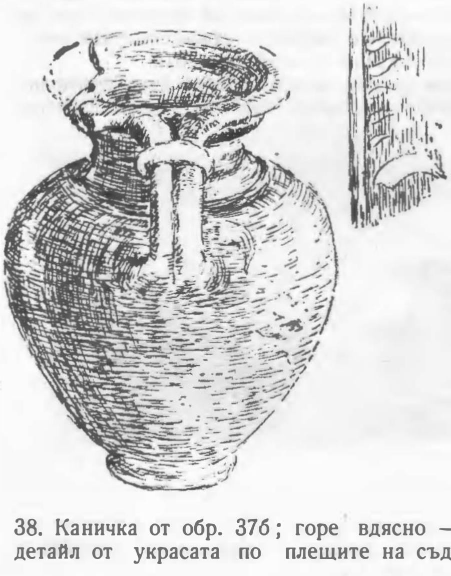

38. Каничка от обр. 37б; горе вдясно — детайл от украсата по плещите на съда

98. **Кантарос**, покрит със сивкав фирнис без блясък. Търбухът е висок, горе леко стеснен. Столчето е височко, профилирано пръстенче. По широчката плоскост в горната част на съда е надраскана с острие върху фирниса грубовата лъкатушка. Под тази плоскост долната част е с плитки канелюри. Дръжката е малка, но широка, с надебеление в горната си част. Височина 0,122 м, диаметър на дъното 0,067 м. Инв. № 393, обр. 35.

99. **Каничка** с една дръжка, от червена глина, с хубав червен фирнис, на места доста отъркан. Устието, фрагментирано в значителна част, е издадено навън и със завит нагоре ръб. Шийката е тясна, а търбухът — издут в горната си част, за да премине постепенно към столчето — един доста височък, профилиран пръстен. Дръжката съединява ръба на отвора с издутата част на търбуха. Височина 0,078 м, диаметър на търбуха 0,078 м на дъното 0,045 м. Инв. № 334, обр. 36б.

100. **Каничка** от червена глина с черен фирнис с масленозелен оттенък. Устието, отчасти счупено със стените на съда, се издава силно навън и в краищата си се подвива във вид на бърна. Шийката е конкавна и един изпъкнал ръб я отделя от търбуха, който постепенно се разширява надолу, за да се стесни внезапно, преминавайки в столчето, което е височък пръстен. Дръжката е била двойна, но сега липсва един ствол. При устието тя е обхващала част от отвора. Височина 0,08 м, диаметър на търбуха 0,081 м, на дъното 0,058 м. Инв. № 291, обр. 37в.

101. Каничка от червена глина с черен фирнис. Ръбът почва отвесно, след което идва надебелен пръстен, за който се залавя с горната си част дръжката. Шийката следва конкавно, а търбухът още в началото се издава силно навън, за да се стесни постепенно надолу в столчето, което липсва. Дръжката с долния си край се залавя за издутата част на търбуха. Височина 0,073 м, диаметър на отвора 0,06 м, на търбуха 0,078 м. Инв. № 715, обр. 37а.

39. Чернофирнисови олпета от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

102. Каничка от червеникава глина с черен фирнис, който е без блясък. Устието се разширява фуниевидно нагоре, като при самия ръб на отвора има надебелен пръстен. Едната част от устието липсва. Шийката е тясна, а търбухът в началото се издува силно, след това постепенно се стеснява към столчето, което е невисочък пръстен. При залавянето на търбуха за шийката обикаля тясна водоравна вдлъбнатинка, от долната страна на която са рисувани малки белезникави листовидни орнаменти, чиято редица завършва от двете страни на дръжката с две по-големи дъги. Дръжката е двойна, като на извивката малко пръстенче обхваща двете ѝ стволчета, които в горния си край се разклоняват и обгръщат малката част от ръба на отвора. С долния си край дръжката е стъпила на търбуха. Височина без дръжката 0,093 м, при дръжката 0,096 м, диаметър на отвора 0,058 м, на търбуха 0,08 м, на дъното 0,03 м. Инв. № 257, обр. 37б и 38.

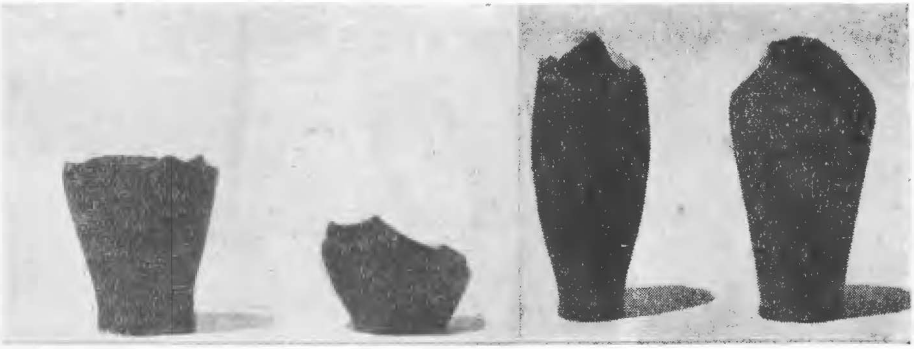

40. Чериофирнисови олпета от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей.

103. Каничка от червена глина, покрита с черен фирнис. Ръбът на устието, доста окъртен, силно се издава навън. Шийката е вдлъбната навътре, а търбухът, издут в гор-

ната си част, надолу слабо се стеснява. С малък вдлъбнат ръб преминава в столчето, което е с по-малък диаметър от долната обиколка на тървуха, оставено е с цвета на глината, с две концентрични окръжности от черен фирнис в средата. Дъното отдолу е леко вдлъбнато. При залавянето на шийката за търбуха минава водоравен изпъкнал ръб, с наклонени

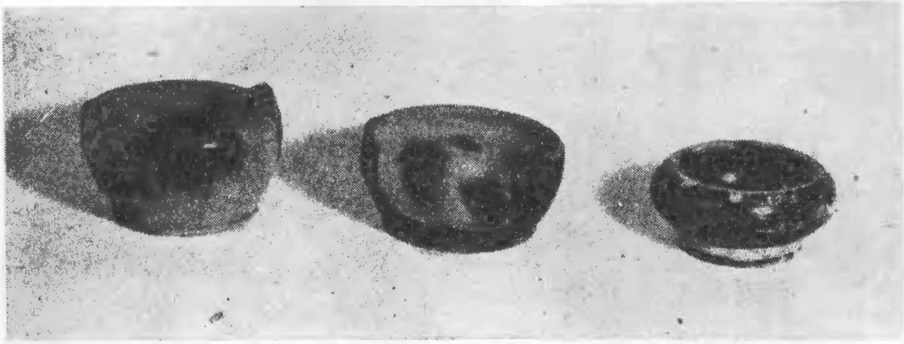

41. Чернофирнисови аскоси и солнички от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

щрихи по него. Канелюрите, които минават по търбуха, вървят малко наклонено. Дръжката е двойна, като стволчетата са слепени. С долната си част тя е стъпила на плещите на съда, а в горния си край, след като се раздвоява, обхваща част от ръба на устието. Височина 0,092 м, диаметър на търбуха 0,094 м, на дъното 0,063 м. Инв. № 292, обр. 36а.

104. Фрагмент от подобна каничка — долна част от търбуха и дъното. Хубави, немного високи, но широчки канелюри. Дъното е покрито с черен фирнис, върху което с острие е драскан монограм, обр. 45,331. По стените фирнисът на някои места е напълно охлузен. Височина при сегашното положение 0,074 м, диаметър на дъното 0,059 м. Инв. № 331, обр 36в.

105. Олпе с малка пристисната шийка от ярко червена глина. Черният фирнис на много места е олющен. В долната си част се разширява, без да образува ясно очертано столче. Дъното отдолу е плоско. Височина без дръжката 0,093 м, при дръжката 0,104 м, диаметър на търбух 0,055 м, на дъното 0,039 м. Инв. № 558, обр, 39в.

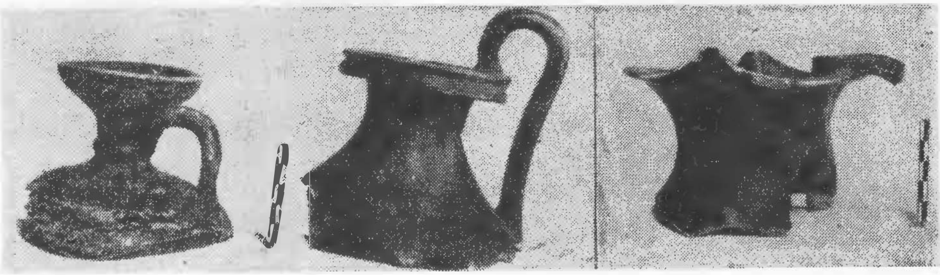

42. Устия от чернофирнисови кани от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

106. Олпе със столче във вид на невисоко пръстенче. Височина 0,111 м, диаметър на търбуха 0,066 м, на дъното 0,039 м. Инв. № 562, обр. 39б.

107. Олпе с малко по-удължени форми. Липсват дръжката и по-голяма част от устието. Столчето е значително очукано. Дъното е вдлъбнато с малко пъпковидно надебеление в средата. Височина 0,141 м, диаметър на търбуха 0,066 м, на дъното 0,033 м. Инв. № 297, обр. 39а.

108. Олпе — липсва част от търбуха и дръжката. Столчето е малко, слабо профилирано пръстенче. Височина при сегашното състояние 0,1 м, диаметър на търбуха 0,077 м, на дъното 0,037 м. Инв. № 735, обр. 39 г.

109. Олпе — запазена е само долната част. Дъното вдлъбнато. Няма столче. Височина при сегашното състояние 0,073 м, диаметър на дъното 0,030 м. Инв. № 461, обр. 40а.

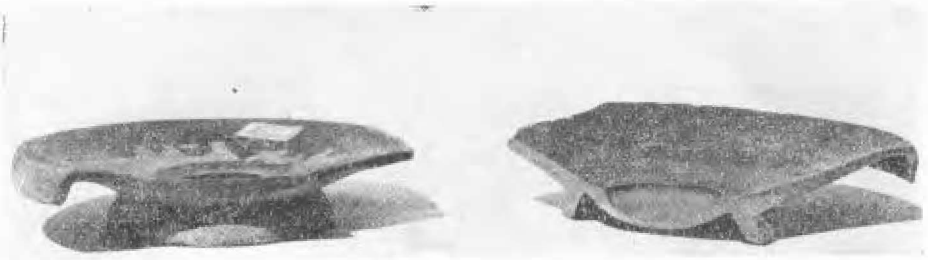

43. Чернофирнисови рибни блюда от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

110. Олпе, от което липсва устието и голямата част от търбуха. Фирнисът е без блясък. Дъното слабо вдлъбнато. Височина при сегашното състояние 0,135 м, диаметър на търбуха 0,078 м, на дъното 0,031 м. Инв. № 298, обр. 40в.

111. Олпе с вретеновидна форма, чиято широка част е горе. Точно под мястото на фрагментирането се забелязва перфорация. Фирнисът е без блясък. Столчето е грубо оформено пръстенче, сега охлузено. Дъното е слабо вдлъбнато. Височина при сегашното състояние 0,132 м, диаметър на търбуха 0,07 м, на дъното 0,037 м. Инв. № 260, обр. 40г.

112. Олпе, от което е запазена само долната част. Покрито отвън и отвътре с черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0,053 м, диаметър на основата 0,031 м. Инв. № 334, обр. 40б.

113. Лагин от червена глина, покрит с черен фирнис, който на много места е олющен. Липсва цялото устие с шийката. Търбухът е почти кълбовиден, поставен върху невисоко столче, което е леко вдлъбнато отдолу. При започването на шийката има леко пръстеновидно надебеление. Дръжката представлява добре и правилно оформен пръстен, в чиято външна страна има силно врязан жлеб. С единия си край този пръстен е прикрепен към плещите на съда. Височина при дръжката 0,092, диаметър на търбуха 0,094 м, на дъното 0,05 м. Инв. № 407.

114. Лагин с олющен фирнис на много места. От шийката е останала значителна част. След един вдлъбнат пръстен, долната ѝ част се разширява и преминава в търбух, който има форма на пресечен конус с тясната страна надолу. Поставен е на ниско столче, леко вдлъбнато, отдолу с две врязани окръжности. Дръжката липсва, но от остатъците се вижда, че с горния си край тя се е залавяла за устието, а с долния — за издутата част на търбуха. Височина при сегашното състояние 0,108 м, диаметър на търбуха 0,084 м, на дъното 0,047 м. Инв. № 290.

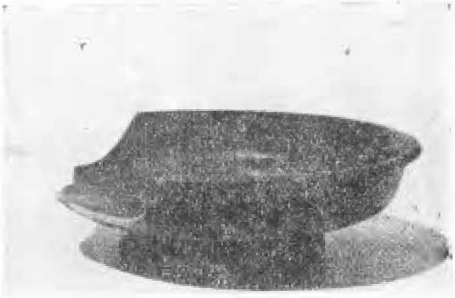

44. Чернофирнисово блюдо от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

115. Лагин със силно отъркан и посивял фирнис. Липсва част от шийката и цялата дръжка. Шийката постепенно се разширява в търбуха, който има приблизително кълбовидна форма, в долния си край разширена. Поставен е на столче, което отдолу е вдлъбнато, като по средата има една кръгла част още по-вдадена навътре. Дръжката се е залавяла за шийката, а с другия край е стъпвала върху плещите на съда. Височина при сегашното състояние 0,111 м, диаметър на търбуха 0,091 м, на дъното 0,07 м.

116. Аскос от червена глина с черен фирнис със синкавосиви оттенъци. Има плоска и заоблена форма, в долната част е тесен пръстен. Липсват устието и дръжката. Дъното

е леко вдлъбнато и оставено непокрито с фирнис. Височина на търбуха 0,031 м, диаметър на търбуха 0,092 м, на дъното 0,085 м. Инв. № 303, обр. 13б.

117. Аскос от червена глина, покрит с черен фирнис. Дъното с цвета на глината, а по стените и плещите на съда фирнисът е значително олющен. Горе, широка и полегато вдлъбната към централното каналче част, а отстрани търбухът постепенно се стеснява, като завършва долу с малък пръстен. Липсва голяма част от устието и цялата дръжка. Височина на търбуха 0,044 м, диаметър на търбуха 0,078 м, на дъното 0,053 м. Инв № 713, обр. 41а.

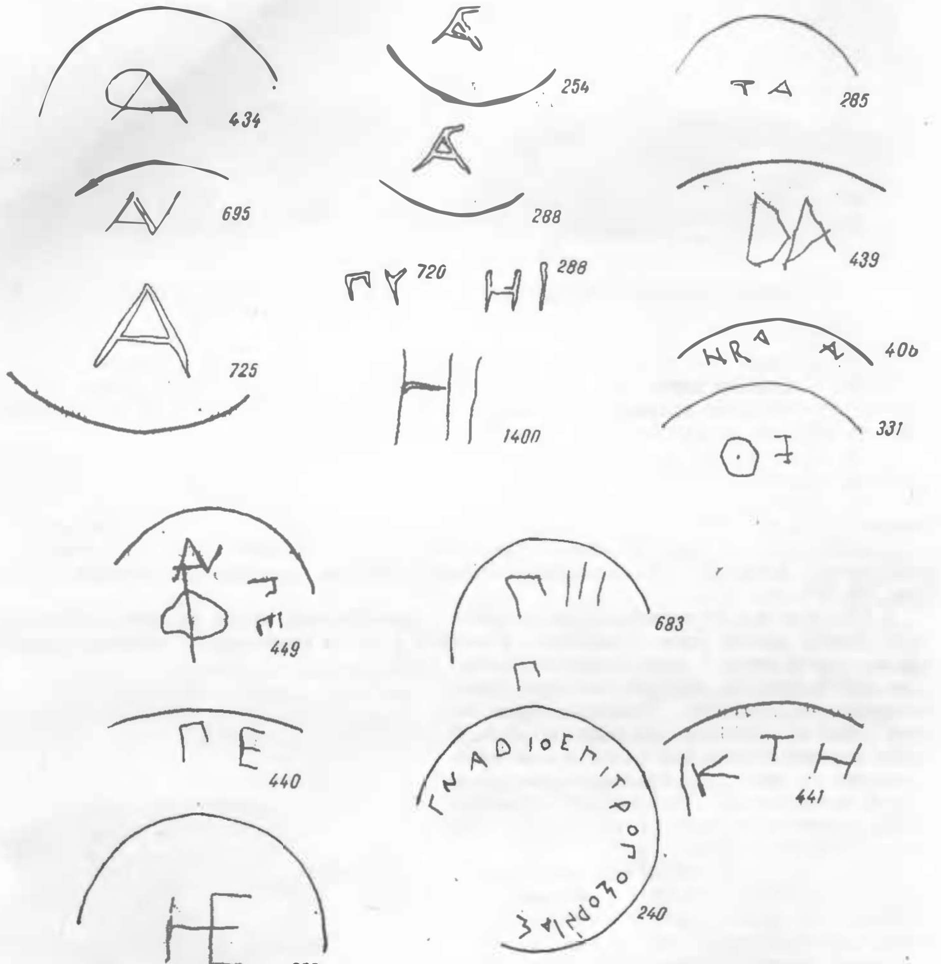

45. Графити по съдове, обнародвани в настоящата работа

118. Аскос от същия тип. Липсва част от стените и цялата горна част от търбуха. Височина при сегашното състояние 0,039 м, диаметър на търбуха 0,08 м, на дъното 0,058 м. Инв. № 302, обр. 41б.

119. Устие от аскос вероятно от същия тип. Диаметър на отвора 0,026 м. Инв.№ 714.

120. Дръжка и част от стените на стомничка от червена глина, покрита с черен фирнис. Отворът представлява един двоен, силно издаден навън пръстен, шийката е малка

и ведиага се разширява в търбуха. Дръжката се залавя отгоре отвътре на пръстена на устието, извива се нагоре и се залавя за търбуха. От външната ѝ страна има надлъжен жлеб, който в долната си част се разширява. Висока при сегашното състояние без дръжката 0,093 м, при дръжката 0,127 м, диаметър на отвора 0,085 м. Инв. № 444, обр. 42б.

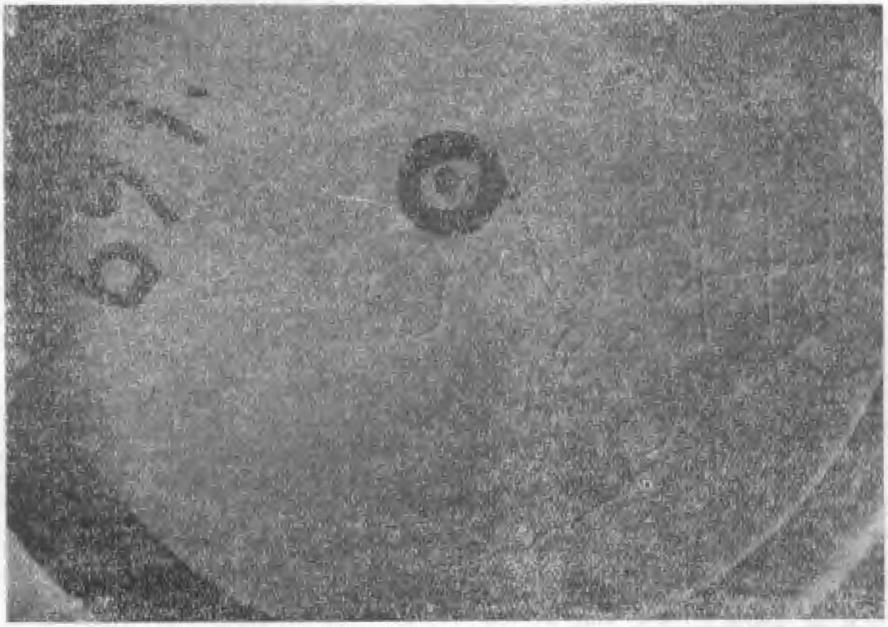

46. Графит върху дъното на киликс, инв. № 691, от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

121. **Устие**, дръжка и част от стените на стомничка от червеникава глина, покрити с черен фирнис. Устието се разширява във вид на заоблена фунийка и с къса шийка се съединява с търбуха. На шийката има тесен релефен пръстен Дръжката се залавя за шийката току под този пръстен, извива се под прав ъгъл и веднага се залавя за плещите на съда. Дръжката е плоска и леко вдлъбната по дължината. Височина при сегашното състояние 0,078 м, диаметър на отвора 0,07 м. Инв. № 443 обр. 42а.

122. **Устие** от съд. Ръбът на отвора силно очукан, липсва дръжката, от стените са запазени незначителни части. Височина при сегашното състояние 0,061 м, диаметър на отвора 0,057 м. Инв. № 278, обр. 13а.

123. **Устие** от ойнохое от червена глина с черен фирнис. Запазена е част от дръжката и стените. Височина при сегашното състояние 0,085 м, напречно сечение на отвора 0,126 м. Инв. № 445, обр. 42в.

124. **Рибно блюдо** от червена глина с черен ронлив фирнис. По самия край на блюдото обикаля врязана бразда. Такава врязана бразда обикаля и около кръглата вдлъбнатина в средата на блюдото. Височина 0,032 м, диаметър на паницата 0,156 м, на дъното 0,088 м. Инв. № 432,обр. 43а.

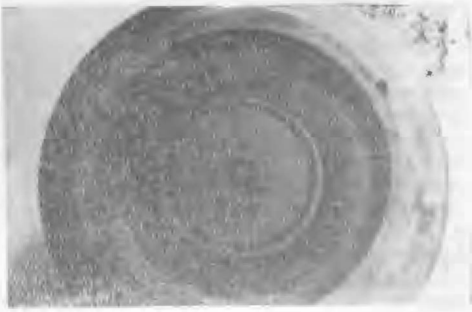

47. Графит върху солничка № 240 от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

125. Рибно блюдо с млечносинкав оттенък. Дъното е с няколко окръжности от черен и тъмнокафяв фирнис. По дължината на фрагментирането има няколко перфорации. Височина 0,025 м, диаметър на паницата 0,153 м, на столчето 0,084 м. Инв. № 430.

126. Рибно блюдо, чиято средна вдлъбнатина е покрита с хубав тъмнокафяв фирнис. Със същия фирнис отвън на дъното са очъртани няколко концентрични окръжности. Иначе блюдото е покрито с черен матов фирнис. Височина 0,034 м, диаметър на дъното 0,094 м. Инв. № 431, обр. 43б.

127. Рибно блюдо от червена глина, покрито с черен фирнис без блясък. Околният ръб липсва, а от дъното — част. Височина 0,031 м, диаметър на тялото 0,168 м, на дъното 0,097 м.

128. Паница от червена глина, покрита с черен фирнис със запазен блясък. Част от околните стени и дъното липсват. Отвътре на дъното между четири концентрични окръжности от щрихи са разположени осем палмети, съединени помежду си с дъги. Столчето е доста височък, непрофилиран пръстен. Дъното е с цвета на глината, отвън с няколко концентрични окръжности от черен фирнис. С острие е драскан монограм, обр. 45,725. Височина 0,061 м, диаметър на отвора 0,183 м, на дъното 0,104 м. Инв. № 725, обр. 44.

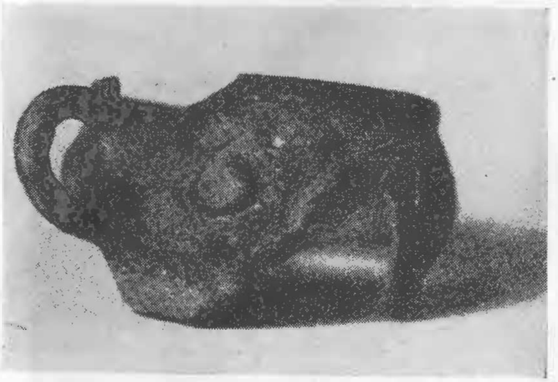

48. Чаша в техника „барботииа“ от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

129. Паничка от червена глина с черен фирнис. Значителна част от стените липсват. Столчето е височък пръстен, в долния си ръб слабо профилиран. Дъното отдолу е покрито с черен фирнис. Височина на паницата 0,043 м, диаметър на отвора 0,116 м, на търбуха 0,132 м, на дъното 0,073 м. Инв. № 427.

130. Паничка като горната. Силно фрагментирана — запазена е малка част от стените на съда с ръба на отвора и дъното. Отвътре и малка част от стените са покрити с черен матов фирнис. Височина 0,053 м, диаметър на дъното 0,045 м. Инв. № 429.

131. Фрагмент от също такава паничка — ръбът на отвора с малка част от стените. Височина при сегашното състояние 0,034 м, външен отвор на дъгата 0,14 м. Инв. № 718.

132. Фрагмент като предходния. Височина при сегашното състояние 0,041 м, външен отвор на дъгата 0,133 м. Инв. № 719.

133. Паничка от червена глина с черен фирнис. Стените от отвора надолу се спущат почти отвесно и след това минават в столчето, което представлява височък пръстен. Значителна част от стените на съда липсват. Под ръба на отвора едно пръстеновидно надебеление обикаля цялото устие. Височина 0,046 м, диаметър на отвора 0,124 м, външен 0,136 м, на дъното 0,075 м. Инв. № 426.

134. Паничка Липсва голяма част от стените. Дъното отдолу е леко заоблено. Вътре, в средата на дъното, следи от орнамент с палмети. Височина 0,033 м, диаметър на отвора 0,102 м, на дъното 0,057 м. Инв. № 428.

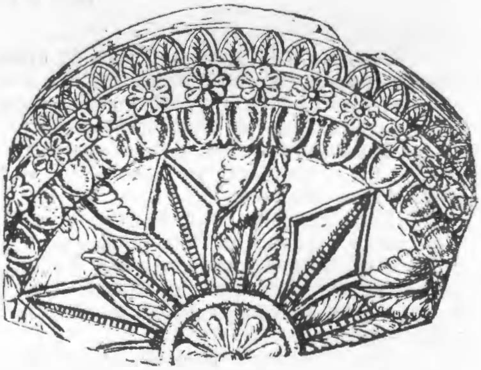

49. Фрагмент от „мегарска купичка“ от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

135. Паничка, отчасти фрагментирана. Отвътре на стените е драскан монограм, обр. 48,720. Височина 0,04 м, диаметър на отвора 0,11 м, на дъното 0,065 м. Инв. № 720.

136. Паничка от червена глина, покрита с черен фирнис. Стените, доста дебели, се спущат отвесно. Столчето е доста височък пръстен. Отдолу дъното е с цвета на глината с няколко концентрични окръжности. От едната страна, току под ръба на отвора, се забелязват остатъци от една дръжка. Височина 0,042 м, диаметър на отвора 0,108 м, на дъното 0,072 м. Инв. № 241.

137. Паничка с черен, силно олющен фирнис. Столчето е слабо профилирано, отдолу дъното е плоско, покрито в голямата си част с черен фирнис. Височина 0,04 м, диаметър на отвора 0,112 м, на дъното 0,072 м. Инв. № 721.

50. „Мегарска купичка“ от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

138. Паничка с по-малки размери. Фирнисът е запазен само около ръба на отвора. Отвън е оставена с цвета на глината, като през средата на стената минава широка лента от черен фирнис. Отдолу столчето и дъното имат окръжности от шоколадов фирнис. Височина 0,035 м, диаметър на дъното 0,054 м. Инв. № 722.

139. Солничка от червена глина, покрита с черен фирнис, на места със сивкави оттенъци. Дъното отдолу е изпъкнало в средата с очертани няколко окръжности от черен фирнис. Върху него с острие е драскан графит, обр. 48,240 и 47. Височина 0,028 м, диаметър на отвора 0,08 м, на дъното 0,069 м. Инв. № 240.

140. Солничка от червена глина, покрита с черен, олющен на много места фирнис. Ръбът се издава навън, следва конкавно тяло. Дъното отдолу е леко заоблено. Височина 0,03 м, диаметър на отвора 0,052 м, на дъното 0,064 м. Инв № 723, обр. 52а.

141. Солничка от червена глина, покрита с черен фирнис. Дъното пробито. Стените са дебели, силно изпъкнали навън. Столчето е сравнително височък пръстен. Височина 0,036 м, диаметър на отвора 0,05 м, на търбуха 0,072 м, на дъното 0,045 м. Инв. № 396, обр. 41в.

51. „Мегарска купичка“ от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

142. Солничка от червена глина с шоколадов фирнис, олющен на много места. Половината от солничката липсва. Столчето е невисочък пръстен, дъното отдолу е заоблено, оставено с цвета на глината и в центъра му има точка от шоколадов фирнис, а около него окръжност. Височина 0,026 м, диаметър на дъното 0,05 м. Инв. № 330, обр. 50в.

143. Солничка от червена глина. Била е покрита с шоколадов фирнис, от който са останали сега само отделни петна. Ръбът на устието се издава силно навън като бърна, а сетне постепенно се спуща наклонено към столчето. Отдолу дъното е плоско. Височина 0,046 м, диаметър на отвора 0,093 м, на дъното 0,05 м. Инв. № 724, обр. 50б.

144. Лампичка от сива глина, покрита с черен фирнис, от който са запазени само следи. Фитилникът, силно издаден напред, е фрагментиран на върха. На корпуса отстрани на дупката за наливане на масло има пъпковидно надебеление. Височина 0,035 м, при фитилника 0,040 м, диаметър на търбуха 0,066 м, на дъното 0,040 м. Инв. № 274, обр. 53в.

145. Лампичка от бледочервена глина, покрита с черен матов фирнис. Липсва фитилникът. Отворът за наливане на масло е много широк. Височина 0,027 м, диаметър горе 0,078 м, на дъното 0,053 м. Инв. № 326, обр. 53г.

146. Лампичка силно фрагментирана. Липсва фитилникът с голяма част от корпуса. От дръжката, широка и плоска, са запазени само следи на мястото на залавянето на корпуса. Височина 0,035 м, диаметър на дъното 0,048 м. Инв. № 395, обр. 53а.

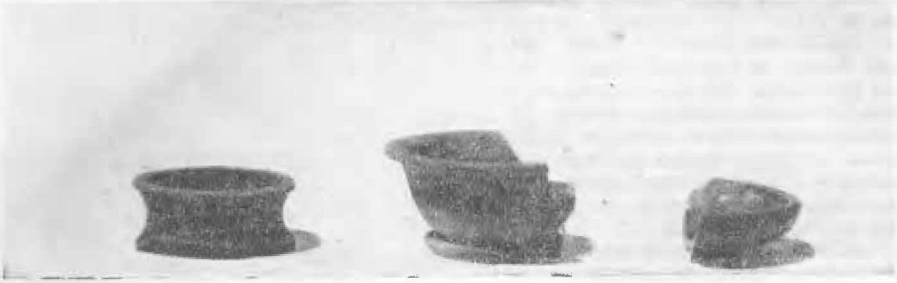

52. Солнички от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

147. Лампичка с два фитилника, единият пукнат и заздравяван на времето с олово. В средата на резервоара се издига кухо стълбче, отворено отгоре и отдолу. Покрита е с бляскав черен фирнис. Височина 0,055 м, диаметър на търбуха 0,096 м, на столчето 0,062 м, обща дължина през фитилниците 0,15 м. Инв. № 1399, обр. 53б.

148. Столче и част от дъното на съда от червеникава глина. Стълбчето на столчето е кухо, отвън има две врязани бразди в горната си част. Покрито с черен фирнис. Височина при сегашното състояние 0,061 м, диаметър на столчето 0,085 м. Инв. № 307.

149. Столче и долна част от съд, покрити с фирнис със сивкави оттенъци. От долната страна на столчето е надраскан монограм, обр. 45,439. Височина при сегашното състояние 0,061 м, диаметър на столчето 0,084 м. Инв. № 439.

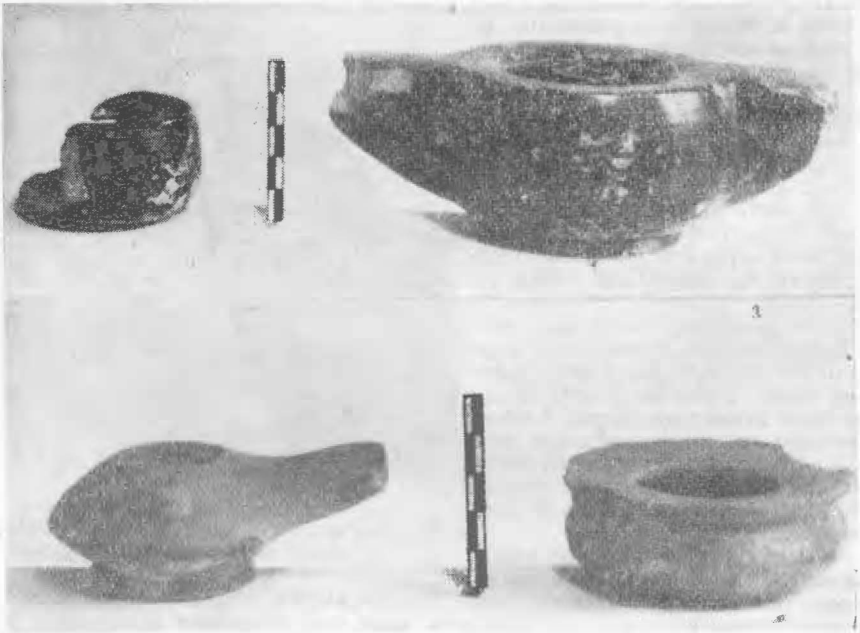

53. Лампички от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

150. Столче и долна част от стомничка. Височина при сегашното състояние 0,064 м, диаметър на дъното 0,078 м. Инв. 702.

151. Столче от съд с малка част от търбуха. Столчето е съвсем ниско, иначе подобно на горните. Височина при сегашното състояние 0,041 м, диаметър на дъното 0,094 м. Инв. № 703.

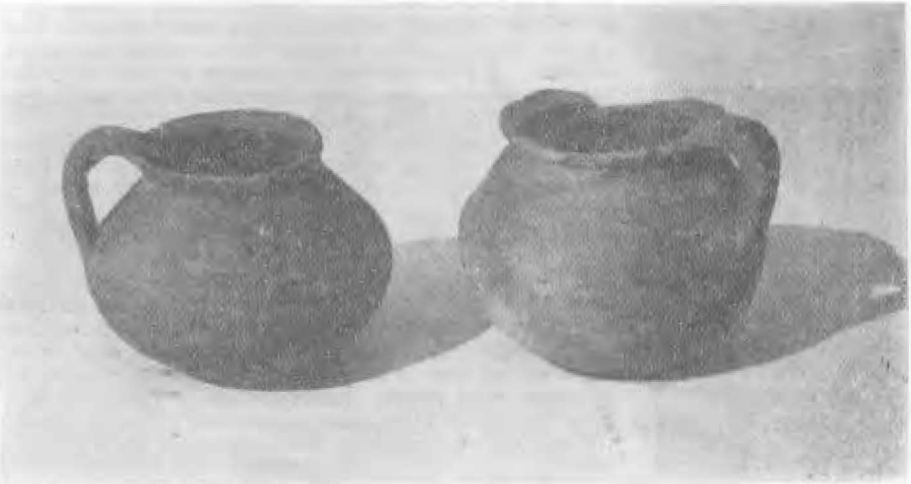

54. Сивочерни облодънни гърнета от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

152. Столче от съд с малка част от търбуха. Отдолу покрито с хубав шоколадов фирнис. Височина при сегашното състояние 0,03 м, диаметър 0,076 м. Инв. № 704.

153. Столче от съд. Пръстенът на столчето е профилиран. Отдолу с острие е надраскан монограм върху черния фирнис. Инв. № 705.

154. Столче от съд, силно повредено. Височина 0,028 м, диаметър на столчето 0,086 м Инв. № 706.

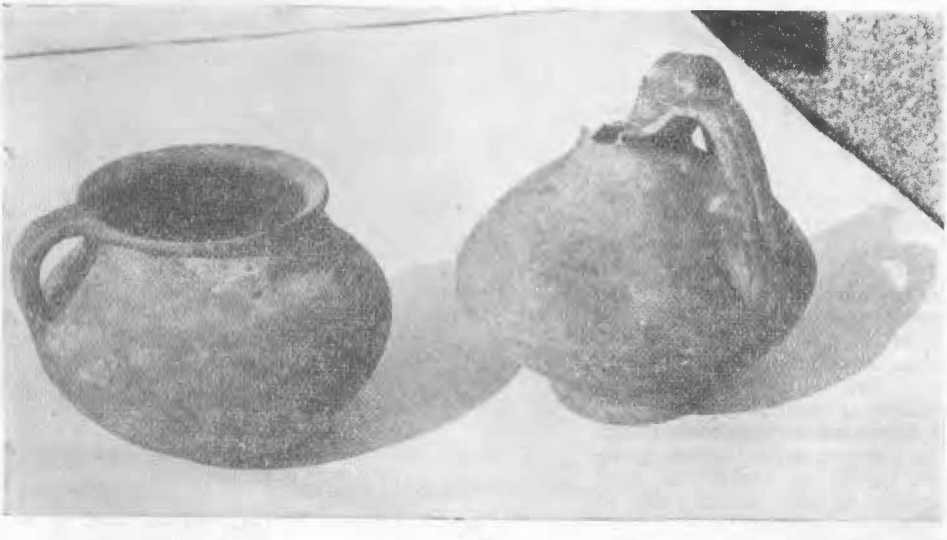

55. Сивочерни съдове от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

155. Чаша от сива глина, силно фрагментирана — запазена е горната ѝ част с дръжката, която се извива като ухо, разцепена отвън по дължината, и с горния си край се залавя за ръба на отвора. Той е оформен като тесничко пръстенче. Търбухът отвън е украсен с късчета глина във вид на малки дъгички и т. н. Височина при сегашното състояние 0,049 м, диаметър на отвора 0,075 м. Обр. 48.

56. Сивочерно олпе от Созополското пристанище, сега в Поляновградския музей

156. Мегарска купичка — част от съда, слепена от три фрагмента. Украсата е разположена в следните водоравни ленти отгоре надолу: гладък леко наклонен навътре ръб на устието, редица палмети, редица малки розети, редица обърнати надолу яйцевидни орнаменти и широка плоскост с листовидни орнаменти, която завършва в средата с розета. Височина 0,061 м. Инв. № 270, обр. 49.

157. Мегарска купичка, сравнително добре запазена. Стените на съда, от кафявосива глина, се ронят. Украсата е, както следва — плосък, леко наклонен ръб навътре; ивица от цветове на нар; широка плоскост от украса с елементи от растителни листа; сложна розета. Височина 0,055 м, диаметър на отвора 0,112 м. Инв. № 306, обр. 50.

158. Мегарска купичка, от която липсва значителна част от корпуса. Купичката отвън е оформена, както следва — широчък гладък ръб на устието, леко наклонен навътре; редица листовидни украси; широка плоскост от украса, в която главен елемент са различни листа, между които са разпръснати малки розети. Дъното отдолу е оформено във вид на кръгче с лъв в ход наляво, обиколен с редица кими. Височина 0,063 м, диаметър на отвора 0,115 м. Инв. № 305, обр. 51.

159. Гърне облодънно от бледочервена глина, от което липсва част от отвора и търбуха. Дръжката е плоска и отгоре се залавя за горната страна на ръба на отвора. Височина без дръжката 0,083 м, при дръжката 0,094 м, диаметър на търбуха 0,117 м. Инв. № 742.

160. Гърненце подобно на горното. Липсва дръжката. Височина 0,056 м, диаметър на отвора 0,05, м на търбуха 0,042 м. Инв. № 743.

161. Урна от виолетовочервена глина. С две дръжки, едната фрагментирана, стъпващи върху плещите на съда, близо до устието. Височина при дръжката 0,198 м, без нея 0,182 м, диаметър на отвора 0,093 м, на търбуха 0,225 м, на дъното 0,105 м. Инв. № 486.

162. Кана от червеникава глина. Липсва устието с част от шийката. Дръжката е запазена. Височина 0,22 м, диаметър на търбуха 0,183 м, на дъното 0,092 м. Инв. № 490.

57. Сивочерни кани от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

163. Амфора от червеникава глина. Сравнително много добре запазена. Ръбът на устието се изтънява и издава навън. Шийката е доста височка с малко надебеление, обикалящо шийката току под ръба на устието. За него се залавя горната част на дръжките, които с долния си край стъпват върху плещите на търбуха. Столчето е височък пръстен, дъното отдолу е слабо заоблено. Височина 0,133 м, диаметър на отвора 0,066 м, на търбуха 0,106 м, на дъното 0,06 м. Инв. № 265.

164. Гърне облодънно от сивочерна глина. Ръбът на отвора е надебелен като пръстен, отгоре на който се залавя плоска дръжка, която с другия си край стъпва на най-издутата част на търбуха. Височина 0,114 м, диаметър на отвора 0,09 м, на търбуха 0,15 м. Инв. № 284 м.

165 Също. На заобленото дъно има малка плоскост отдолу, но тя не нарушава общия му изглед. Височина 0,134 м, диаметър на отвора 0,111 м, на търбуха 0,168 м. Инв. № 470, обр. 54а.

166. Също. Плоскостта отдолу е малко по-голяма, но тя не нарушава общия облодънен изглед на гърнето. Височина 0,098 м, диаметър на отвора 0,074 м, на търбуха 0,12 м, на дъното 0,047 м. Инв. № 264, обр. 54а.

167. Също. Значително по-груба изработка. Плоската част на дъното е леко вдлъбната. Височина 0,10 м, диаметър на отвора 0,084 м, на търбуха 0,12 м, на дъното 0,052 м. Инв. № 469, обр. 54б.

168. Кана от сивочерна глина. Ръбът на отвора се издава навън, устието се стеснява постепенно в доста висока шийка и наново се издува в търбуха, стъпил върху столче — височък пръстен. Дъното отдолу е леко заоблено. Височина 0,186 м, диаметър на отвора 0,087 м, на търбуха 0,14 м, на дъното 0,08 м. Инв. № 494, обр. 58а.

169. Също. Ръбът, част от устието и дръжката липсват. В долната част от търбуха следи от лъскава черна повърхност. Височина 0,227 м, диаметър на търбуха 0,165 м, на дъното 0,09 м. Инв.№ 378, обр. 58б.

170. Също. Липсва по-голяма част от отвора, пръстенът на столчето в голямата част отчупен. Дръжката се залавя току под ръба. При залавянето на шията за търбуха минава тясна релефна лента, която обикаля целия съд Височина 0,254 м, диаметър на търбуха 0,178 м, на дъното 0,103 м. Инв. № 498, обр. 57а.

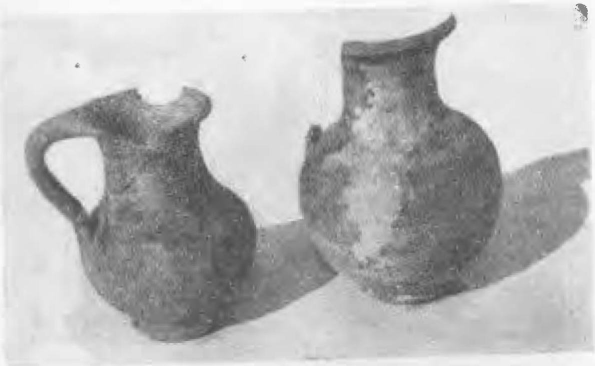

58. Сивочерни кани от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

171. Също. Липсва голямата част от устието и дръжката. Глината е добре обработена. Покрита е с черна лъскава материя, охлузена на много места. При залавянето на дръжката за търбуха три релефни пръстена обикалят цялата шия. Височина при сегашното състояние 0,234 м, диаметър на търбуха 0,282 м, на дъното 0,097 м. Инв. · № 497.

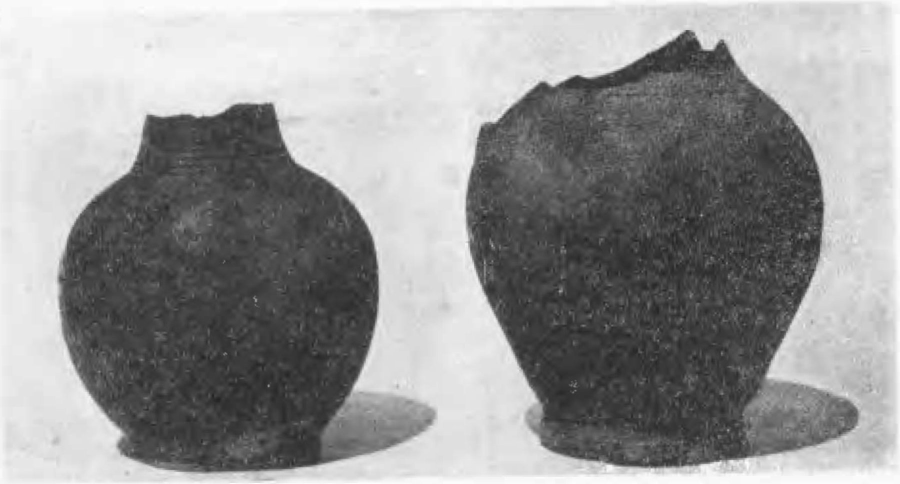

59. Сивочерни кани от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

172. Също. Липсва значителна част от устието и дръжката. Лъскавата повърхност на много места е охлузена напълно. При залавянето на шията към търбуха минават няколко

надебелени пръстена. Височина при сегашното състояние 0,194 м, диаметър на търбуха 0,18 м. Инв. № 496, обр. 59а.

173. Също. Дръжката отчасти запазена. Глината е сива с жълтеникави оттенъци. При залавянето на шийката към търбуха минава доста широка релефна лента. Височина при сегашното състояние 0,235 м, диаметър на търбуха 0,188 м, на дъното 0,105 м. Инв. № 493.

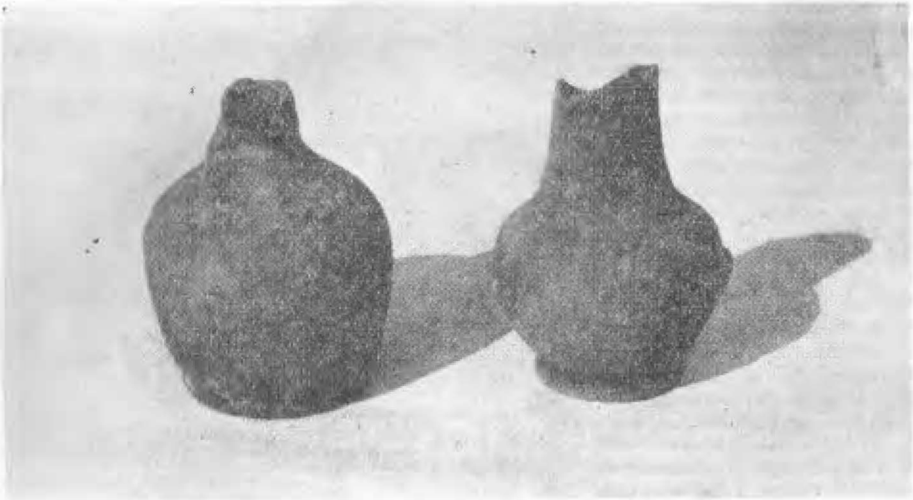

60. Сивочерни съдове от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

174. Също. Липсва цялото устие с шията и дръжката. Глината е примесена с доста много пясък. При залавянето на шията към търбуха е врязана бразда, а при столчето минава широка водоравна лента. Височина при сегашното състояние 0,232 м, диаметър на търбуха 0,20 м, на дъното 0,122 м. Инв. № 492, обр. 59б.

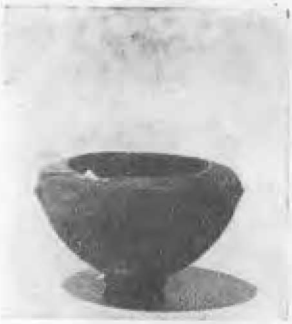

61. Сивочерни съдове от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

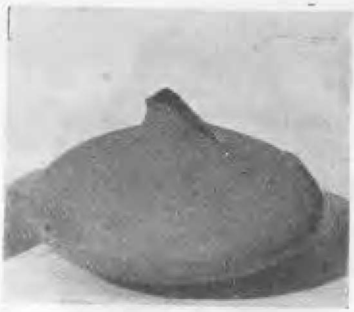

62. Сивочерен съд от Созополското пристанище, сега в Бургаския музей

175. Също. Общата форма крушовидна. Ръбът на устието се завива хоризонтално и на горната му страна е врязана доста дълбока бразда. Част от ръба на устието с дръжката липсват. При залавянето на дръжката към търбуха две врязани окръжности обикалят цялата шия. Височина 0,178 м, диаметър на отвора 0,083 м, на търбуха 0,16 м, на дъното, 0,107 м. Инв. № 280 обр. 57б.

176. Гърне от сивочерна глина. Търбухът има форма на два срещнати с широките си страни сферични сегменти. Устието, в значителната си част фрагментирано, е доста височко, с леко възвит встрани ръб. Има две дръжки, разположени така, че сключват помежду си остър ъгъл. Столчето е доста висок пръстен. Височина при дръжките 0,17 м, без дръжките 0,154 м, диаметър на търбуха 0,181 м, а на дъното 0,082 м. Инв. № 263, обр. 55б.

177. Амфора от сивочерна глина, фрагментирана и късовете слепени. Липсва устието, част от стената на търбуха и дръжките, от които се виждат само следи. Два изпъкнали ръба обикалят шийката при залавянето ѝ за търбуха. Столчето представя доста висок пръстен. Дъното е слабо заоблено. Височина при сегашното състояние 0,127 м, диаметър на търбуха 0,09 м, на дъното 0,056 м. Инв. № 739, обр. 60б.

178. Амфора от сивочерна глина. Силно повредена: липсва устието с шийката, двете дръжки, от които се забелязват само следи по търбуха, и част от стените. Запазената част има форма на купичка с извити навътре ръбове, поставена върху столче — високо, тънко и профилирано пръстенче. Височина при сегашното състояние 0,071 м, диаметър на търбуха 0,10 м, на дъното 0,03 м. Инв. № 740, обр. 61.

179. Лагин от сивкавочерна глина с груби и дебели стени. Шийката е откъртена в голяма част, а в основата си е прихваната от доста широчък релефен пръстен. Търбухът леко се стеснява надолу и стъпва върху немного високо пръстенче. Дръжката липсва — залавяла се е с горния си край за шийката, гдето е минавал пръстенът, а с долния си край е стъпвал върху плещите на съда. Височина при сегашното състояние 0,12 м, диаметър на търбуха 0,092 м, на дъното 0,064 м. Инв. № 281, обр. 60а.

180. Каничка, облодънна, от сивочерна глина. От шийката е останала незначителна част. По плещите на търбуха, който има елипсоидна форма, около самата основа на шийката, минават няколко врязани окръжности. Дръжката с единия си край е стъпила върху плещите на търбуха, а с другия — вероятно се е залавяла за основата на шийката. Глината е добре изчистена. Височина при сегашното състояние 0,094 м, диаметър на търбуха 0,154 м. Инв. № 478, обр. 62.

Иван Венедиков

БРОНЗОВИТЕ ХИДРИИ С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ГРАБВАНЕТО НА ОРЕЙТИЯ ОТ БОРЕАС, ОТКРИТИ В НЕСЕБЪР

Обикновено украсата на бронзовите хидрии е съсредоточена върху долната част на отвесната дръжка, където намираме като нейна основа, с която тя стъпва върху тялото на съда, най-различни изображения. Това важи за всички хидрии от VI и V в. пр. н. е. и въобще за хидриите. Обаче през IV в. пр. н. е. се явява една група от тези съдове, при които това изображение е по-сложно, съставено е от две или повече фигури и е отделено от дръжката. Има хидрии с изображение на Ерос, Ерос и Психе, Дионис, Дионис и Ариадна и най-сетне — Бореас и Орейтия. Именно с една част от тях — тези, които имат под отвесната си дръжка апликация с изображение на Бореас и Орейтия, ще се занимаем в следващите редове. Повод за това ни дава една нова находка от Месемврия с подобен сюжет на украсата на една бронзова хидрия, с която хидриите от Месемврия с това изображение стават две, а общият им брой нараства на седем.

В същност сюжетът на украсата на всички тези съдове е взет от гръцката митология, един обикновен сюжет, съществуващ у всички народи, за грабването на девойка от вятъра. В случая ние имаме отвличането на нимфата Орейтия от северния вятър Бореас.[1] Според гръцките митологически представи Бореас — този летящ бог, който идва от север от дълбините на Тракия, се изобразява като брадат мъж с големи крила. Със своя леден дъх той замразява всичко. Но този бог на студа се влюбил пламенно в нимфата Орейтия и поискал да се ожени за нея. Той забравил от любов своята страшна мощ и се опитал с молби да склони красивата нимфа да стане негова жена. Орейтия обаче не се съгласила. Тогава Бореас се втурнал всред нимфите, които се разбягали в ужас, и грабнал насила любимата си. Този мит за грабването на Орейтия се представя твърде рядко в гръцката живопис и скулптура, главно върху рисувани вази, и неговата поява през IV в. върху изображенията по бронзовите хидрии е едно доста странно явление, тъй като бронзовите хидрии от IV в. най-често представят Ерос или Дионис, както наблюдаваме това и в сюжета на рисуваните вази от това време. Очевидно в торевтиката ние виждаме и един нов елемент — мита за Бореас, който в керамиката не е получил широко разпространение. И тъй като в IV в. главният център, произвеждащ керамични произведения, е Атина, присъствието на мита на Бореас в бронзовите хидрии навежда на мисълта, че главните центрове на торевтиката са някъде другаде, където този мит се е ползувал с по-широка популярност. Интересно е да се отбележи при това, че хидриите с подобни изображения не се срещат нито в континентална Гърция, нито в Сицилия и Южна Италия.[1] Тъкмо по тези причини изглеждат доста странни предположенията центърът на производството на тези хидрии[2] да се търси било в Коринт, било в Халкида, Атина и други центрове на гръцката култура през IV в. пр. н. е. В същност хидриите, имащи за сюжет грабването на Орейтия, се срещат главно в източния гръцки свят. Досега са известни следните хидрии, третиращи този сюжет:

---

[1] W. H. Roscher, Lexicon der Griech. und Röm. Mythologie, I, стр. 803 — 814 ; DA, V, sub. „Venti“, стр. 719—720.

1. Бронзова хидрия от Несебър, античната Месембрия, открита през 1910 г. Г. И. Кацаров, ИАД, I, 1911 г., стр. 264; AM, 1911 г., стр. 308, обр. 1 и 2.

Хидрията има перваз около устието, украсен от горната страна с перли, от външната с овули. Трите дръжки носят по цялата си дължина дълбоки правилни канелюри. Хоризонталните дръжки се разширяват леко към краищата си. Те стъпват върху малки дискчета, украсени с релефни орнаменти — розета, между върховете на листчетата на която е дадено по едно малко лотосово цветче. Отвесната дръжка при нашата хидрия е отлята като цяло с основните подложки, с които тя стъпва при устието и на тялото на съда. На горния ѝ край основата ѝ е елипсовидна и е украсена с релефна полупалмета, докато на долния има неправилна форма и е украсена с розети и акантови листа. Дръжките са били припоени към тялото.

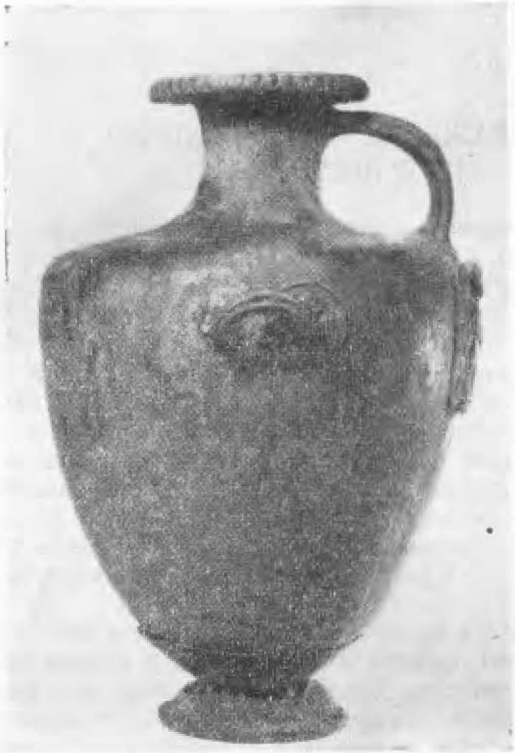

1. Първата хидрия от Несебър

Под отвесната дръжка на хидрията е припоена бронзова апликация с изображение на грабването на Орейтия, изпълнена с оловна подложка, за да бъде по-здрава (обр. 2). Долната част на апликацията липсва, а главите на двете фигури, представени върху нея, са повредени. Бореас е брадат мъж в разцвета на силите си, с големи полукръгли крила с широк бордюр по края, наметнал върху голото си тяло мантия, която се развява

---

[1] За всички хидрии от този тип от IV в. пр. н. е. виж G. A. M. Richter, A fourth century bronze hydria in New York, AJA, L, 1, стр. 365.

[2] N. M. Βερδελῆς, Χαλκή τεφροδόχος κάλπις ἐκ Φαρσάλων, Ἀρχαιολογική ἐφημερίς, Атина, 1951 г., стр. 80.

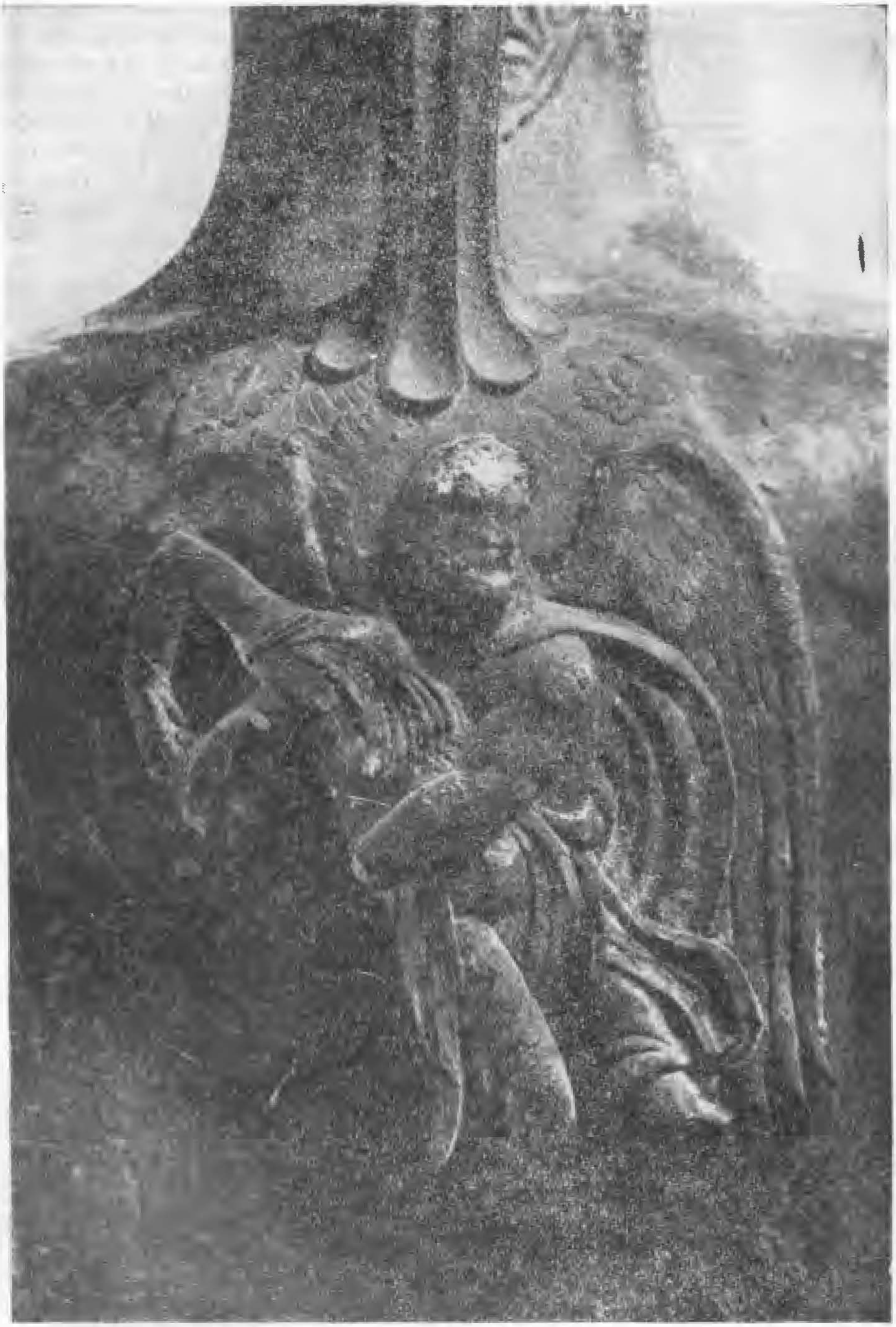

2. Изображение върху първата хидрия от Несебър — Бореас и Орейтия

зад него. Той е грабнал през кръста с двете си ръце Орейтия и я носи, озъртайки се встрани, за да не би да срещне съпротива. Долната част на тялото му е прикрита от фигурата на Орейтия. Нимфата е облечена в дълга дреха без ръкави. Главата ѝ е отпусната назад и се вижда цялото ѝ лице. Раменете ѝ са паднали върху ръката на Бореас и лявата ѝ ръка е била спусната край тялото. Под дрехата ѝ прозират формите на изопнатото ѝ тяло, с което тя прави сетни усилия да се измъкне от ръцете на похитителя си. Дясната ѝ ръка, свита в лакътя и украсена с гривни, показва поза на отчаяние. Групата е дадена с голямо майсторство, макар в голите части на тялото да се чувствува известна твърдост. Умереността, с която е дадена тази напрегната сцена, говори за все още запазени класически традиции в спокойното изражение на лицата, в майсторски предадените крила, в спокойно развятата дреха. Напрегнатата поза обаче на двете фигури, пресичането на техните тела и на гънките на техните дрехи свидетелствуват за едно произведение от елинистическата епоха, по-скоро в края, отколкото в началото на третата четвърт на IV в. пр. н. е.

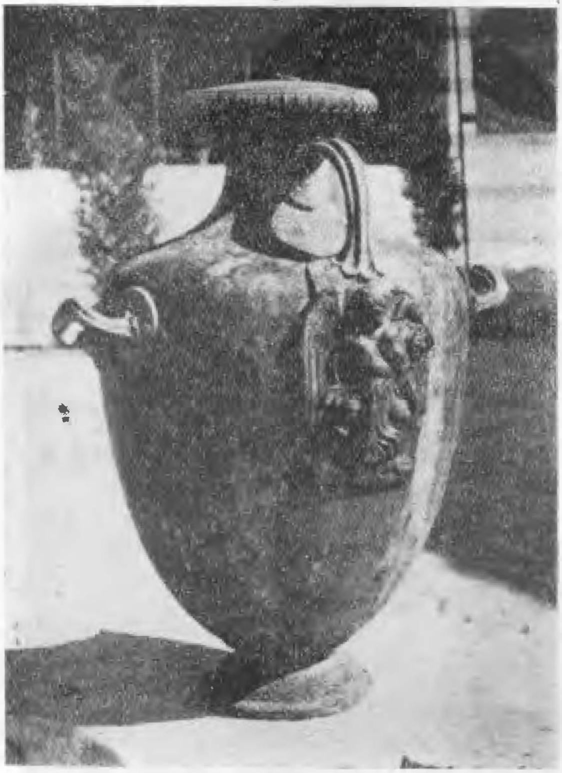

3. Втората хидрия от Несебър

2. Бронзова хидрия от Месемврия (Несебър). Б. Чимбулева, Две новооткрити бронзови хидрии в Несебър, Археология, 4, 1962, кн. 3, стр. 38 (обр. 3 и 4).

Хидрията по форма е съща като предишната. Дръжките ѝ имат същата украса, само че направена много небрежно. Дискчетата, върху които са били припоени хоризонталните дръжки, носят подобна украса, но изработена по-несръчно, неточно и недостатъчно откроена върху фона ѝ. Хидрията има и малък похлупак, какъвто е имала и хидрия № 1, изработен вероятно във връзка с предназначението на съда като погребална урна.

Под отвесната дръжка е припоена бронзова апликация, върху която са изобразени Бореас и Орейтия (обр. 4). Бореас е представен по същия начин, но подчертано кръглото му лице е съвсем леко обърнато на едната страна. Брадата му е много по-къса, косите дадени на едри вълни, очите кръгли. Големите кръгли крила на Бореас са дадени със същия

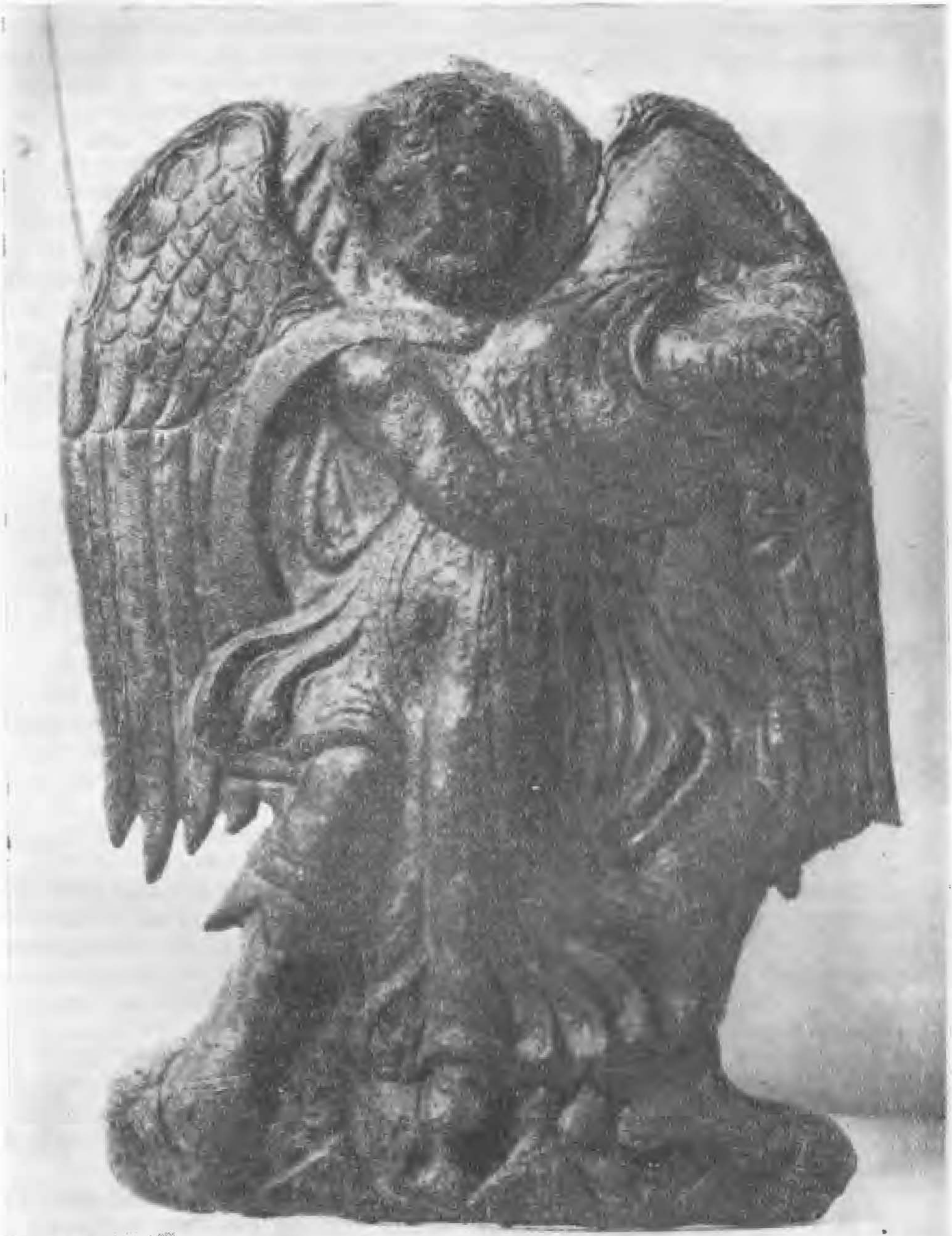

4. Бореас и Орейтия във втората хидрия от Несебър

широк изпъкнал бордюр по края. Отделните пера са предадени с подробности, но по-грубо. Надутата от вятъра мантия на Бореас вместо в няколко равномерно падащи гънки е дадена като дебел полукръг, под който се виждат няколко малки гънки. Ръцете на Бореас, обхванал тялото на Орейтия през кръста, са дадени доста дебели, краката, обути в дълги обувки — също. Орейтия е в дълга дреха без ръкави, която покрива цялото тяло до ходилата ѝ. Виждат се краката ѝ, обути в обувки, и орнаментите върху самите обувки. Позата на нимфата е същата, както в предишната хидрия, но тъй като ръката на Бореас я е обхванала под лявата ръка, главата ѝ е наведена към нея надолу и е дадена пак анфас. Дрехата на Бореас и на Орейтия е закопчана с кръгли аграфи. Полите ѝ закриват част от тялото на Бореас, като падат в доста маниерно представени гънки. Лицето на Орейтия е обкръжено от дълги коси, има кръгли очи и е изработено доста грубо. Формите на тялото не прозират така майсторски под материята на тъканта, както това е показано в хидрия № 1, и най-сетне движението на отчаяние на дясната ръка е дадено много по-неумело.

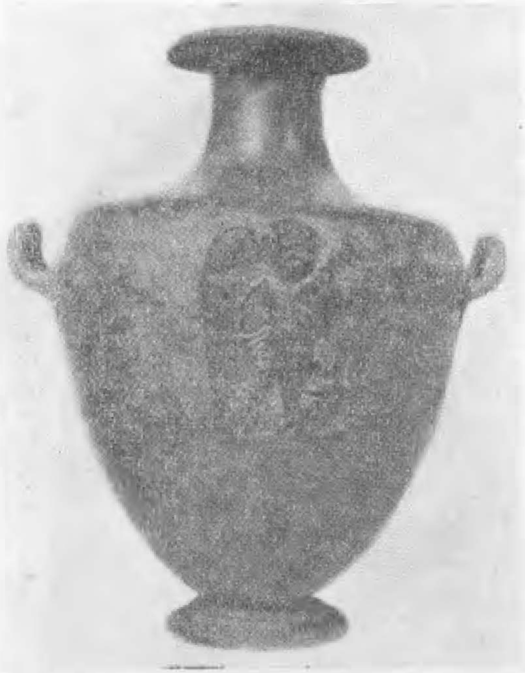

5. Бронзова хидрия от Кизик

Общото впечатление от цялата хидрия е, че като произведение на изкуството тя е много по-слаба работа, излязла от ръката на занаятчия. Това ни насочва естествено и на една малко по-късна дата — последната четвърт на IV или началото на III в. пр. н. е. Тази дата се потвърждава и от остатъците от венец, който е придружавал останките на умрелия, намерени в находката заедно с хидрията. Подобни венци се срещат в некрополите на Месемврия и Аполония от последната четвърт на IV в. пр. н. е. Листата им са изработени от бронз, а плодовете от печена глина.[1]

3. Бронзова хидрия от Кизик, на малоазийския бряг на Пропонтида, Jch. Sieveking, Die Bronzen Sammlung Loeb, München, 1913, стр. 78, табл. 36—37 (обр. 5 и 6).

Хидрията от Кизик е много по-бедна от предишните две хидрии. Тя няма нито перваза с перли и овули около устието си, нито канелюри и орнаменти по дръжките си, нито богатите орнаменти по масивното си дъно, което е украсено само с прави врязани линии. Дискчетата, от които излизат хоризонталните ѝ дръжки, не са излети отделно, а заедно с тях. Отвесната ѝ дръжка е изгубена, но апликацията, която се намира под нея, е запазена добре.

---

[1] Ив. Венедиков, Разкопки в некропола на Аполония, Разкопки и проучвания, II, стр. 86 срв. също Аполония, София, 1963, стр. 287 — Погребални венци.

Изображението на грабването на Орейтия (обр. 6) е представено почти по същия начин, както в хидрия № 2. Косите на Бореас са дадени тук също, както и брадата и мустаците, по-богато разчленени. Лицето има същата кръгла форма и очите са силно закръглени, както при хидрия № 2. Дрехата на Бореас е предадена с по-богата драперия, отколкото тази при № 2, но рамото е скъсено. Краката му са обути във високи обувки. Лицето на Орейтия, опасано от дълги коси, е дадено с много ниско чело и с издължени към ушите и покрити от коса бузи. То е обърнато надолу и е в пълен профил. Ръцете — дясната свита в лакътя, лявата спусната край тялото, които трябва да изразят отпадналост и отчаяние, тук приличат по-скоро на движение на танцьорка. На тях ясно се виждат гривните. Дрехата ѝ тук е прикрепена с две аграфи на раменете и под нея прозира тялото. Тя пада в същите маниерни гънки от двете страни на тялото в долната му част, както при хидрия № 2, а краката на фигурата са събрани по неестествен начин. В апликацията към хидрията от Кизик ние виждаме почти същата несръчност и неумелост, които се чувствуват и при хидрия № 2 от Несебър.

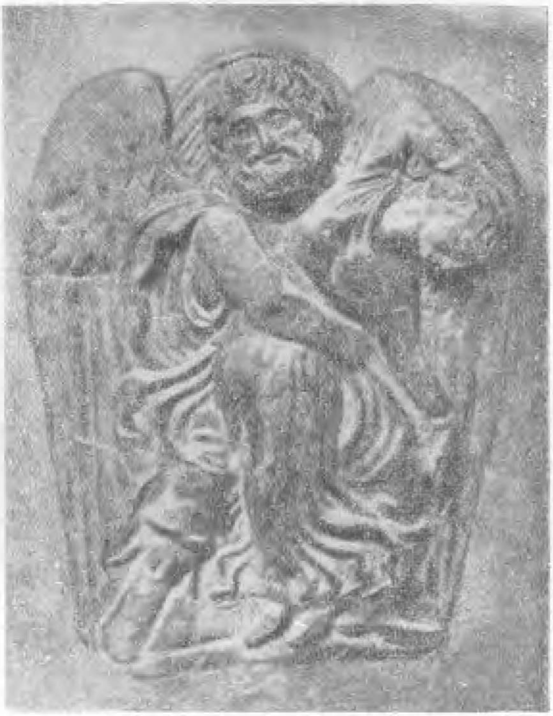

6. Бореас и Орейтия в хидрията от Кизик

Хидрията от Кизик би могла да се отнесе към същото време, от което е хидрията от Несебър № 2 — последната четвърт на IV в. пр. н. е.

4. Хидрията от колекцията Hearst, произхождаща от неизвестното място, Sotheby Sale Catalogue, Juli 11-th, 12-th, 1939, 271, pl. XXVIII, fig. 22, ср. G. A. M. Richter, A ferth century bronze hydria, AJA, L, 1, стр. 365, п. 18 (обр. 7).

Тази хидрия има устие с перваз, дъно със столче и дръжки, украсени по същия начин, както хидриите № 1 и 2. Различава се по апликацията под отвесната дръжка, която тук представлява грабването на Орейтия, но третирано малко по-различно. Бореас е хванал с дясната си ръка дясната ръка на Орейтия, която държи за китката зад шията си. С лявата ръка той е хванал Орейтия през кръста в доста по-свободно положение. Нameталото на Бореас се развява зад него и остава голо тялото му, долната част на което е закрито само от фигурата на Орейтия. Иконографски Бореас е представен по същия начин — с големи закръглени крила, с брада, напомнящи тази от хидрия № 1 от Несебър, със същите високи обувки. Фигурата на Орейтия е дадена издигната по-високо, почти по същия начин. Тъй като обаче дясната ѝ ръка е хваната от Бореас, жестът на отчаяние с присвиване на ръката в лакътя и поставяне на китката до главата тук е изразен с лявата ръка. Най-голяма мъчнотия в изработването на изображението на двете фигури са създали десните им ръце. Очевидно те са предадени неумело. Това личи особено при ръката на Орейтия, която е предадена доста по-дълга, отколкото това е възможно, и вдървена като прът.

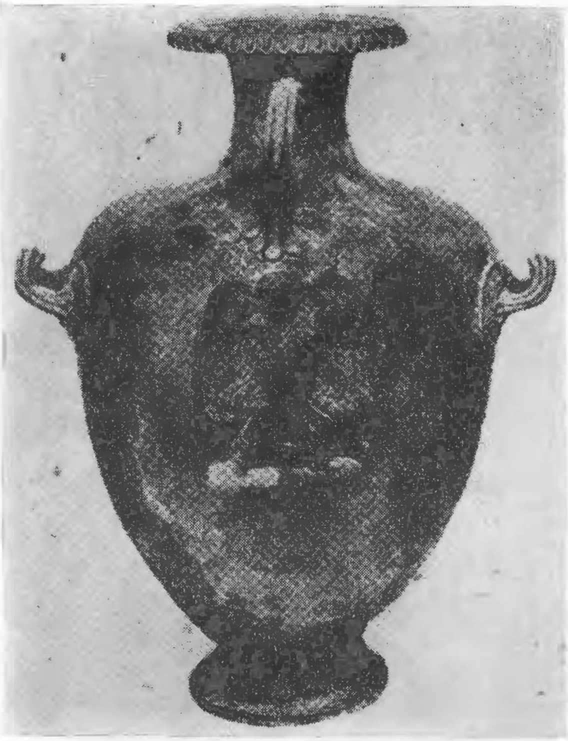

7. Бронзова хидрия с изображение на Бореас Орейтия от неизвестно място, сега в Британския музей

Следвайки стиловите особености на хидрията и изображенията върху нея, ние не бихме могли да ги поставим по-рано от втората половина на IV в., и то по-скоро към средата ѝ.

5. Бронзова апликация от подобна хидрия, произхождаща от о-в Калимнос при о-в Кос. Newton, Trakels and Discoveries in the Levant, I, pl. XV, ср. Richter, пос. съч., стр. 19. Бореас и Орейтия са представени по същия начин, както и в предишната хидрия. Главата на Орейтия е представена малко по-леко повдигната нагоре и напълно анфас. Инак няма никакви различия (обр. 8).

6. Бронзова хидрия от о-в Родос, непубликувана, Richter, пос. съч. стр. 365 п. 21.

Според Г. Рихтер застъпва същия тип и с подобно изображение, както № 4 и 5.

7. Бронзова хидрия от Фарсала, намерена употребена като урна в гроб, N. M. Βερδελῆς, Χαλκῆ τεφροδόχος κάλπις ἐκ Φαρσάλων᾽ Ἀρχ. ἐφημερίς, Атина, 1951, стр. 80, обр. 9.

Хидрията по всичките си особености напомня хидрия № 1 от Несебър. Дръжките, отвесната и хоризонталните, имат същата форма, канелюри и орнаменти, както хидрия № 1, същата украса на устието с овули и перли и същите орнаменти по дъното, върху масивния стол, на който то е стъпило. Под отвесната дръжка се явява и изображението на Бораес и Орейтия върху бронзова апликация, припоена към вазата.

Изображенията са предадени извънредно майсторски. Бореас е представен гол с развята зад гърба му мантия. Косата, брадата и мустаците му са дадени богато разчленени, лицето повдигнато нагоре с очи, устремени към небето. Това е очевидно млад бог с добре моделирано тяло, който се готви да литне с големите си крила, като е стъпил на десния си крак и леко извил левия. С лявата си ръка той е прегърнал Орейтия, а десницата си е оставил в нейната лява ръка. Орейтия, с дълга коса, обкръжаваща лицето, с хубави черти на самото лице, е изобразена малко по-високо от Бореас, като че ли летяща, макар че няма крила. Дългата ѝ дреха оставя само ходилата ѝ открити. Тя е хванала грациозно края на наметалото си с дясната си ръка и то се подава зад дясното рамо на Бореас, пред дясното му крило. Известен схематизъм се чувствува в начина, по който е предадена долната част на дрехата, прилепнала силно около колената и разширяваща се в симетрични гънки при прасците. Двете фигури са предадени с голямо майсторство и очевидно застъпват един нов вариант на мита за грабването на Орейтия, в който Бореас и Орейтия са просто една влюбена двойка. Тази хидрия може спокойно да се постави в началото на втората половина на IV в. или по-точно около 350 г. пр. н. е., както е датирана в публикацията.

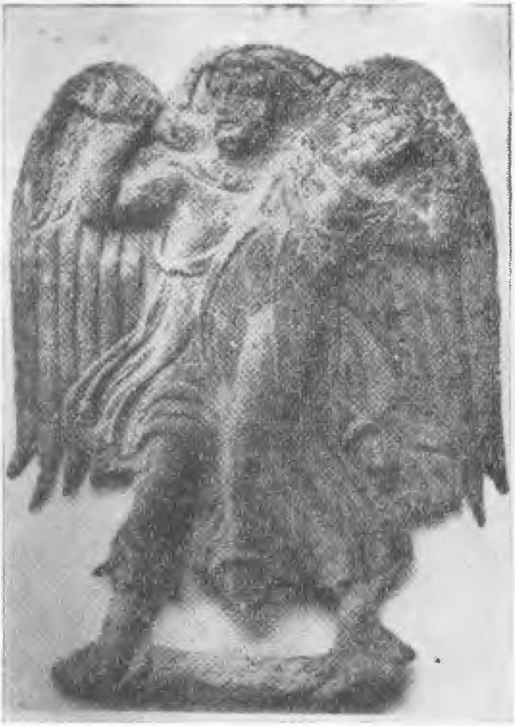

8. Изображение на Бореас и Орейтия от бронзова хидрия от Калимнос

* * *

От направения преглед се вижда, че всички запазени хидрии с изображение на Бореас и Орейтия с изключение на хидрия № 3 имат дръжки, украсени по един и същ начин, и устия и столче на дъното почти еднакви. Често се изказва предположението, че дръжките на хидриите са били изработвани от големи работилници и по търговски път били внасяни в отдалечените краища на гръцкия и древния свят и поради това са еднакви. В същност, макар да са били отливани отделно от тялото, те обаче представляват неразделна част от самата хидрия. Ако хвърлим поглед върху първите три хидрии, ще видим един изненадващ факт. Устието, столчето на дъното и дръжките на хидрия № 1, а също така и апликацията с изображението на Бореас и Орейтия имат извънредно художествена украса. Украсата на същите части от втората хидрия са изпълнени по-небрежно и грубо. Третата хидрия има гладко устие, гладки дръжки, съвсем прост орнамент на столчето на дъното и небрежно изработена апликация с изображение на Бореас и Орейтия. Ясно е следователно, че украсата на всички прилепени части се явява във връзка с апликациите с изображение под отвесната дръжка на трите хидрии, от една страна, и с украсата на устието, от друга. А това навежда на мисълта, че там, където е изработена самата хидрия, са били изработени и дръжките ѝ. Това важи впрочем и за всички останали, разглеждани тук хидрии.

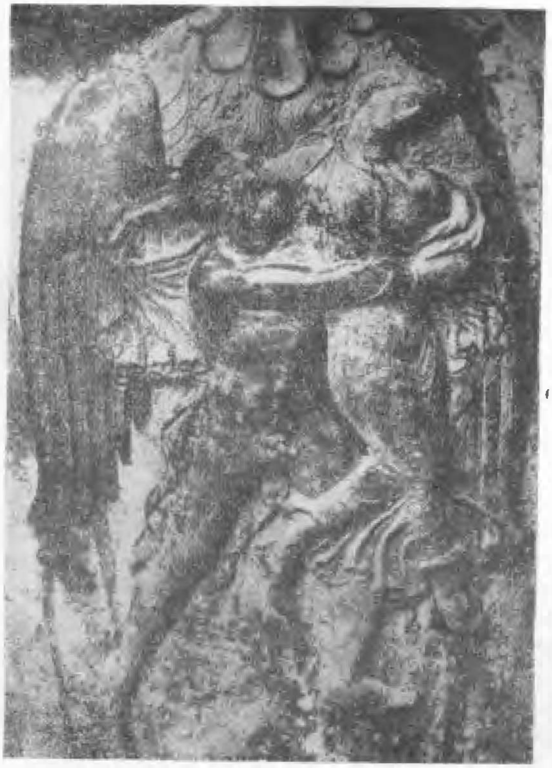

9. Изображение на Бореас и Орейтия от бронзова хидрия от Фарсала в Тесалия

В такъв случай пред нас стои въпросът, на какво се дължи разликата в схемата на грабването на Орейтия от Бореас в разните хидрии и дали апликацията под отвесната дръжка като един по-сложен елемент от украсата на вазата не може да ни даде по-сигурни опорни точки за центъра или центровете, в които са били изработени нашите седем вази.

Ако хвърлим един поглед върху апликацията в първите три хидрии — № 1—3, ще видим, че в тях грабването на Орейтия е представено по един и същ начин, но с различно майсторство. Главната разлика се състои в положението на главите на двете фигури. При първата хидрия главата на Бореас е дадена обърната почти в три четвърти, а главата на Орейтия е анфас, докато при хидриите № 2 и 3 главата на Бореас е обърната леко на едната страна, а главата на Орейтия е дадена в хидрия № 2 също анфас, а при № 3 в профил. Това дава впечатлението, че имаме работа с модел, взет от едно скулптурно произведение, което е послужило като схема за всички тези изображения и което безспорно трябва да е по-старо от най-старата хидрия, т. е. от първата половина на IV в. най-рано. Гледано от различни страни и възпроизвеждано много пъти, то е дало тези три варианта на една и съща статуарна композиция. Ако изображението, схемата на което е възпроизведена в нашите три хидрии, беше релеф, тези различия едва ли биха се явили. Във всеки случай, то не е било използувано робски, а само като обща схема.

Изображението върху апликацията на хидрии № 4—6 е напълно еднакво в трите вази. Не се забелязва почти никаква разлика. Ясно е, че те застъпват една друга схема. Обаче схемата, която е послужила за основа на тези три изображения, е давала двете митологически същества в по-друго положение. Докато в първите три хидрии Бореас е грабнал Орейтия през кръста и я носи с двете си ръце, във втората група от хидрии (№ 4—6) Бореас държи десницата на Орейтия със своята дясна ръка и с лявата си я е хванал през кръста. Тук ние не можем да кажем дали имаме работи с една схема, създадена по една скулптурна или по една подобна релефна група, но при всяко положение е ясно едно, че ние имаме работа с модел, който дава друга схема, различна от схемата на хидрии № 1—3. Главната разлика между схемата на изображението при хидрии № 1—3, от една страна, и на хидрии № 4—6, от друга, е в положението на ръцете, които в първата група от хидрии са прибрани, а във втората — разперени. В първия случай имаме известно центриране на изображението.

Хидрия № 7 най-сетне не възпроизвежда сюжета като грабване, а просто като отлитане, избягване на Бореас и Орейтия, в което не се чувствува насилието, принудата. Докато в първата схема (хидрии №1—3) принудата е ясна, във втората схема (хидрии № 4—6) малко смекчена, при изображението на хидрия № 7 тя е напълно изчезнала. Всичко това ни кара да мислим, че ние имаме работа с три различни схеми, вдъхновени от три различни скулптурни изображения, които са легнали в основата на тези различия.

Хидриите, които принадлежат на първата схема, произхождат от една и съща област: № 1 и 2 от Несебър (античната Месамбрия), № 3 от Кизик, т. е. областта на Пропонтида и западния Понт. Хидрите, възпроизвеждащи втората схема, произхождат също от една и съща област: едната е от Родос, другата от Калимнос до Кос и третата от неизвестно място. Следователно ние виждаме втората схема, групирана в беломорските острови. Най-сетне третата група е застъпена в хидрия № 7 от една друга област, Северна Тесалия. Така трите схеми се явяват в три отдалечени една от друга области. Това ни кара да мислим, че всяка от тези схеми има регионален произход.

Ние споменахме вече по-горе, че изображението на Бореас и Орейтия се явява много рядко в скулптурата. Единственият паметник в монументалната скулптура, в който ние го виждаме, е една група от Делос[1], реконструирана от Фуртвенглер като централен акротер на храма на Аполон, издигнат от атиняните в Делос (обр. 10 и 11). Групата принадлежи на последната четвърт на V в. пр. н. е. и се приписва на школата на Фидий. Тя се състои от пет отделни изображения, а именно две нимфи, един кон и една група на Бореас и Орейтия. Макар и доста повредени, фигурите позволяват реконструкцията на целия акротер. Фигурите на нимфите са откъснати и по-встрани от централната група, която представлява Бореас, хванал с лявата си ръка Орейтия през кръста и прехвърлил дясната ѝ ръка зад главата си, като я е хванал над дясното си рамо с дясната ръка, извита в лакътя. Тъй като фигурата на Орейтия е била издигната доста високо, пространството под нея е било попълнено с изображението на един кон. По този начин ние виждаме брадат бог с големи крила да държи в лявата си ръка през кръста фигурата на жена, облечена в дълга дреха. Положението е същото, както при хидриите № 4—6, които, както казахме, произхождат от гръцките острови, т. е. от същата област, от която е и нашето изображение, открито в Делос. Очевидно ние тук имаме работа със схемата, която е била използувана при втората група от нашите хидрии.

---

[1] W. H. Roscher, пос. съч., I, стр. 803—814; S. Reinach, Repertoire de la statuaire Gr. et Rom., II, стр. 511, обр. 3—5, F. Courby, Les temples d'Apollon. Exploration archéologique de Delos, Paris, 1931 г., обр. 274—276 и табл. XV, за датата виж стр. 205.

Използуването на схемата от акротера на Делоския храм на Аполон ни показва няколко важни факта, които засягат гръцката торевтика. Преди всичко, че торевтиката е черпела своите сюжети от монументалната скулптура, което впрочем е и напълно естествено, тъй като приготвянето на релефните апликации е чисто скулптурна работа. След това ние виждаме, че гръцките майстори, изработващи бронзови вази, не е имало нужда да ходят чак в Атина или в континентална Гърция, за да търсят сюжети за своите вази, и че те са могли да ги вземат от паметници, намиращи се близо до тях. Присъствието на един паметник в Делос, който съдържа сюжета, възпроизведен във вази № 4—6, показва, че хидриите от Родос и Калимнос, възпроизвеждащи същия тип на грабването на Орейтия, са били изработени в някой близък център в същата област.

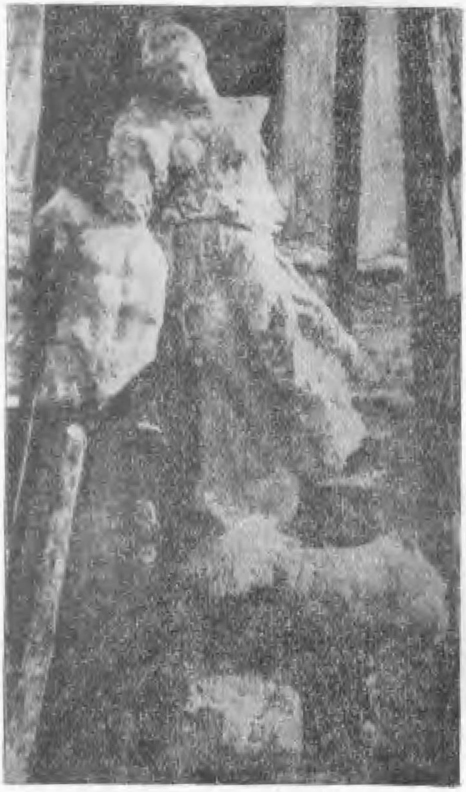

10. Останки от мраморния акротер на храма на Аполон в Делос с изображение на Бореас и Орейтия

Очевидно в такъв случай и сюжетът на хидриите № 1—3, инспириран от едно и също статуарно произведение, възпроизвежда някое изображение от Пропонтида или Понта, в което Бореас и Орейтия са били представени в положението, в което ги виждаме в хидриите от Несебър и Кизик, т. е. по-центрирано и в друга схема. Откриването на още един акротер, подобен на този от Делос, в Атина[1], с изображение на Бореас и Орейтия, от което е запазена за съжаление само долната част, ни показва, че и на други места върхът на фронтона е бил увенчан с подобни изображения и съвсем естествено е тези изображения да са се срещали още по-често в страните, които са били изложени много по-силно на ледения дъх на Бореас — неговата родина — Тракия, северните области на Мала Азия и гръцките острови.

Ясно е, от друга страна, че групирането на трите типа на грабването на Орейтия в различни области показва по убедителен начин, че те са създадени около отделни местни паметници и че следователно бронзовите хидрии не се насочват към един голям център, от който са били изнасяни, а към много малки разпръснати средища, които са ги произвеждали, и то цели — тялото на хидрията със столчето на дъното ѝ, дръжките и апликацията, която ги е украсявала. В повечето случаи тези ателиета са се намирали не само в големите градове на Гърция, но и в откъснатите варваризирани периферни центрове. И сложният начин, по който се изра-

---

[1] G. Daux, Chronique des fouilles et découvertes archéologique en Grece en 1961, BCH, 86, 1962, стр. 633.

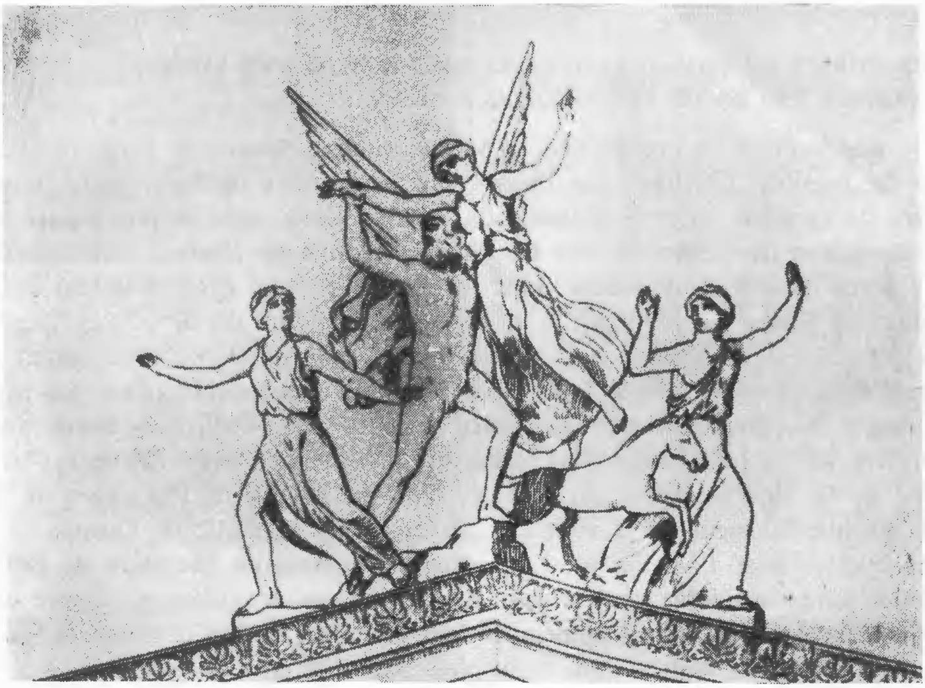

11. Реконструкция на акротера в Делос

ботват дръжките към тялото на хидрията с помощта на дискчета, изготвени отделно, припоени към тялото, откъсването на апликацията от долната част на дръжката, където тя има практическо приложение, в самостоятелно украшение, припояването на хоризонталните дръжки към дискчетата — не са ли всичко това елементи на едно по-несъвършено и нелогично изработване на хидриите, подтикът за което идва тъкмо от периферните центрове към вътрешността на Гърция, към същинска Гърция и става една мода, без да е нито по-практично, нито по-здраво, нито посигурно.

Ivan Venedikov

LES HYDRIES EN BRONZE AVEC REPRESENTATION DE L'ENLEVEMENT D'ORITHYE PAR BOREE, DECOUVERTES A NESEBĂR

Les hydries en bronze avec représentation au-dessous de l'anse verticale de l'enlèvement d'Orithye par Borée sont au nombre de sept: deux provenant de l'antique cité de Messambria, une de Kizik, une de provenance inconnue, une de Callimnos, une de Rhodes et une de Pharsale, en Thessalie du nord. Toutes proviennent donc du monde oriental grec et datent de la deuxième moitié du IVe s. av. n. è. et même du début du IIIe s. Les hydries de Nesebăr et de Kizik ont la même image, celle où Borée tient avec ses deux mains Orithye par la taille (Nos 1—3). La représentation sur les hydries des îles grecques est une autre variante de ce sujet — Borée tient Orithye par la taille avec une main et son poignet avec l'autre (hydries Nos 4—6). Une troisième variante est celle de l'hydrie de Pharsala (No. 7), où manque l'élément de la violence. De ces trois variantes de l'image, celle des hydries Nos. 4—6 des îles grecques est connue de l'acrotère de Délos et doit être considérée comme inspirée de l'image ornant le sanctuaire des Athéniens de Délos. Il est également fort probable, que les deux autres types ou variantes de l'immage soient inspirés par différents monuments locaux ornés du même sujet. Voici pourquoi on doit les considérer comme des images provenant des régions respectives — la première de Thrace et la seconde de Thessalie.

Par la richesse de leur ornementation les anses des sept hydries ne peuvent être comparées qu'à la richesse ornementale des corps des vases, raison pour laquelle il est improbable que ces hydries provenaient d'ateliers divers et étaient importées par la voie commerciale. Les hydries portant l'image de Borée et Orithye ne sont pas l'œuvre d'un même centre, mais proviennent plutôt de différents petits centres situés dans la région d'où sont originaires les hydries elles-mêmes. Ainsi les hydries de Nesebăr et de Kizik doivent provenir d'un centre situé aux environs de Prothontide, les hydries de Rhodes et de Callimnos — d'un autre centre situé quelque part sur les îles grecques, et la hydrie de Pharsala — d'un centre travaillant en Thessalie.

Б. Геров

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ИЗПОЛЗУВАНЕТО НА МИНИТЕ В ТРАКИЯ ПРЕЗ РИМСКО ВРЕМЕ

В своите пътувания из България в началото на осемдесетте години на миналия век К. Иречек е посетил и гр. Трън и неговата околност.[1] В местността „Престол", която представя мъчно достъпна височина в землището на с. Ломница и още тогава или впоследствие се е наричала също „Прекръстие"[2], на десния бряг на Трънската река срещу манастира „Св. Архангел", Иречек е видял обърнат наопаки един античен олтар от бигор (травертин) със седем реда латински надпис, а до него забит кръст също от бигор. При посещението си на манастира и тая местност през 1920 г. Кр. Миятев научил, че 30 — 40 г. преди това, т. е. по времето, когато е пътувал Иречек, на това място се виждали следи от зидове, но Кр. Миятев видял там само отделни късове от тухли.[3] Вероятно на това място е имало антично светилище, което е било наследено от християнско оброчище или църквище, а местността е получила името си от античната ара и християнския кръст, поставени там.

Арата с латинския надпис е стояла на мястото, където я намерил Иречек, най-малко докъм 1890 г., когато тя била видена от тогавашния директор на Белградския музей Валтрович, тъй като той можал да види надписа изцяло. Между 1890 г. (или малко по-късно) и Първата световна война арата била пренесена в църквата на манастира „Св. Архангел", където и сега заедно с поставената върху нея квадратна (0,90/0,90 м) база от колона, също от бигор, служи за олтарна маса. Там видял надписа вече Кр. Миятев при своето посещение около 1920 г.

При една екскурзия до Трън и манастира през май 1960 г. неочаквано открих, че надписът все още се пази в олтара на манастирската църква. Въпреки че посещението ми беше много кратко и нямах у себе си издадения текст на надписа и не разполагах с допълнително осветление в тъмния олтар, аз можах да констатирам, че четенето, което дава Domaszewski в CIL, III, 8256, се отличава от това, което стои на камъка. Това ме накара да отида повторно през 1961 г., тоя път с колегата Г. Михаилов. Снимки не можахме да направим поради лошото осветление, но ние снехме точен препис и естампаж, като освободихме и закрития от дъската на пода най-долен седми ред на надписа.

Височината на арата според Иречек, който е видял паметника изцяло, е 0,95 м, а ширината му 0,40 м. Ние установихме височина 0,70 м на тая част, която се намира над земята, ширина горе 0,45 м, долу 0,36 м и дебелина 0,33 м. Височина на буквите 3 — 3,5 см.

---

[1] C. Jireček, AEM, X, 1886, 53; Княжество България, ч. II, Пътувания по България (пр. Ст. Аргиров, 1899), 502.

[2] Кр. Миятев, ГНМ, 1921, 279 сл.

[3] Кр. Миятев, цит. м.

Надписът е публикуван от Иречек на две места: AEM, X, 1886, 53, и Пътувания, 502, заб. 24. В своите проучвания върху границите на Горна Мизия и илирийското гранично мито (AEM, XIII, 1890, 153) Domaszewski е използувал освен публикациите на Иречек още и един препис на споменатия вече Валтрович. Текстът на надписа, който Domaszewski установява в тая си статия, е същият, който той помества по-късно през 1902 г. в CIL, III, 8256. Така установеният текст в CIL, III, е възприет по-нататък от Dobó, Publicum portorium Illyrici, 1940, 159; Fr. Vittinghoff, RE, XXII, 1 (1953), 367; Геров, Проучвания върху поземлените отношения, ГСУФФ, L, 2, 1955, 33, и Проучвания върху западнотракийските земи, ГСУФФ, LIV, 3, 1959/60, n. 230. От Иречек е взет у Dumont — Homolle, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, 1892, 314, n, I¹, откъдето пък е взет у Кацаров, Принос към старата история на София, 1910, n. 85.

Към погрешното разчитане на надписа, който Domaszewski не е могъл лично да види и ревизира, той е бил подведен, както от лошия препис на Валтрович, така и от корекциите, които е направил Bormann при редактирането на статията на Иречек в AEM. Нека сега видим разночетенията по редове. Като оставим настрана преписа на Валтрович, който няма да вземаме и по-нататък под внимание поради неговата неизползуваемост, в четенето на първите три реда няма никакво различие. Те са вярно прочетени от Иречек и от Миятев: *Sancto [Casebono] sacrum.*[1] Четвъртият ред според преписа на Иречек е гласял *pro salute* (?), Domaszewski го разчита в *pro salut(e) imp.* Ние установихме четенето pro satulem (sic!), т. е. с две особености, характерни за народния латински език: 1) с размяна на мястото на *l* и *t*, което може да се дължи на грешка или при изговарянето, или при писането; 2) *m* в края, което е „обратно писане", тъй като *m* не е било произнасяно и вследствие на това е настъпило съвпадение на акузативната и аблативната форма, явление, което се наблюдава често в надписите.[2] Петият ред е прочетен от Иречек *M. Antoninus* (?), като Борман предположил, че е стояло може би *I[m]p Antonin[i] v(otum) s(olvit)*, у Dumont — Homolle стои *M. Antonin[i]*, а от своя страна Domaszewski (AEM, XIII, 1890, 153, и CIL, III, 8256) го е допълнил в *M. Antonini [A]* и *[g]*. От друга страна, Иречек в бележките, които е водел при това пътуване, е записал петия ред по следния начин: *MANTONIL; VFI*, което предаване стои най-близко до действителния текст върху надписа *MANTONRIVFI*, т. е. *M. Antoni Rufi* с лигирано *ni* и една отвесна хаста между *R* и *V*, която е погрешно издълбана и изоставена или е случайна драскотина. Шестият ред не е представлявал трудност и е бил правилно разчетен във *Felicissimus* . Седмият ред е бил схванат и предаден от Иречек съвсем близко до действителното си начертание, а именно *IIB* и като *[l]ib(ertus)* той е разчетен у Dumont — Homolle, но под влияние на лошия препис на Валтрович Domaszewski го е разчел в *[ser]v[il]*.[1] На камъка ние прочетохме съвсем ясно LIB. И така надписът гласи:

---

[1] Миятев видял само първите три реда на надписа, тъй като останалите четири са били на забитата част в земята. Изглежда впоследствие при поставянето на дъсчения под в олтара са били открити останалите три реда (4—6), като в земята останал само седмият ред, както ние заварихме надписа.

[2] Срв. Stolz — Debrunner, Geschichte der lateinischen Sprache, Berlin, 1953, стр. 10 f., § 167.

Sancto
Casebono
sacrum
pro satulem (sic!)
M. Antoni Rufi
Felicissimus
lib(ertus).

Така разчетеният текст на надписа повдига освен съществуващия досега и нерешен според мене въпрос за характера на божеството *Casebonus* още и други въпроси, свързани с новото четене на р. 5 и 7. Още при публикацията на надписа от Иречек в АЕМ Томашек[2] е свързал *Casebonus* със споменатия у Прокопий (de aed. IV, 11) кастел Κασιβονων в Хемимонт, без по-нататък това свързване да е било предмет на разглеждане. Намереният преди 15 години край Хисарлъка при Разград (античния Абрит) и издаден от Бешевлиев надпис, посветен на *Porobonus* (или *Porus bonus*),[3] даде повод да се повдигне и въпросът за обяснението на *Casebonus*. Въз основа на новонамерения надпис Бешевлиев попълни издадения на времето надпис от Олбия у Латишев[4] в *[Deo Sanc]to Porobono*,[5] така че това божество сега е засвидетелствувано с два надписа. Търсейки по-нататък обяснение на името на новото божество, Бешевлиев пише: „Първата част на името може да се сравни с известното иначе лично име Πόρος. Тук би могло да се допусне също персонификация на гръцкото понятие πόρος и в такъв случай да се сравни с посвещения като *Tempori Bono (Tempus Bonum)* и *Fato Bono (Fatum Bonum)*."[6] В първия случай Бешевлиев има пред вид тракийско лично име, във втория — гръцко абстрактно понятие. Изхождайки от второто предположение на Бешевлиев, полският изследовател Т. Завадски[7] свързва *Sancto Casebono* в надписа от Ломница с *Bonis Cassubus, Cassibus, Dis Cassibus* и *Trib(iis) Qua(driviis) Cas(sibus)*, на които са посветени надписи от Долна Германия.[8] Завадски твърди, че поне в първия и последния случай божествата са били схващани като мн. число от *Casus*, олицетворение на случайностите, които могат да ни изненадат по пътищата. Такова едно вторично свързване на несъмнено келтските божества *Casses*[1] с *Casus* е могло да стане на римска почва, но обстоятелството, че те са засвидетелствувани само в келтските области, показва, че се касае за келтски божества. Елементът *Casi-, Cassi-, Cas-, Casu-* като първа съставна част е засвидетелствуван освен това в лични и местни келтски имена, като *Casibanus* (?), *Casiacus, Casdunus, Casillus, Cassi[b]odua* (епитет на *Victoria*), *Casua* (име на жена) и пр.[2] и в името на несъмнено келтското божество *Casuontanus* в надпис, намерен преди няколко години в светилището на Норея-Изида на Ulrichsberg (1095 м вис.) западно от Virunum в Норикум.[3] По своя начин на образуване и по своя пръв елемент името на новооткритото божество от Норикум наподобява името на божеството в надписа от Ломница. Втората съставна част на *Casebonus* не е пречка за цялостното извеждане на името от келтски. Елементът *-bona-*, *-bonna-* се среща като съставна част от келтски местни имена.[4] По-нататък ние ще се опитаме да посочим и други връзки, които свързват нашия надпис с келтските области, но най-напред да се занимаем със самото име. Ако приемем келтския произход на името, ние ще трябва да обясним как от географско понятие — име на селище, какъвто характер му налага вторият компонент *-bonus*—то се е обърнало в име на божество. Примери за почитане на градове и селища като божества[5] ние имаме от различни части на империята,[6] но това явление е особено характерно за келтския Норикум[7], където те се явяват самостоятелно, без да бъдат придружени от *numen, genius* или подобни понятия. Възможно е тук да имаме предримска култова традиция,[8] която през римската епоха е била затвърдена и разширена чрез култа на градските Τύχαι и *Genii*. Особено е добил широко разпространение култът на главното божество на Норикум *Noreia*, едноименно с града *Noreia*,[9] засвидетелствуван в голям брой надписи от самата провинция[10] и вън от нея.[11] Докато въпросът с *Noreia* все пак поради нейния общонационален характер е по-неясен и е спорно кое е първоначалното — градът или божеството, случаите с градовете *Celeia,*[1] *Bedaium,*[2] *Teurnia*[3] и пътната и митническа станция *Atrans* (на пътя Emona — Celeia)[4] са съвсем ясни. Тук ние имаме божества, които носят имената на селищата, или, с други думи, самите селища са били почитани като божества.[5] Селищният или, по-общо казано, географският произход на божеството *Casebonus* се подкрепя по-нататък и от епиграфската формула на посвещението, която в първите три реда е характерна и за споменатите градове-божества от Норикум.[6] Един преглед на употребата на епитета *sanctus*, -a (по-рядко *sanctissimus*) в оброчните надписи показва, че той се носи от едно божество толкова по-рядко, колкото то стои по-високо в стълбицата на боговете и, обратното, при нискостоящите божества и персонификациите стои най-често.[7] Що се отнася до Норикум епитетът *sanctus* стои само при градовете-божества.[8]

---

[1] Иречек, Пътувания 502, заб. 24, разчита „приблизително", както той се изразява, р. 5—7 по следния начин: *M. Antoninus felicissimus posuit.*

[2] Вж. Иречек, Пътувания 502, заб. 24.

[3] Бешевлиев, Епиграфски приноси, п. 111.

[4] B. Latyschev, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, I^2, 1916 n. 171.

[5] Латишев допускаше възможността, че надписът е погрешно издълбан вместо *Tempore bono*='Αγαθῇ τύχῃ.

[6] CIL, III, 12510, 13747; Dessau, ILS 3756.

[7] Archeologia, Warszawa, XI, 1950, стр. 60, 179 и сл.

[8] CIL, XIII, 6668, 6430, 4047, 6116, 6153, 6426.

---

[1] A. Holder, Alt-Celtischer Sprachschatz, I, 1891, 824. Ihm, RE, III, 1899 кол. 1654. Така са схванати и от съставителите на индекса към CIL, XIII.

[2] Holder, пос. съч. I, 822, 824, Nachträge, 1913, кол. 1134 и сл., 1444.

[3] R. Egger, Carinthia, CXL, 47 (non vidi), срв. H. Vetters, RE, IX, A, 1 (1961, 282 и сл.

[4] Holder, пос. съч., I, стр., 477, Nachträge, 1911, кол. 904 и сл.; *Vindo-bona Augusto-bona, Calo-bona, Equa-bona*; срв. G. Dottin, La langue gauloise, 1920, 235.

[5] Тук даваме само няколко случая на почитани като богове други географски обекти от дунавските провинции: CIL, III, 11894, *aram Danuvio;* 5863, *in. h. D. D. I O. M. et Danuvio* (201 г.); 10395, *Danuvio sacrum;* 10263, *Danuvio et Dravo;* 11630, *Savo et Ads(allutae) v. s. l. m.;* 5138, *Savo et Adsallutae sac(rum);* 7853, *I. O. M., Terrae Dac(iae) et Genio PR.;* 1063, *I. O. M. et ceteris dis deabusque immortalibus et Daciae* (215 г.); 995, *Daciis tribus et Genio leg* XIII *G(eminae);* 5300, *[A]ug. e[t N]oreiae re[g] [e]t Britania[e] [pr]ovi(n)c(iae).*

[6] За елинистическия произход на култа на градските Τύχαι в гръцките градове вж. M. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, II, 1950, 197.

[7] Срв. F. Heichelheim, RE, V, A (1934), 1140.

[8] H. Vetters, RE, IX, A, 1 (1961), 285.

[9] Срв. Petrikovitz, RE, XVII (1936), 963 и сл.; Polaschek, RE, XVII (1936), 967 и сл., 1015 сл.; H. Vetters, RE, IX, A, 1 (1961), 280 и сл.

[10] Надписът у v. Petrikovitz, пос. съч.

[11] Напр. CIL, VIII, 4882, от Африка, CIL, VI, 31179, от Рим.

Надписът от Ломница е върху ара и за изобразяването на това божество нямаме никакви данни. Също така от другото божество *Porobonus*, което се схожда в своята втора съставна част с *Casebonus*, не притежаваме изображение. Завадски в споменатата вече статия (p. 179 сл.) вижда в *Porobonus* тракизация на *Bonus puer Prosphorus*. Възможността и това божество да бъде изведено от келтски, ако и не в такава мярка, както при *Casebonus*, съществува. В един келтски надпис от Рим[9] се среща думата *pura, poura* (ред 7, 9), за която някои изследователи допускат, че може да бъде латинска. Обаче нейната двояка графика в един твърде късен надпис, какъвто е надписът от Рим (III—IV в.), би говорела по-скоро за нейния келтски характер.[10] Освен това латинският език на надписите както от Абрит, така и от Олбия би говорел за връзки със западните провинции.

---

[1] CIL, III, 5188, *I. O. M. et Cel(eiae) et Noreiae sancte* (217 г.); 5154, *Celeiae Aug(ustae)* (213 г.); 5187, *Pro s. Augg. n. n., I. O. M. et Cel(eiae) sanct(ae)* (211 г.); 5192, *I. O. M., Eponae et Celeiae sanctae;* 5185, *Pro sal. dd. imp. Antonini pi. f. Aug., I. O. M. conserv. Arubiano et Cel(eiae) sanc(tae)* (215 г.); срв. Ihm, RE, III (1899), 1867 и сл., Suppl. I, 279 и сл.; H. Vetters. RE, IX, A, 1 (1961), 285.

[2] CIL, III, 5572 *Bedaio Aug(usto) sacr(um)* (237 г.); 5575, *In h. dd. I. O. M. Arub. et sancto Bed(aio),* (226 г.); 5580, *I. O. M. Ar[u]biano et Bedaio sancto* (219 г.); 5581, *Bedaio Aug(usto) et Alounis sac(rum)* (219 г.); 11777, *Bedaio Aug(usto);* 11778, *Bedaio Aug(usto) sacr(um)* (225 г. ?); срв. Ihm, RE, III (1889), 183.

[3] Egger, AB, XVII, 1914, 29 (=Teurnia, 1924, 37, n. 6), *Teurniae sanctissim(ae) Aug(ustae)*; срв. Fr. Heichelcheim, RE, V, A (1937), 1140; H. Vetters, RE, IX, A, 1 (1961), 285.

[4] CIL, III, 5117, *Atranti Aug(usto) sac(rum) Fotunatus C. Antoni Rufi proc. Aug. ser. vil. v. s. l. m.;* срв. още 5123, *Noreiae August(ae) et honori stat(ionis) Atrant(inae) Bellicus et Eutyches (contra) sc(riptores) stat(ionis) eiusdem ex vot(o);* срв. още Ihm, RE, II (1896), 2137; Vittinghoff, XXII 1 (1953), 363.

[5] Само от местно име ни е познат келтският бог *Tasus*, срв. H. Vetters. RE, IX, A, 1 (1961), 288. По-нататък също са били почитани племенни божества, чиито имена са изведени от наименованието на племето или областта, която то е населявало, напр. *Latobius* (CIL, III, 5097, 5098) от *Latobrici, Iovennat* от *Iuenna* (CIL, III, 14366^3), срв. H. Vetters, цит. съч., 285. Изглежда, ако и не съвсем сигурно, да е същият и случаят с *Fanum mag(num),* вероятно митническа станция в Кумановско, което е почитано като божество в надпис от 211 г., Vulic, ÖJh, VII, 1904, Bbl. 1 и сл., n. 3 (=VI, 1903, Bbl., стр. 38, n. 45=An. ép., 1903, II, стр. 449 и сл., n. 287) *Fano Mag(no) pro sol. Aug[g]n[n].*

[6] Вж. заб. 1—5.

[7] Проверката е направена по CIL, III. Проверката на CIL, XIII, показа, че в галските и рейнските провинции тоя епитет е много рядък.

[8] Проверката е направена само по надписите, публикувани в CIL, III, срв. и заб. 1—3, и примерите за *Noreia.*

[9] За изданията и текста му вж. Dottin, пос. съч., 170 и сл., n. 52.

[10] Възможността да бъдат изтълкувани и двете имена *(Casebonus* и *Porobonus)* от тракийски въз основа изследванията на Дечев ние допуснахме в Проучвания върху западнотракийските земи, ГСУФФ, LIV, 3, 1959/60 (1961), 180, заб. 7.

Както видяхме по-горе (стр. 2), Domaszewski е допълнил погрешно ред 4—7 в *imp(eratoris) M. Antonini [A] u [g] Felicissimus [ser(vus)] v[il(icus)]* и въз основа на тоя текст е отнесъл това посвещение към групата надписи, които са били поставени от служителите при митническите станции на илирийското мито. От друга страна, латинският език на надписа му е дал основание да твърди, че Трънско се е намирало в границите на Горна Мизия.[1] Малкото надписи, които ни са известни досега от тоя край, са както латински, така и гръцки с малък превес на последните (3 и 4).[2] Наличието на латински надписи, както ще видим по-нататък, се дължи на други причини. Но и един поглед върху картата показва невъзможността Трънско, което е свързано естествено с Пиротското и другите лежащи източно от него полета на Тракия, да е принадлежало към Горна Мизия.[3] Може ли сега при новото четене на надписа да се поддържа другото твърдение на Domaszewski, а именно, че надписът е документ на илирийското мито?

Надписът е посветен от освободения роб Felicissimus за здравето на неговия бивш господар M. Antonius Rufus. Поводът на посвещението, както и други данни за двете споменати лица в надписа не са дадени. Името M. Antonius Rufus е едно от редките имена в дунавските провинции и, доколкото ми е известно, в пълния си гласеж, т. е. praenomen, nomen и cognomen, е засвидетелствувано досега само в дипломата от Oltina[4] (на румънския бряг срещу Силистра) от 99 г. на н. е. — *M. Antonius M(arci) f(ilius) Rufus Abrettenus*, и в един надпис от Филипи.[5] Надписът от Ломница обаче е приблизително с един век по-късен от първия и с поне половин век от втория и следователно свързването на тия лица е невъзможно. От времето, на което принадлежи надписът, т. е. края на II или началото на III в., ни е позната от значителен брой надписи една фамилия Antonii, които при Марк Аврелий се явяват като концесионери на илирийското мито и по-късно, когато се въвежда директното му събиране от държавни чиновници, те стават императорски прокуратори.[6] От тях M. Antonius Fabianus е бил освен това императорски прокуратор на митото, което е било събирано в галските провинции, и още прокуратор на сребърните мини в Панония. Негов брат изглежда, че е бил C. Antonius Rufus, който освен концесионер и по-късно прокуратор на илирийското мито е бил още praefectus vehiculorum за Илирик, т. е. завеждал е държавната поща в дунавските провинции. От тая фамилия е произхождал вероятно и Antonius Silvanus — може би внук на единия или другия, — който при Север Александър (227 г.) е бил императорски прокуратор на илирийското мито. Към тая фамилия е принадлежал вероятно и C. Antonius Iulianus, който е бил прокуратор на една десета част (?) от илирийското мито, вероятно в Норикум, където е намерен надписът му. С тая фамилия ние бихме свързали и C. Antonius Magnus, известен ни от няколко тухлени печата от Novae (Стъклен при Свищов), но главно от Dimum (Белене), където е била една от главните митнически станции на илирийското мито.[1] Естествено едно по-точно установяване на родствените връзки между отделните членове на тая фамилия въз основа на досегашния епиграфски материал е невъзможно, но трябва да се изтъкне, че като praenomen за тая фамилия се явяват характерни *Gaius* и *Marcus*.

---

[1] AEM, XIII, 1890, 153.

[2] Срв. Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, ГСУФФ, LIV, 3, 1959/60, 218 сл., n. 227—233.

[3] По тоя въпрос по-подробно говоря в посочената в заб. 2 работа, стр. 30, 94.

[4] CIL, XVI, 44.

[5] CIL, III, 12312.

[6] A. Stein, Der römische Ritterstand, 1927, 188 сл., 441; Groag-Stein, Prosopographia Imperii Romani, I, 1933, n. 826, 845, 871, 878; A. Dobó, Publicum portorium Illyrici (Diss. Pann., ser. II, fasc. 16), 1940, p. 156, n. 5, 6, p. 157, n. 1, 4, 7; Hirschfeld, Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamte bis auf Diocletian, 1905, 87 f.

Ние приемаме, че чествуваният в надписа от Ломница M. Antonius Rufus принадлежи към същата фамилия на Антониевци, и то по няколко съображения: 1. Името му и в двете второстепенни негови части, а именно praenomen и cognomen, е характерно за тая фамилия. 2. Не съществуват никакви пречки от хронологичен характер, тъй като надписът от Ломница е от същото време, към което се отнася дейността на тая фамилия. 3. Характерът на посвещението от Ломница говори за социално положение и дейност на M. Antonius Rufus, каквито са имали членовете на споменатата фамилия Антониевци.

Бил ли е в такъв случай M. Antonius Rufus концесионер на илирийското мито, или пък императорски прокуратор, ако надписът, както по всичко изглежда, е от времето на Септимий Север? На тоя въпрос ще трябва да отговорим отрицателно, тъй като не само към името му не стоят обичайните означения *c(onductor) p(ublici) p(ortorii) Illy(rici)* или *proc. Aug(g).* и подобни, които в края на краищата по една или друга причина могат да бъдат изоставени, но и, което е по-важно в случая, надписът е посветен от един негов освободен роб (libertus), каквито не срещаме в персонала на илирийските митнически станции.[2] И така ние мислим, че посвещението от Ломница не би могло да бъде документ на илирийското мито.

Подобно на една друга фамилия от същото време или малко преди това — Юлиевци[3], и Антониевци са били концесионери освен на илирийското мито още и на мини в дунавските провинции. Споменатият вече

---

[1] Предишното четене, Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, 1906, n. 456: *C. Anton(i) ma[g]i(stri?)*, е поправено от мене в *C. Anton(i) Magni* въз основа на CIL, III, 7621, и на непубликуван екземпляр.

[2] Срв. Domaszewski, AEM, XIII, 1890, 153, Anm. 112. У Dobó, пос. съч., гдето е даден каталогът на надписите, отнасящи се до илирийското мито, нямаме нито един случай на *libertus* в управлението на станциите. Случаите от Долна Мизия, гдето имаме *serv. vil. et eiusd(em) lib.* (CIL, III, 12363) или само *lib.* (*D. M. Tertullus T. Iul. Saturnini li[b]*, Б. Геров, Романизмът, II, стр. 375, n. 316 с поправка (срв. още CIL, III, 14427^1), са надгробни надписи, които дават положението на тия лица, след като те са били освободени поради старост и не са били вече на служба в станциите. Освободени роби срещаме в персонала на митническите станции на галските провинции по времето, когато митото се е събирало направо от императорски чиновници. В случая обаче имаме освободени роби на императорите: CIL, XIII, 5244, *p(rae)p(ositus) sta(tionis) Turicen(sis) XL G(alliarum) Aug(usti) l(ibertus)*; CIL, XIII, 1817, *tabularius XXXX Galliarum Aug(usti) l(ibertus)*; CIL, XIII, 1814, *tabul(arius) XL [Galli]ar(um) Aug(usti) l(ibertus)*.

[3] Срв. Jung, Die romanischen Landschaften des römischen Reiches, 1881, 385, Anm 3; Patsch, Röm. Mitt., VII, 1893, 197 f.; Rostowzew, AEM, XIX, 1895, 137, Anm. 16; Stein, RE, X (1917), 542, n. 170, 799, n. 462; Ritterstand, 189, Anm. 3; Hirschfeld, пос. съч., 84 и сл.; Dobó, пос. съч., 170 и сл. n. 6, 7, 16, 24, 49, 63a, 66, 79, 90, 91, 92, 93, 96, 98, 99; срв. още Vittinghoff, RE, XXII, 1 (1955), 385. Възможността, която допуска Rostowzew, пос. място, за родствени връзки между Юлиевци и Антониевци, става по-голяма с публикувания по-късно надгробен надпис на Iulia Antonia, ÖJh, AB, VI, 1903 50, n. 59.

M. Antonius Fabianus е бил прокуратор освен на събираното в галските провинции и в Илирик мито още и на сребърните мини в Панония.[1] През императорската епоха стопанисването на мините, които почти изцяло са принадлежали вече на държавата, е ставало по следния начин: един императорски прокуратор, обикновено от конническото съсловие, по-рядко освободен роб, е бил натоварен с управлението на еднородните мини в една или най-много в две провинции едновременно.[2] В негова помощ е имало бюро от по-низши чиновници, които е трябвало да надзирават използуването на мините. Те не са участвували пряко в производството, т. е. изкопаването на рудата и добиването на метала (процеси, които са били задължителни за дребните предприемачи), но са познавали работата. При тая уредба на управление е останала да съществува и старата система на отдаване на концесия на мините. Чрез наддаване или доброволно споразумение са били откупувани отделни мини за използуване от дребни предприемачи или пък дружества на едри предприемачи са закупували изцяло използуването на еднородни мини в дадена провинция или провинции, като или сами (в по-редки случаи) са ги използували, или пък обикновено са отдавали отделни шахти на дребни предприемачи (conductores и redemptores). В някои случаи последната категория (redemptores) не са се отличавали от обикновените работници, тъй като и те са вземали пряко участие в производството.[3] В отделните провинции са съществували различия, наложени от вида на добиваните метали, наследени права и отношения и т. н. Така напр. в Норикум държавните железни мини са били използувани чрез отдаване на концесия.[4] Същото е било със златните мини в Дакия, докато другаде не е било така.

В лицето на M. Antonius Rufus в надписа от Ломница ние виждаме концесионер на мини в Тракия от времето на Септимий Север, който от своя страна ги е преотдавал на дребни предприемачи (redemptores) — свои освободени роби. В лицето на Felicissimus ние виждаме именно един такъв дребен предприемач на минни шахти или шахта в Трънско. Следите на Антониевци в минния район около Трън ние виждаме по-нататък и в надгробния надпис на Antonius Valens от Зелениград,[5] който може да бъде син на някой от техните освободени роби, тъй като надписът изглежда по-късен.

Освободен роб на същия M. Antonius Rufus или на друг член на същата фамилия ние виждаме в лицето на Ἀντῶνις Ἵλαρος Μ(άρκου) или Πο(πλίου) Ἀντωνίου Ῥούφου ἀπελεύθερος в надгробна епиграма от Малко

---

[1] ÖJh, VIII, 1905, Bbl., 3f, n. 8=Dessau, ILS, 9019, от Viminacium: *M. Antoni(o) M. f. Fabia Fabiano proc. XL Galliarum et portus item argentariar. Pannonicar. c(onductori) portori Illyrici patrono bono Mercator lib.*

[2] Срв. Dessau, ILS, 1421 (=CIL, III, 7127, от Ефес): *proc. argentariarum Panno niarum et Dalmatarum.*

[3] Hirschfeld, пос. съч., 145 и сл.; Orth, RE, Suppl. IV (1924), 152 и сл.; Täckholm, Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit, 1937, 91 и сл. Rostowzew, Staatspacht, не ми беше достъпно.

[4] Срв. още H. Vetters, RE, IX, A, 1, 301; Polaschek, RE, XVII, 1936, 1042 и сл.

[5] Мсб., XVIII, 1901, 784, п. 95.

Търново.[1] Seure, който чете ред 3 — 5 в тоя надпис δεινῷ πολέμῳ [ἀπο]δρ[εφ]θ[είς] , вижда в лицето на ʼΑντώνιος ʽΡοῦφος споменатия по-горе римски войник в диплома на Олтина (вж. по-горе стр. 68, заб. 4), а в лицето на ʼΑντῶνις ῞Ιλαρος — лице, загинало в първата Дакийска война на Траян (101—102 г.). Обаче начертанието на буквата ω: W и ω, характерно за втората половина на II и началото на III в.,[2] не позволява да отнесем тоя паметник към Траяново време. С по-голямо основание е свързал Дечев ʼΑντώνιος ʽΡοῦφος със споменатия по-горе (стр. 70) C. Antonius Rufus, предприемач на илирийското мито и впоследствие императорски прокуратор по събирането му. Но, както вече отбелязахме, остатъците от съкращението на praenomen'а в надписа от М. Търново не допускат идентификацията на двамата Антониевци. Обстоятелството, че и двата надписа — този от Ломница и този от М. Търново — произхождат от минни райони в една и съща провинция и споменават освободени роби на едно и също лице или на двама близки родственици от известната фамилия на Антониевци и произхождат от същото време, ни кара да смятаме и епиграмата от М. Търново за документ на използуването на мините в Тракия.[3]

Връзките на минните райони в Западна Тракия — Трънско и Кюстендилско — в едно малко по-ранно време (приблизително третата четвърт на II в.) с източнотракийския минен район ние виждаме засвидетелствувани още в два надписа — единия от Гюешево (Кюстендилско),[4] посветен на Аполон от К. Αὐ[φ]ίδιος, който е бил βουλευτής на колония Девелт, и другия от Зелениград (Трънско), посветен на Θεὸς . ʽΎψιστος ὑπὲρ Αὐφιδίων οἴκων от един Aufidius, може би техен освободен роб.[5] На друго място[6] поради досегашното грешно разчитане на надписа от Ломница, което поправихме в настоящата статия, ние свързахме двата надписа на Ауфидиевци със събирането на митата в провинция Тракия. Сега ние виждаме, че те биха могли също да се свържат, и то по-основателно, с минните концесии в територията на Пауталия (Кюстендилско и Трънско), като приемем, че тая фамилия е произхождала от Девелт или пък е имала седалището си в Девелт, в чиято територия или в съседния ней район тя е имала минни концесии. В такъв случай тези οἶκοι (domus) биха могли да бъдат фамилията на откупвачите на използуването на мините в тоя край.[1] Бихме могли да реконструираме използуването на оловo-сребърните и златоносни залежи в Западна Тракия по следния начин: През третата четвърт на II в. те са били концесия на Ауфидиевци, които може би са използували и медните залежи в Бургаско и Малко Търново. През последната четвърт на II в. тия рудни находища са били в ръцете на Антониевци. Естествено тия концесии са били срочни и възможно е помежду тях да е имало и други концесионери, за които ние засега нямаме данни.

---

[1] Шкорпил, Опис на старините по черноморската област, 1926, II, 65 сл., n. 154=Seure, Rev. ét. anc., XXXI, 1929, 308 f.=Detschew, AB, XXIX, 1935, 167 сл., n. 3, обр. 61. На снимката, дадена от Шкорпил, пред ʼΑντωνίου се вижда една отвесна хаста, която може да бъде част от M или П. Освен това аз виждам още полегатата дясна хаста на M. Михаилов видял на камъка по-скоро |̅d = Πο(πλίου), отколкото M. Във всеки случай според остатъците praenomen'ът може да бъде само *Marcus* или *Publius*. Аз съм по-склонен да приема *Marcus*, който praenomen е характерен за тая фамилия (вж. по-горе стр. 7). Срв. IGBulg. III|2, n. 1868

[2] Знакът ω се явява в надписите като опростяване иа ω. Последният знак се явява по времето на Антонин Пий (IGBulg, II, 604, 145—161 г.) и се употребява със знака W до времето на Каракала (IGBulg, II, 634, 212—217 г.). За произхода на ω от ω е характерен надписът от 184—185 г. (IGBulg, II, 615), където срещаме и двата знака. За употребата на трите знака за ω: W, ω и ω е характерна фрагментарно запазената епиграма от Nicopolis ad Istrum, IGBulg, II, 658, която поради ◇ едва ли е преди началото на III в. Също така знакът Σ за σ, който намираме в надписа на М. Търново, не е пречка за датирането на надписа по времето на Северите, тъй като той се среща в надписи от това време (IGBulg, II, 659, 197 г.). Тая справка направихме само върху надписите от Nicopolis ad Istrum, където имаме датирани надписи с фотографии за един период, по-голям от един век. Разчитането на р. 3—5, което дава Seure, отговаря много по-добре на това, което се вижда на снимката, отколкото разчитането на Дечев. Ред 5—6 ние бихме разчели в ἀ[πο]]δριυθεις=ἀποδρυφθεὶ „откъснат, грабнат" с фонетично предаване на υφ като ιυ. Ние приемаме, че ῞Ιλαρος е загинал вероятно през време на междуособните войни в началото на управлението на Септимий Север при усложнения може би в тая минна област.

[3] Приемайки това тълкуване на епиграмата от М. Търново, естествено ние не можем да се съгласим с L. Robert, Hellenika, XI—XII, 1960, p. 291 sq., който изглежда, че я смята за документ на поземлено владение.

[4] ИБАД, VII, 1919/20, 138.

[5] Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, 1906, n. 145.

[6] Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, ГСУФФ, LIV, 3, 1959/60 (1961), 165 сл.

И така от казаното дотук можем да направим следните изводи: Връзките на минния район на Трънско и евентуално и на цяла Западна Тракия с минните райони от Норикум се установяват както чрез принадлежността на M. Antonius Rufus, член на известната фамилия Антониевци, концесионери на митото и мините в дунавските провинции, така и с култа на келтското божество Casebonus. Естествено за концесията в Тракия той е използувал част от обучения в Норикум персонал било като специалисти, било като дребни предприемачи. Името на освободения му роб Felicissimus е характерно за персонала — императорски роби и освободени роби — на служба в илирийското мито и мините в дунавските провинции.[2] Прехвърленият от Норикум персонал и дребни предприемачи са донесли със себе си тук и своите религиозни представи и култове, специфични за Норикум, какъвто е култът на Casebonus.[3] По-нататък въз основа на епиграмата от М. Търново ние се опитахме да докажем следите от дейността на Антониевци и в източнотракийския минен район. Името на техния освободен роб евентуално също така redemptor е гръцко. Това може би е указание, че тук концесионерите са си послужили и със заварен персонал, който е имал източен произход. Но вероятността и тук да е бил доведен персонал от келтските области (Норикум) е твърде голяма. По-горе (стр. 4) ние вече споменахме, че името на божеството Casebonus в надписа от Ломница е било свързано още от Томашек с името на кастела Κασιβονων в Хемимонт, засвидетелствуван ни у Прокопий. В същата провинция Хемимонт, която обхваща и минния район на Бургаско и М. Търново, е даден у Прокопий и един друг кастел на име Βασιβουνον

---

[1] Освен императорския дом (domus Augusti, οἶκος θεῖος) с domus се означават в надписите и богатите аристократически фамилии, срв. напр. Dessau, ILS, 4817 (=CIL, XIII, 1759: domus Saediorum), 3443 (=CIL, X, 3799: domus Novelliana), 1170 (=CIL, VI, 1425: domus Furianae), 3252 (domus Rubeniorum) и пр.

[2] Срв. напр. CIL, III, 1997: D. M. Thaumasto Aug. conmentariesi aurariarum Delmat(a)rum Felicissimus dispensator titulum p., CIL, III, 2320: ... Felicissimo Aug. n. vern. qui vixit an XXX; CIL, III, 4603, Feliciano [A]ug. n. lib. ex tabulario vect. Illy[r]cum Felicissim[o] fil.Aug. n. lib.

[3] Персоналът на другата фамилия концесионери, Ауфидиевци, която е имала може би източен (еврейски ?) произход, е донесъл тук култа на Θεὸς Ὕφιστος — също един рядък култ в тая част на Тракия. На присъствието на лица, дошли от други краища на империята във връзка с разработването на рудите, се дължат и други редки култове в Трънско, срв. Б. Геров, цит съч., 178 сл. .

Дечев[1] тълкува и двете местни имена у Прокопий като тракийски, докато името на божеството Casebonus той очевидно не смята за тракийско, тъй като не го дава. Трябва да отбележим веднага, че тия две местни имена са единствените на -βονων, -βουνον, които дава Дечев. Вероятността те да бъдат келтски поради суфикса си, както видяхме по-горе (стр. 5), е твърде голяма. От двете възможности за създаването на келтски имена в тая област, именно през III в. пр. н. е., когато келтите от Тиле са имали контрола си върху тая област, и през II—III в. от н. е., когато тук са били доведени вероятно минни специалисти и работници от келтските области, аз бих предпочел втората. Бихме ли могли тогава да търсим някаква пряка зависимост между почитаното в Трънско божество и селищното име в Хемимонт? Такава зависимост аз не вярвам да е имало. По-скоро аз мисля, че пренесеният от келтските миньори култ на селищното божество Casebonus от Норикум на двете места ни е засвидетелствуван от две различни епохи и поради това в две различни форми. Докато в надписа от Ломница, който е, както вече казахме, от края на II и началото на III в., имаме живия култ на божеството, в местното име Κασιβονων, засвидетелствувано ни у Прокопий три и половина века по-късно, ние имаме вече реминисценция от тоя култ, запазена в името на кастела.

---

[1] **Detschew**, Die Thrakischen Sprachreste, 1957, 234 (**Jokl**, ERL, 13, 286), 43.

B. Gerov

ZUR FRAGE DER AUSBEUTUNG DER BERGWERKE IN THRAKIEN IN RÖMISCHER ZEIT

Im J. 1961 revidierte ich die von Domaszewski, CIL, III, 8256, herausgegebene Inschrift von Lomnica (Bez. Trăn), die sich jetzt in der Kirche des Klosters „Sveti Arhangel“ in der Nähe von Trăn befindet (Die anderen Publikationen sind auf S. 2 angegeben). Bei meiner Revision hat sich eine neue Lesung der Zeilen 4,5 und 7 erwiesen (S. 3—4). Bei der Untersuchung der Frage nach der Gottheit *Casebonus,* der die Ara geweiht ist, bin ich zur Überzeugung gekommen, daß es sich wahrscheinlich um eine Gottheit handelt, die den Namen einer keltischen Siedlung trägt, wie der Fall mit den Gottheiten Noreia, Celeia, Bedaium, Teurnia, Atrans in Noricum ist (S. 4, Anm. 9 ff.). Den Weihungen dieser Gottheiten kann die Inschrift von Lomnica auch ihrer Form nach nähergebracht werden (S. 5, Anm. 8). Da der Weiher ein libertus ist, kann die Inschrift auf das Portorium Illyrici nicht bezogen werden, wie Domaszewski glaubt (S. 6, Anm. 1). Ebenso ist es aus gewissen Gründen unmöglich die Umgebung von Trăn sich in Moesia superior befindet zu haben. Für die Zugehörigkeit des in der Inschrift erwähnten M. Antonius Rufus zu der großen Familie der Antonii, die außer Pächter des Portorium Illyrici und Quadragesima Galliarum noch procuratores der Silberbergwerke in Pannonien waren (S. 6, Anm. 6f.), ist kein Hindernis weder sein Name, noch seine soziale Stellung, noch die Entstehungszeit der Inschrift. In ihm sehe ich einen Pächter der thrakischen Bergwerke am Ende des II. oder am Anfang des III. Jhdts, in seinem libertus Felicissimus aber einen Teilpächter (redemptor), der wahrscheinlich aus Noricum, wo er den Bergbau gelernt hatte, hierher gekommen ist. Die Spuren der Antonii im Gebiet von Trăn sind noch durch eine andere Inschrift aus Zelenigrad bezeugt (S.8, Anm. 5). Die Tätigkeit der Antonii ist weiter im ostthrakischen Bergwerkgebiet nachzuweisen, wo aus Malko Tărnovo ein Grabepigramm stammt, das zu derselben Zeit von einem libertus der Antonii errichtet worden ist (S.9, Anm. 1). Auf die Ausbeutung der Bergwerke in Thrakien beziehe ich noch zwei griechische Inschriften, eine aus Gjueševo und eine andere aus Zelenigrad (S. 9, Anm. 4—5), in denen eine andere Familie, die der Aufidii, auftritt, von der ein Mitglied decurio von colonia Deultum ist. Dieser Umstand bezeugt abermals die Beziehungen zwischen den west- und ostthrakischen Bergwerkgebieten. Die Inschriften der Aufidii scheinen um 2.—3. Jahrzehnte älter als die der Antonii zu sein. In den bei Proc. aed. IV, 11, erwähnten Kastellen Κασιβονων und Βασιβουνον in Haemimontus sehe ich die Spuren der Beziehungen auch des ostthrakischen Bergwerkgebietes mit Noricum, woher diese wahrscheinlich Siedlungsnamen als Gottheiten von keltischen Bergleuten hierher mitgebracht worden sind und später in den christlichen Jahrhunderten als Namen von Kastellen weiterlebten.

Велизар Велков

НОВИ ДАННИ ЗА ИКОНОМИКАТА И ИСТОРИЯТА НА АНТИЧНИЯ ГРАД ПРИ ДНЕШНОТО МАЛКО ТЪРНОВО

Странджа планина и разположените южно и северно от нея области са богати на руди, между които особено място заемат медта и желязото.[1] Тези подземни богатства са били добре известни на астите и другите тракийски племена, обитавали тия земи в античността. Рударството е бил главният им поминък, а добитата руда — важен артикул в търговията им със съседните западнопонтийски градове, а след I в. от н. е. с големите римски центрове във вътрешността на Тракия.[2]

Важен рударски център в Странджа е била околността на град Малко Търново.[3] За първи път известни археологически данни за Малкотърновско се отбелязват в една малка брошура на гръцки език, издадена в 1881 г., в която е дадено описание на Лозенградската област.[1] По-подробни сведения за археологическите паметници в самия град (надписи и главно архитектурни фрагменти и оброчни плочки общо към 70 на брой) дават по-късно братя Шкорпил. Те установяват, че през Малко Търново минавал римски път, като смятат, че тук е била разположена известната само от TP станция Ut surgas. Същевременно се обръща внимание, че при Малко Търново е бил разположен един от важните рударски центрове на траките.[2] През 1902 г. по време на някаква геологическа експедиция през Малко Търново минава F. Schaffer. Той пише за забелязани от него гръцки надписи и обръща внимание, че удобното местоположение на Малко Търново е един от малкото пунктове в Странджа, които предлагат добри възможности за поселищен живот в тази планина. Това обстоятелство е било забелязано още от много ранна епоха, което обяснява и почти непрекъснатите следи от живот тук.[3]

---

[1] Срв. например Й. Йовчев, Полезни изкопаеми, София, 1952, ч. I, т. 1, стр. 193, 196 сл.; ч. I, т. 2, София, 1953, стр. 85,88. Авторът обръща внимание върху значението на медодобиването в този район.

[2] За останките от антично рударство в Странджа срв. (хронологически): Х. В. Шкорпил, Природни богатства на целокупна България, Пловдив, 1884, стр. 66—67; К. Иречек, Пътувания по България, Пловдив, 1899, стр. 451, 768 (за железните рудници при Малък Самоков и за медните при Бургас); G. Seure, Inscriptions grecques du pays des Astiens, REA, XXXI, 1929, стр. 297—313, особ. 298 сл.; Г. п. Аянов, Примитивно рударство и минерални богатства в Странджа, Известия на Бургаската търговско-индустриална камара, бр. 30 от 3. XI. 1934 г.; O. Davies, Ancient Mining in the Central Balkans, Revue Intern. des études balkaniques, III, 1937/1938, стр. 418; O. Davies, Prehistoric copper mines near Burgas, Man XXXVI, June, 1936, № 109, стр. 92—93 (за медните мини при Бургас); Г. п. Аянов, Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания, София, 1938, стр. 125—130; J. H. Gaul, Possibilities of prehistoric metallurgy in the East Balkan Peninsula, AJA, 46, 1942, стр. 404; Б. М. Радославов, За нуждата от построяване на специална сграда на Министерството на мините и подземните богатства и създаване към него минен музей, Миньор, III, 1948, бр. 6, стр. 205 сл.; Хр. М. Данов, Към историята на Тракия и Западното черноморие от втората половина на III век до средата на I век преди н. е., ГСУФИФ, 47, 1952, кн. 2, стр. 138—139; Г. Конярoв, Принос към историята на рударството и металургията в България, София, 1953, стр. 24, 141, 124, 125.

[3] За останките от рударство при Малко Търиово, срв. Г. Бончев. Старото рударство в България и Македония, СпБАН, кн. XIX, кл. прир.-мат., София, 1920, стр. 42—43; G. Seure, цит. съч., стр. 298; O. Davies, Roman Mines in Europe, Oxford, 1935, стр. 224—225 (Дейвис бърка Малко Търново с Велико Търново, тъй като използува IGR, I, 592, където данните са погрешни); O. Davies, цит. съч., Man., 1936, стр. 92; Г. п. Аянов., Странджа. . . , стр. 127; Г. п. Аянов, Малко Търново и неговата покрайнина, София, 1939, стр. 87—90, стр. 156 сл.; Г. Конярoв, цит. съч., стр. 125, 127; L. Robert, Epigrammes. Epigramme de Thrace, Hellenica, XI/XII, 1960, стр. 283 сл., по повод тълкуването на една епиграма от Малко Търново е разгледал рудните богатства на Странджа, като е засегнал подробно само железните рудници при Малък Самоков (стр. 289 сл.). На автора е останала неизвестна обаче българската литература върху рударството и археологическите паметници в Малкотърновско (на стр. 292, бел. 2 отбелязва, че не е видял работите на Аянов), което го е довело до неточни представи за положението в

През следващите три десетилетия в Малко Търново не са правени никакви проучвания. Намирани случайно надписи са били публикувани от Г. Кацаров, Д. Дечев и др.[4]

Към тридесетте години оттук минава В. Миков, който в една своя студия отбелязва долмените в този край.[5] В 1938 г. Малко Търново е посетено от Ив. Велков.[6] Неговите археологически наблюдения са използувани отчасти в излязлата през 1939 г. монография на Г. п. Аянов „Малко Търново и неговата покрайнина. Антропо-географски и исторически проучвания".[7] Тук е намерил място и един свод на античните надписи и други антични паметници, открити и известни дотогава, събрани и обяснени от акад. Д. Дечев. За първи път Д. Дечев прави някои обобщителни бележки за античното селище при Малко Търново и изказва предположение, че то е било селище с полисна уредба.[8]

За Малко Търново се заговори отново едва през 1955 г., когато в уредената от БАН комплексна експедиция за Странджа участвуваха и

Странджа и за състоянието през римската епоха в Малкотърновско (вж. по-долу). Авторът не е използувал и известните работи на O. Davies.

[1] Срв. Περιγραφὴ ἱστοριογεωγραφικὴ τῆς ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν, ὑπὸ Μελισσενοῦ Χριστοδούλου, ἐν Ἀθήναις, 1881, използувано за първи път у Seure, Archéologie thrace, IIe série, I p. Inscriptions Paris, 1920, стр. 197 сл.; срв. и Robert, цит. съч., 290 и бел. 4. Не ми беше достъпно и ἀρχ. Μελισσηνός, Ἡ Θράκη καὶ αἱ Σαράντα Ἐκκλησίαι, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1897.

[2] Срв. Бр. Шкорпил, Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България, СбНУ, IV, 1891, стр. 130, 141—142; К. Х. Шкорпил, Археологически бележки от Странджа планина, ИБАД, IV, 1913, стр. 235—261, главно за Мидия, Иниада и Виза; археологическите паметници и топографските бележки — за останки от антични сгради и от античните светилища при Малко Търново — са публикувани подробно едва в 1925 и 1926 г. срв. К. Шкорпил, Мегалитни паметници и могилища (Старини в Черноморската област, ч. I), София, 1925, стр. 6 сл., 62 сл., и главно у К. Шкорпил, Опис на старините в Черноморската област, II, част 1: Светилища и паметници с изображения на конници, София, 1926, стр. 65—77. Бележките на Seure, REA, XXXI, са въз основа на последната публикация. Robert, цит. съч., стр. 285, бел. 4, отбелязва, че използува само Seure, без да е видял публикацията на Шкорпил.

[3] F. Schaffer, Archäologische Beobachtungen auf einer Reise in östlichen Thrakien, ÖJh, AB, 6,1903, col. 63—64.

[4] Вж. например Г. Кацаров, Антични паметници из България, ИБАД, V, 1915, стр. 10—11.

[5] Вж. В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, стр. 149 — за един долмен на 7 км северозападно от града.

[6] Вж. Ив. Велков, Малко Търново, в. Зора, бр. 5715 от 12 юли 1938, същото и в Ив. Велков, Наши старинни градове, София, 1960, стр. 155—159.

[7] Срв. особено стр. 153—160; срв. и Г. п. Аянов, Странджа. . . , стр. 125.

[8] Вж. Д. Дечев, Антични паметници, в Г. п. Аянов, Малко Търново, стр. 161—169.

археолози. В кратките бележки на Ив. Гълъбов за Малко Търново е обърнато внимание на някои архитектурни фрагменти от антични сгради, гръцки надписи и монети.[1]

* * *

При засилените геологически проучвания у нас след 9. IX. 1944 г. които засегнаха и Странджа, са били откривани, доколкото ми е известно немалко материали и находки, свързани с античното и средновековно рударство в този край, които обаче по една или друга причина не са достигали до научна публикация или пък са отбелязвани само накратко.[2]

През есента на 1958 г. обаче при изкопни работи за нови строежи в м. *Каргуйски дол* (или *Тенджерките*), разположена непосредствено западно от града, работниците попаднали на система от пещи, повечето разрушени още в древността.[3] Самата местност е леко наклонена към минаващата наблизо река. Доскоро тук е имало ливади и ниви. Наблизо започват гори. При оране и други земеделски работи хората често са вадели тухли, керемиди и парчета от цилиндрични глинени тръби. Както бе установено впоследствие, културният пласт на това място се очертава по следния начин: най-отгоре имаше слой обработваема земя, която съдържаше много фрагменти от римска и късноримска керамика. Под нея следваше пласт, дебел към 0,50 м, в който имаше извънредно много шлака, оцветена синьочерно и издаваща остра и неприятна миризма. Анализът, направен от химика при Археологическия музей в София Чавдаров на парче от тази шлака, даде следния резултат: SiO_2 + силикати = 46,6 %, желязо като FeO = 50,5 % и мед като CuO = 0,34 %. Този пласт на места в посока към града се увеличаваше до 1 м. От 1 до 1,50—1,60 м цялата местност бе прорязана от останки от каменни зидове, пещи, основи на каменни помещения. От 1,50—1,70 м започваха мраморни скали, върху които в същност бяха стъпили основите на зидовете и пещите.

Във високата, източната, част на местността, на място, където нямало сгур, били открити основи на помещение още при започване на изкопните работи. Помещението било с размери 4,75 м × 11 м. Тези основи представлявали каменни зидове, деб. 0,70 м, градени с недобре огладени дребни и по-едри камъни, споени с хоросан. Изцяло запазен зид не се открил. В помещението е имало някакви напречни зидове, дебели също 0,70 м, които оформяли три по-малки помещения с размери: а) 2,50 × 4,75 м, б) 1,58 × 4,75 м и в) 4,70 × 4,75 м. В помещението *в* било открито огнище с размери 1 × 0,80 м. В помещение *а* и *б* били открити късове от оцветена мазилка: сини, светлосини, жълти и с керемиден цвят. Личали следи от растителни орнаменти. Подът на сградата бил направен от хоросан, смесен със счукани тухли и късчета мрамор. Под пода се появили разхвърляни по-едри камъни, а под тях пък били открити 14 погребения. В същност само две били ориентирани изток—запад, а от останалите били запазени само черепите. В единия гроб била намерена бронзова монета от имп. Аврелиан (270—275). Това сочи, че сградата е принадлежала по всяка вероятност на късната античност.

---

[1] Вж. Ив. Гълъбов, Археологически материали и наблюдения из Странджа, в: сб. Странджанска експедиция 1955, София, 1958, стр. 61—72.

[2] Вж. Г. Конярова, Принос към историята на рударството . . . , стр. 24, 124 сл.

[3] В проведените спасителни сондажи под мое ръководство взе участие Мария Делийска-Бакалова през 1958 г., тогава ст. уредник в Бургаския окръжен музей. Сериозна помощ оказа и Я. Харбалиев, тогава зав. отдела „Просвета и култура" при ГНС. Делийска и Харбалиев въпреки трудните условия за работа са успели да документират сравнително по-добре запазената пещ (тук № 1), преди тя да бъде разрушена при изкопните работи. Наскоро след това бе публикувано в пресата и кратко съобщение за направените находки. Срв. Д. Бъчваров, Нови паметници от далечното минало на Странджанския край, в. Вечерни новини, бр. 2363 от 27 март 1959 г.

1. Основи на антични пещи

Западно от тази постройка надолу по склона, който на това място образува малка равнинка, бяха разположени споменатите останки от пещи, голямата част от които били разрушени, неизвестно кога (обр. 1). По-добре се оказала запазена само една, устройството ѝ било следното (обр. 2,3).

Основата на пещта (№ 1) лежала върху мраморна скала на отстояние 1,60 м от повърхността.[1] Разположена била в посока изток — запад и имала правоъгълна форма — в западната си част триъгълна или полукръгла. Била опряна до каменен зид. Между скалата и пода на пещта — набита червена пръст. Самият под се състоял от тухли с размери 0,325 × 0,34 м × 0,035 м. Върху 12 цели тухли е била изправена съответно по една цилиндрична глинена тръба, висока 0,42 (или 0,43 м), с външен диаметър 0,12 м и вътрешен 0,095 м, т. е. била дебела 0,025 м. Тръбите, разположени в две редици (2 × 6), отвън бяха силно обгорели и добили вече черен цвят. Те стояли свободно върху съответната тухла, без да бъдат свързани по някакъв начин (обр. 4,5). Първите две тръби са отстояли на 0,22 м една от друга, а останалите (по посока към входа) — на 0,38 м. Върху така поставените тръби лежали големи глинени решетести плочи, т. е. плочи с много отвори, отдолу по-тесни, а разширяващи се в горната си част. Самите плочи са дебели 0,05 м. Една от тях била запазена около 1,5м(обр.6,7).Тези решетести плочи са лежали върху глинените тръби с опорни точки върху двете срещулежащи странични зидчета, които оформят пещта.

---

[1] Снимка от тази пещ е публикувана в Zeit im Bild, 51, 1961, стр. 8.

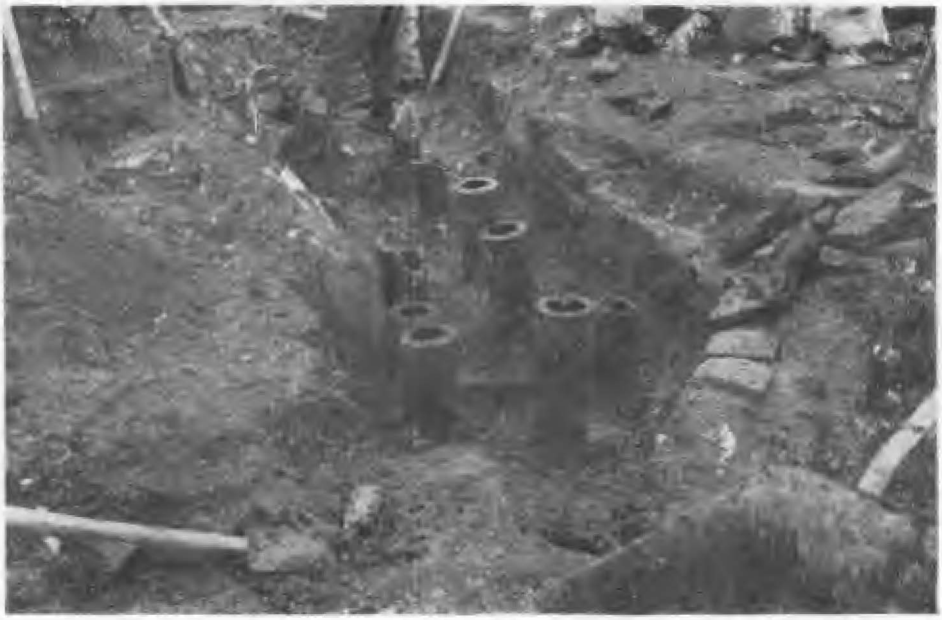

2. Пещ № 1

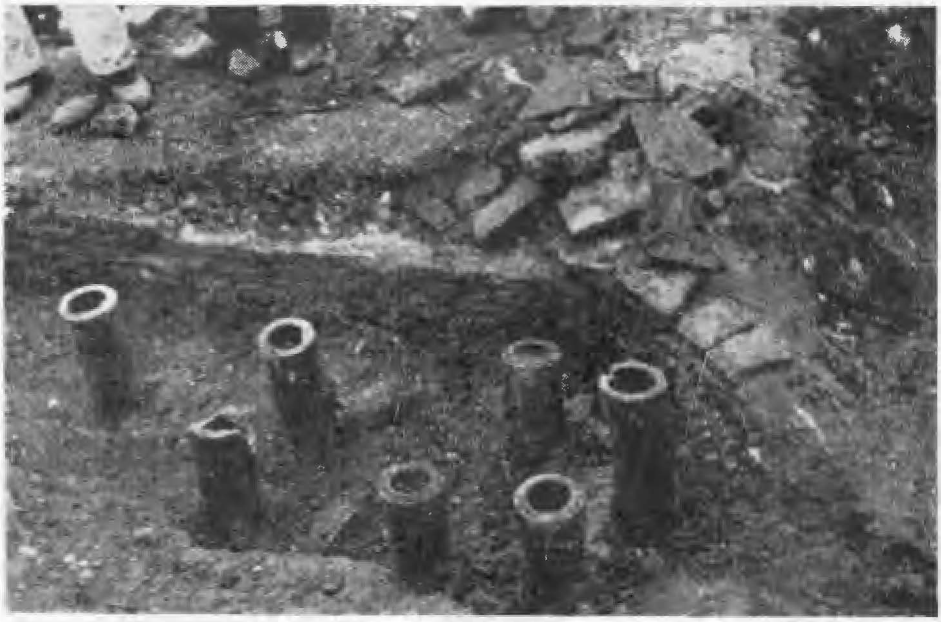

3. Пещ № 1

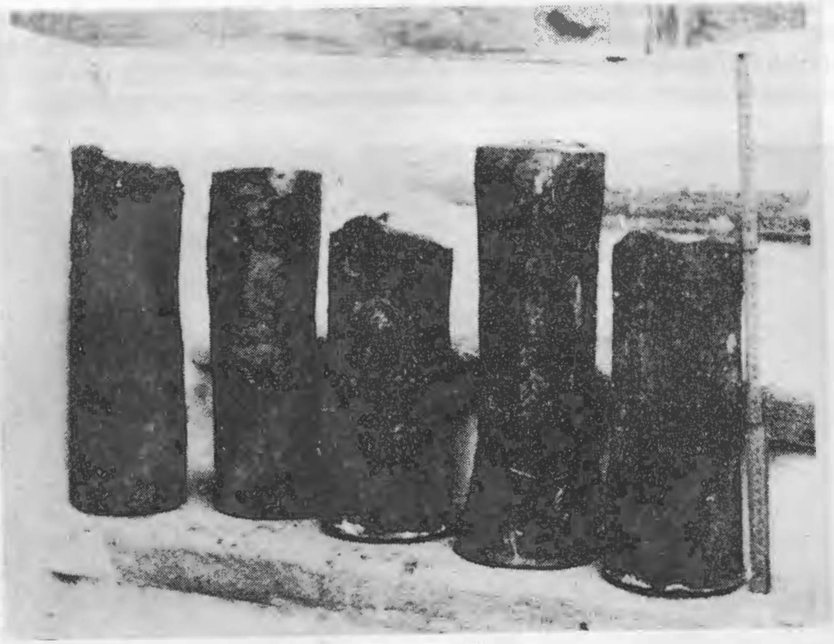

4. Глинени тръби от пещ № 1

5. Глинена тръба от пещ № 1 с тухлата, върху която е била поставена

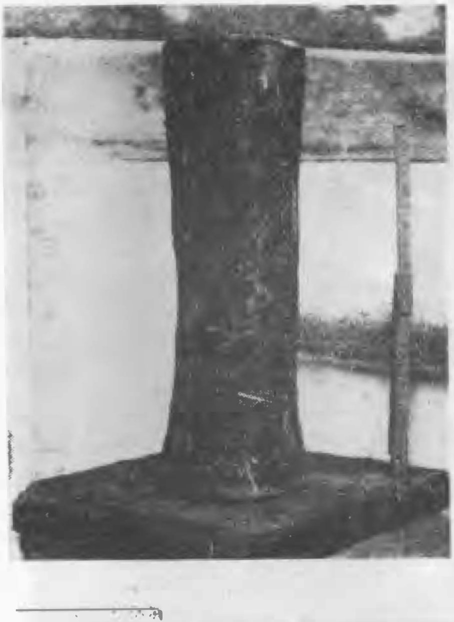

По този начин се образува едно помещение, образувано от страничните зидчета, от съответната решетеста плоча и глинените тръби.[1] Тези странични стенички били иззидани от тухли (32 × 16 м), свързани с някаква жълта (огнеупорна) пръст. Над решетестата плоча имало пласт от червена глина, дебел около 0,10—0,20 м, както и парчета от натрошени печени тухли, образувал се вероятно от срутилите се горни части на пещта. Как са изглеждали те, не знаем. Не е известно и как е изглеждал и входът на пещта. В запазения си вид тя била дълга около 2—2,20 м и широка 1,32 м (обр. 8).

До тази пещ била открита и друга (№ 2) със същото устройство (с глинени тръби), обаче много разрушена.

Освен споменатите глинени тръби в пещите не е открито нищо друго.

---

[1] Подобни тръби са били намирани и по-рано в тази област и вярно са свързани с употребата им в металургични пещи, без да е ясно обаче мястото им в системата в тия пещи. Вж. Конярoв, Принос към рударството . . . , стр. 124. В нашия случай те за първи път бяха намерени in situ.

Западно от тях са намерени няколко счупени римски лампички от II—III век, римски бронзови монети (вж. по-долу). На 1,5 м северно била намерена мраморна база и части от колона, част от висок каменен съд (може би mortarium — хаван),[1] вис. 0,385 м, със стени, дебели 0,04 м, някаква глинена дръжка, изработена във формата на човешки крак.

Източно от пещите били намерени две глинени тръби (обр. 9), вис. 0,51 м, деб. 0,02 м, с диам. 0,15 м, изработени от недобре пречистена червена глина, отвън почерняла поради съприкосновение с огъня. Особеното при тия тръби е, че в средата си те имат по два срещуположни отвора с диам. 0,06 м, като долният край на тия отвори отстои от основата на 0,27 м. Вътре имаше следи от горяло дърво. Едната тръба била намерено in situ върху глинена плоча и очевидно е представлявала също част от някаква разрушена пещ. Наблизо са намерени парчета от римско стъкло и кости от птица.

Пак в същата посока, т. е. източно от разрушената пещ, на десетина метра се откри зид, граден от недобре обработени дребни камъни, свързани с бял хоросан, примесен със ситни парченца от натрошени тухли. Зидът е с посока север—юг. В северната си част той свършва с един малък пиластър от шест реда тухли, споени със същия хоросан. Зидът бе запазен само на дължина 2,40 м и на височина 0,60 м. До него бе открита също глинена тръба от типа на описаните по-горе.[2]

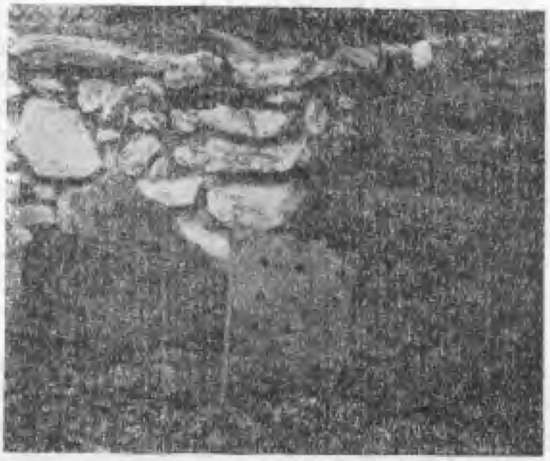

6. Решетести плочи от антични пещи (фрагменти)

7. Решетеста плоча (фрагменти)

---

[1] По данни на П. Горбанов такива каменни съдове имало в музея на Хисаря. Те също принадлежали на римската епоха.

[2] При изкопните работи на много места се откриваха следи от зидове, в повечето случаи много разрушени, с различна посока и големина. Те бяха в такова състояние, че не можеха да оформят плана на някакви сгради или помещения.

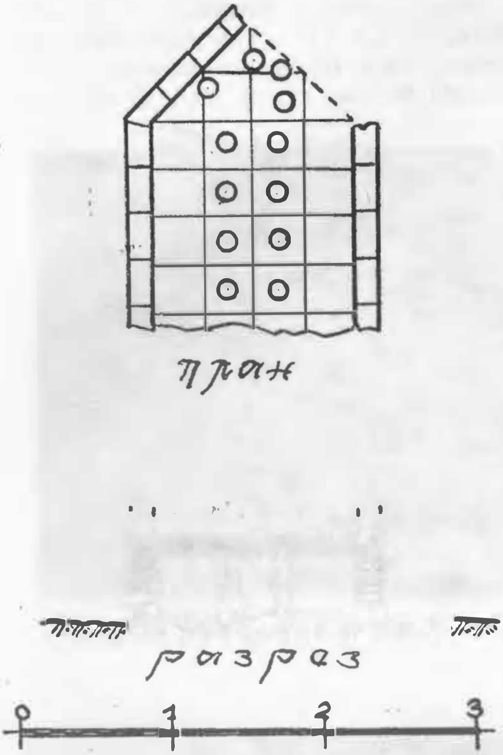

8. План на металургични римски пещи

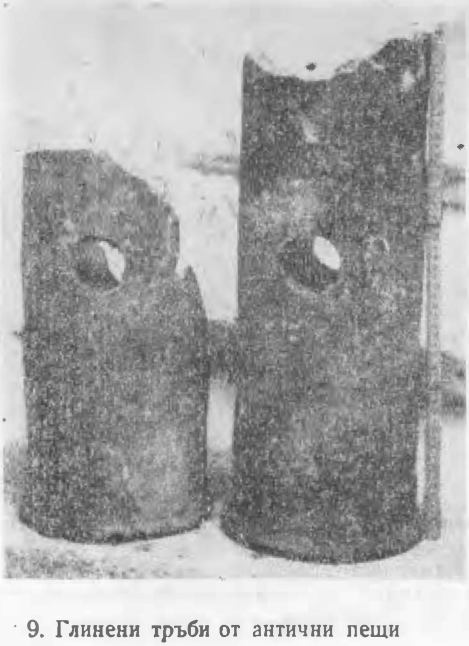

9. Глинени тръби от антични пещи

В тази част на изкопа аз можах да разчистя част от системата на тия постройки. В такава система са били включени, както изглежда, и повечето пещи. Мястото, където ни се удаде да направим сондажа, бе за съжаление доста пострадало още в древността. Самата пещ (№ 3) бе изградена по следния начин: правоъгълна форма, в същата посока, както и описаните по-горе (изток — запад) (обр. 10). Отдясно на мястото за входа (който не бе запазен) страничната стена бе запазена с 12 реда тухли на височина 0,55 м от пода. Над тухлите лежеше 0,12 м пласт от набита червена пръст, образувал се очевидно от падналите горни части на пещта. Над този пласт в пръстта имаше значителни следи от горели материали, между които и следи от горяло дърво, което минава равномерно по цялата дължина, деб. до 0,20 м. Стените на пещта са градени с тухли (0,32 × 0,16 м), споени със същата жълта пръст, както при пещ № 1. Южната стена е по-разрушена и със запазената си част леко килната навътре. В западния, т. е. вътрешния край на пещта в двата ъгъла се виждаха следи от два тухлени пиластъра: от левия, т. е. югозападния, бяха запазени две тухли, а от десния — 6, всеки ред, образуван от по две половинки (по 0,16 м). Западната стена бе изградена от камък, колонка от 6 реда тухли, един бигорен камък, пак тухли и друг камък. Подът бе покрит с пръст, сгур и горели материали със синьочерен цвят. Тук не се откриха нито цилиндрични тръби, нито подови тухли (обр. 11—13).

Югозападният ъгъл на това помещение продължаваше съответно в южна и западна посока и оформяше друго срещулежащо помещение (№ 4) (обр. 14). В неговия североизточен ъгъл бе запазен тухлен пиластър от 7 реда тухли, силно обгорели от външната си страна. Размери на тухлите 0,225 × 0,36 м. И тук спойката бе жълта пръст. Зидовете на това помещение бяха запазени на дължина до 2,50 м (северният) и до 2 м (южният), а на височина 0,45 м. В това помещение се откри под от тухли, както при първата описана пещ, от който под обаче бяха запазени само четири подови тухли с размери 0,37 × 0,37 м. Останалите бяха изчезнали. Върху една от тия плочи се откри долната част на цилиндрична глинена тръба със запазена височина 0,31 м и с диам. 0,25 м. Тръбата стоеше свободно върху тухлата, както при първата пещ, и също така бе обгоряла от външната си страна. Разстоянието между две запазени тухли бе 0,37 м, т. е. толкова, колкото големината на запазените тухли, което показва, че по-рано и на това място е имало тухли. Интересно е да се отбележи, че в пещ № 3 разстоянието между двете странични стени е 1,48 м, т. е. почти колкото пространството, заемано от четири тухли (обр. 15—16).

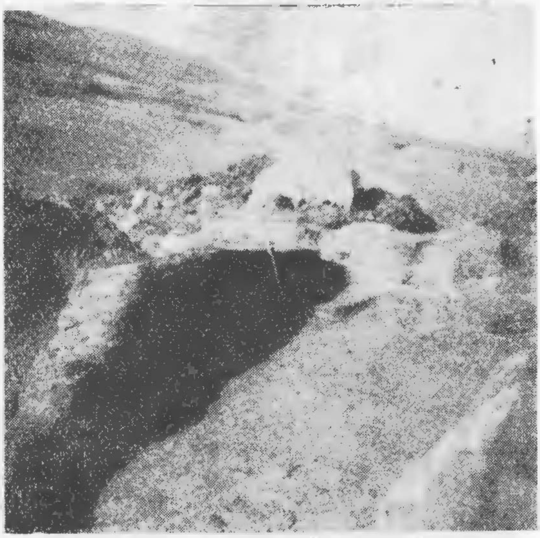

10. Пещ № 3—изглед от входа към вътрешната част

В последната пещ (№ 4) можа да се установи начинът, по който е бил изработен подът: тухлените плочи лежаха върху слой жълта огнеупорна пръст, а тя — върху пласт, съставен от ситни и по-едри камъни вбити здраво в пръстта и едва поддаващи се на разрушаване с кирка.

11. Пеш № 3 — странична стена

12. Пещ № 3 — вътрешната част и страничната стена

На десетина метра северно от пещи № 3 и 4 се очерта някакво помещение. Южната му стена бе дълга 7 м и бе дебела 0,60 м, а източната и западната бяха дебели 0,90 м и бяха разкрити на дължина до 6 м. Северната стена на това помещение остана неразкопана. И тук стените бяха много здрави, градени с хоросан, както и описаните по-горе зидове. Вътре в самото помещение не се откри нищо освен фрагменти от натрошени римски керемиди и тухли. Имаше следи от пожар.

На 3 м южно от тази сграда се откри зид с посока север—юг, образуван от няколко големи блока, свързани с бял хоросан. Зидът, дебел 0,60 м, бе проследен на дължина до 6 м, след което прекъсваше. Върху него се откри късноримска бронзова монета, вероятно от IV век от н. е. Близо до зида — бронзова кука и фрагменти от римски глинен съд.

Целият разкопаван район бе осеян и с водопроводни тръби, разположени в посока север—юг, т. е. перпендикулярно на откритите пещи, които, както вече посочихме, бяха ориентирани изток—запад. На високата част на склона има извор, откъдето и днес градът се снабдява с вода. На отделни места било установено (по данни на М. Делийска), че са вървели два реда успоредни една над друга тръби; отгоре кръгли, отдолу четириъгълни.

В разкопаното за строежа пространство, т. е. между и в разкритите основи на каменните помещения и пещи, се откриха малък брой изцяло запазени предмети.

Керамика: 1. Глинено гърне с една дръжка от сивочерна глина, вис. 0,16 м, диам. 0,12 м (обр. 17).

13. Част от системата, в която са включени пещи № 3 и 4

14. Част от системата, в която са включени пещи № 3 и 4

2. Фуниеобразен глинен съд, вис. 0,27 м, диам. при устието 0,10 м.

3. Глинена амфора със заострено дъно, изцяло запазена, изработена от добре пречистена червена глина, вис. 0,50 м, диам. на устието 0.06 м, деб. 0,0015 м. Амфората е от тип, широко разпространен в Тракия през V—VI век.[1] Тя произхожда пак от тази местност, но е намерена преди няколко години и прибрана в училището (обр. 18).

4. Две дъна от глинени питоси с дебелина на стените 0,04 и 0,05 м.

5. Фрагменти от римски глинени лампи (обр. 19).

6. Много римски тухли с украси, най-често с размери 0,325 м × 0,34 м × 0,35 м. Намериха се тухли и с други дебелини — 0,035 м, 0,06, дори 0,085 м (обр. 20).

7. Много дръжки, дъна и други фрагменти от римска керамика (обр. 21—22).

15. Останки от пещ № 4

Железни предмети: (обр. 23) 1. Длето, дълго 0,285 м, добре запазено.

2. Мистрия, дъл. 0,24 м.

3. Косер, дъл. 0,23 м. Запазена е добре втулката, в която е влизала дървената част, най-голям диаметър 0,018 м. Втулката е отворена от едната страна на ширина 0,001 м.

4. Сърп, дъл. 0,285 м.[2]

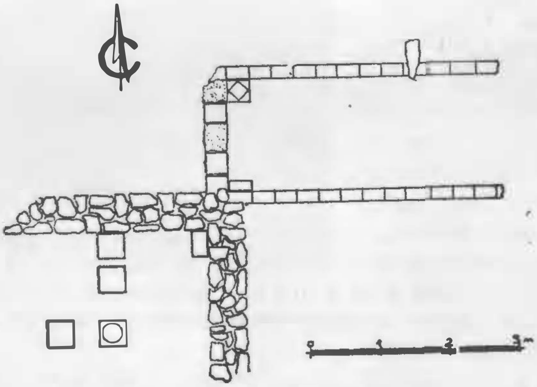

16. Основи на пещи № 3 и 4

---

[1] За този тип амфори вж. Й. Чангова, Средновековни амфори в България, ИАИ XXII, 1959, стр. 244—245, обр. 12.

[2] Сърп със същата форма е намерен в средновековен гроб (XII в.) до Севтополис Срв. Й. Чангова, Средновековни оръдия на труда в България, ИАИ, XXV, 1962, стр. 30 обр. 10.

5. Сърп, дъл. 0,35 м, с друга форма, характерна е по-голямата извивка.

6. Малка наковалня, дъл. 0,11 м, шир. 0,015 м.

7. Бронзова кука, дъл. 0,08 м, завършваща накрая с топче.

Монети бронзови (определени от Т. Герасимов):

1. Каракала (211—217), сечена във Виза.

17. Глинено гърне

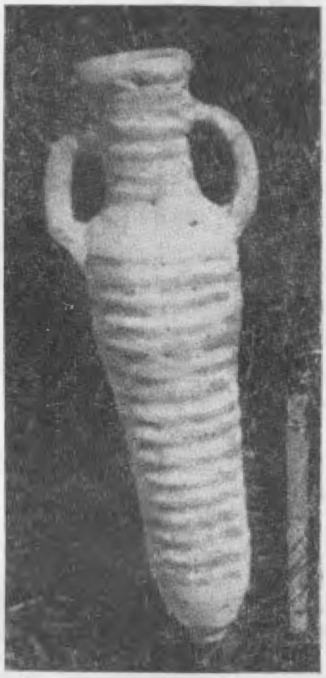

18. Късноантична амфора

2. Каракала, сечена във Виза (друг тип).

3. Юлия Мамея (226—235), сечена в Деултум.

4. Макрин (217—218), сечена в Деултум.

5. Клавдий II (268—270).

6. Аврелиан (270—275).

7 Максимиан Херкулий (286—310).

8. Анастасий I (491—518).

9. Юстиниан I (527—565)

10. Юстиниан I (527—565), сечена в Константинопол.

11. „ „ , „ „ „

12. „ „ , „ „ „

13. „ „ , „ в Никомидия.

Освен това две неопределени (III—IV в.) и една турска.[1]

Направените сондажи и наблюдения установиха, че тук се касае за цяла система от римски пещи, включени в каменни помещения. Наоколо е имало и други сгради, очевидно пак във връзка с дейността на работещите около пещите.

Устройството на пещите, използуването на огнеупорна пръст като свързочен материал, т. е. необходимостта от поддържане на висока температура, и особено изобилната шлака, която се откриваше около пещите' показваха, че имаме работа с металургически пещи от римската епоха. Анализът на едно парче от шлаката, извършен също от Чавдаров, показа следната картина:

---

[1] По време на моя престой прегледах една малка монетна сбирка в училището, в която между другото имаше: 2 македонски (IV в. пр. н. е.) и римски — от Антонин Пий, Север Александър (сечена в Деултум), Филип Арабин (сечена във Виза), Гордиан III (три монети), Галиен, Лициний. За монетната сбирка в училището дава някои данни и Ив. Гълъбов, цит. съч., стр. 66 сл.

SiO_2 + силикати	30,6 %
желязо като FeO	63,0 %
мед като CuO	3,3 %
	96,9

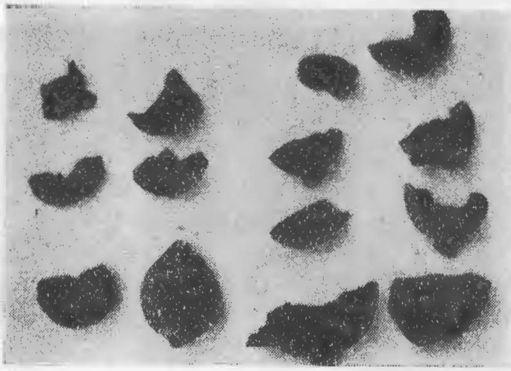

19. Фрагменти от глинени римски лампи

Следователно откритите пещи за били пещи за мед, каквато и днес се добива твърде много в този район. Аз посочих по-горе, че областта южно от Бургас и източните области на Странджа са известни медодобивни райони в древността.[1] В това отношение особен интерес представя известната находка от п-в Атия (ант. Антия), която се състои от повече от 1000 медни слитъци-монети във форма на стрели. Те са били изработени тук и са играли ролята на парични знаци. Находката се датира към VI век пр. н. е.[2] и сочи, че още в тази ранна епоха медодобиването тук е било добре развито.

Доколкото ми е известно, в източните области на Балканския полуостров досега не са откривани подобни пещи за мед, както малкотърновските, или пък, ако са били откривани, са били разрушавани и не са достигнали до научна публикация. Устройството на тези пещи заслужава повече внимание. Те допълват нашите познания за медодобиването не само в Тракия.

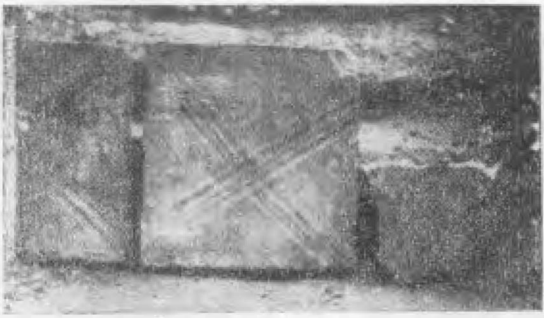

20. Тухлите, от които са изградени стените на пещите

Пещите са били поставени направо върху мраморните скали, а там, където не е имало скали, е била образувана вбита в пръстта основа от дребни и по-едри камъни. Върху тази каменна основа е бил наслагван пласт от жълта огнеупорна пръст, а върху пръстта — под от печени тухли. Върху тухлите са били поставяни цилиндрични кухи глинени тръби, вис. 0,42 м, а някъде и до 0,50 м. Върху тръбите с опорни точки на страничните зидчета са лягали решетести плочи. Двете пещи, които открихме в сравнително по-добро състояние, бяха широки 1,48 м и 1,50 м, т. е. почти еднакво широки. Всички бяха ориентирани изток—запад, изглежда, с оглед посоката на ветровете.

---

[1] За медодобиването и въобще за залежи от мед в Тракия (т. нар. χαλκωρυχεῖα) старите автори не пишат нищо. Споменати са само подобни мини в Македония — срв. Blümner, RE, X, 1922, col. 2194 сл., особ. 2197 сл. Систематически разкопки в местата, където са открити следи от преработка на медни руди, не са правени. Откритите случайно находки са посочени у Коняров, Принос към историята на рударството, стр. 119 сл.

[2] Вж. Т. Герасимов, Съкровище от бронзови стрели-монети, ИАИ, XII, 1938, стр. 424—427; Т. Герасимов, Домонетни форми на пари у тракийското племе асти, Археология, I, 1959, кн. 1—2, стр. 85—87.

21. Фрагменти от глинени съдове

В така оформената долна камера е горял огън, както може да се заключи от силно обгорелите външни стени на кръглите тръби и самите плочи. Това, което не може да се установи със сигурност при пещите от Малко Търново, бе: как е оформен входът на пещите, как са изглеждали горните части и колко са били високи те, как е било регулирано въздушното течение, за да се постигне високата температура от 1058°C, необходима за топенето на медта.

Поради това, че не всички подробности от строежа на пещите можаха да бъдат установени, не може да се възстанови как тук са преработвали рудата. Като имаме пред вид обаче металургията на медта в древността и принципите, върху които са били изграждани съответните пещи, могат да се направят известни предположения.

Още в каменно-медната епоха медта е била топена[1] (в малки количества) в поти, и то в пещи, които по своето устройство напомнят пещите при Малко Търново. Отгоре пещта е била солидна купола, а потите са били поставяни върху под от печена глина във форма на скара, където е имало големи дупки за въздушното течение. Под решетестата плоча е горял огън. Пламъците са минавали през дупките, идвали са в съприкосновение с потите и сложената вътре руда се разтапяла. На самия връх на куполата е имало отвор. В такава пещ е могла да се постигне необходимата за топене на медта температура.[2] Известно е, че в пещи, построени по този начин, медта е била преработвана по познатия метод „рафиниране по сух път“ или „пламъкова рафинация“, и то чрез поти. Изкопаваната от рударите мед[1] не е чиста и в този вид тя не може да се употребява. Тя била поставяна в поти, покрити отгоре с капак и слагани на решетестите плочи или пък на пробит глинен под, под който е горял огън, чиито пламъци са минавали през дупките и с топлината си са топели намиращата се в потите руда. След разтопяването на медта се снемал капакът на потата и се давало възможност да нахлуе пресен въздух. В допир с разтопената мед той окислявал някои от металните примеси, а други пък оставали в шлаката. За да се получи още по-чиста мед, този процес се повтарял неколкократно.

---

[1] За металургията на медта в древността вж. H. Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, IV, 1, Leipzig, 1886, p. 64 ff.; U. Täckholm, Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit, Uppsala, 1937, p. 45—59, с допълнителни библиографски указания.

[2] Подробности за това и рисунки на такъв тип пещи вж. у H. H. Coghlan, Notes on the prehistoric Metallurgy of Copper and Bronze in the Old World, Oxford, 1951, p. 63—67, особ. 64 сл.; Г. Коняров, Принос към историята на рударството..., стр. 120 сл. и обр. 81 с.

Известно е, че една от най-добре разработените системи за преработка на медни руди в древността е била тази на о-в Кипър,[2] където е имало и големи залежи от мед. Те са дали и името на самия

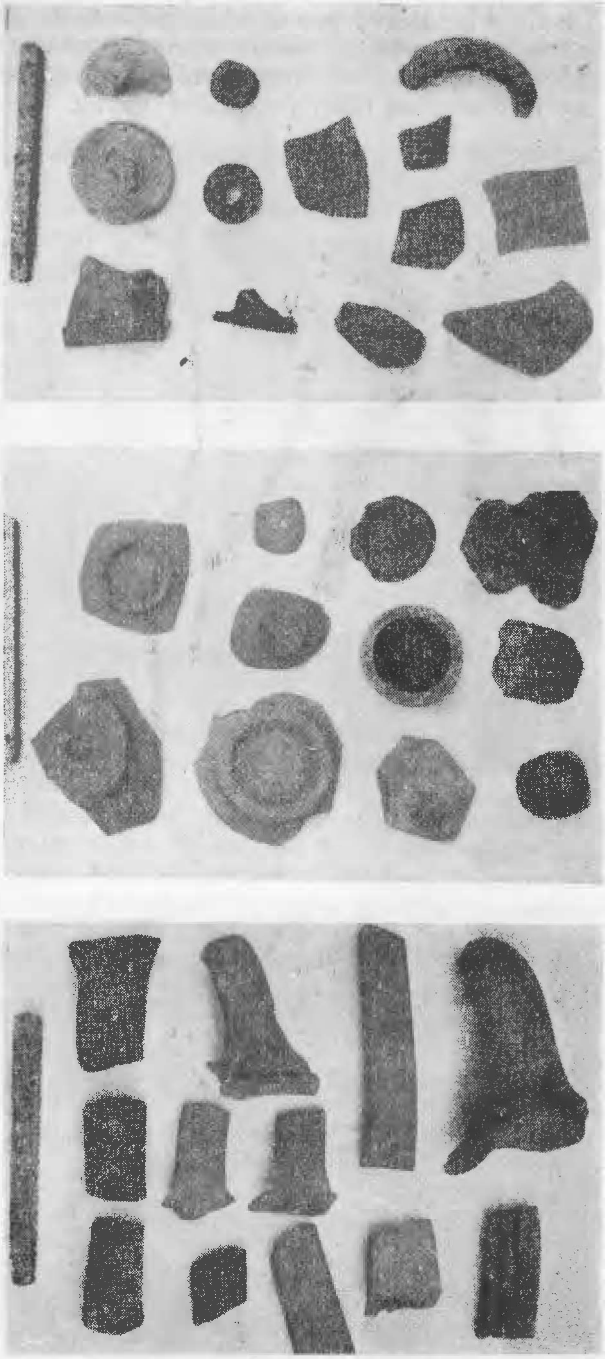

22. Фрагменти от глинени съдове

---

[1] Данните според Г. Коняров, Изводи от анализи на медни оръдия от каменно-медната епоха, намерени в България, Природа, VI, 1957, кн. 6, стр. 50 сл.

[2] За медобиването на о-в Кипър вж. O. Davies, The copper mines of Cyprus, The Ann. of the Brit. School at Athens, XXX, 1928/1929, p. 74—85; St. Casson, Ancient Cyprus. Its Art and Archaeology, London, 1937, p. 122 sq.; H. Wilsdorf, Bergleute und Hüttenmänner im Altertum bis zum Ausgang der römischen Republik, Berlin, 1952, p. 105—106, с допълнителни библиографски указания.

остров. За устройството на тукашните пещи дава сведения Диоскорид (II в. от н. е.). Той пише,[1] че пещите били двуетажни, като мястото, където горял огънят, било отдолу. Пламъците и димът минавали през дупки и през фуниеобразен отвор, образуван от разрез на горната част на сградата на пещта, излизали навън. Камерата на пещта имала на страничната си стена отвор, откъдето бил продухван въздух, за да се поддържа силен огън. До сградата с пещта се намирало друго помещение. Тук били поставени духалата, с които се усилвало горенето. При тях заставал и работещият, който хвърлял отгоре натрошената на дребно руда (очевидно пещта не е била по-висока от човешки ръст), а също така и поддържал с въглища горенето на пещта. Плиний, който дава някои данни за пещите за мед, обръща също внимание, че те били с разрязана купола на върха, през тясното устие на която излизали пламъците.[2]

Текстът на Диоскорид, както и посочените данни за преработката на медните руди в ранните исторически епохи дават известни указа-

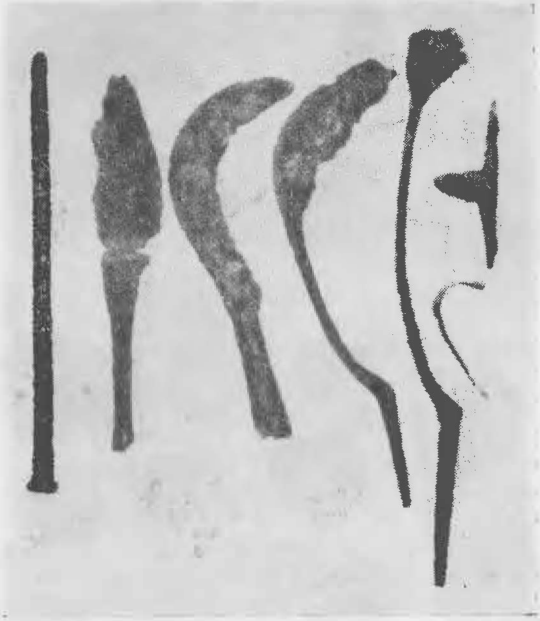

23. Железни сечива

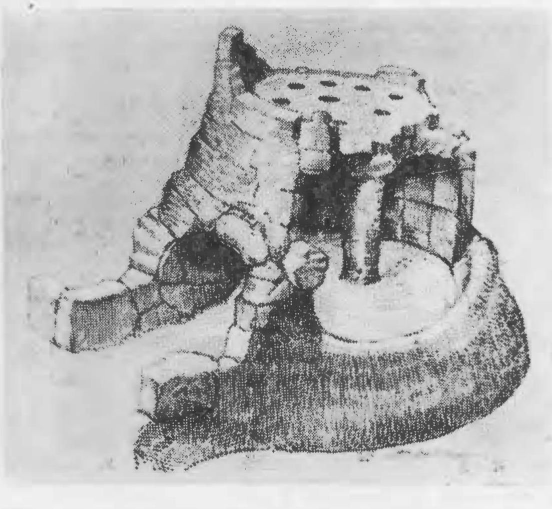

24. Металургична пещ от Етрурия (по Studi etruschi XI)

---

[1] Dioscor. De materia medica V, 85: ἐν οἴκῳ διστέγῳ κατασκευάζεται κάμινος καὶ κατὰ ταύτην πρὸς τὸ ὑπερῷον ἐκτομὴ σύμμετρός τε καὶ ἐκ τῶν ἄνωθεν μερῶν ἀνεῳγμένη. ὁ δὲ τοῖχος τοῦ οἰκήματος, ᾧ πλησιάζει ἡ κάμινος, τιτρᾶται λεπτῷ τρήματι ἄχρις αὐτῆς τῆς χώνης εἰς παραδοχὴν φυσητῆρος· ἔχει δὲ καὶ θύραν σύμμετρον πρὸς εἴσοδον καὶ ἔξοδον κατεσκευασμένην ὑπὸ τοῦ τεχνίτου. συνῆπται δὲ τούτῳ τῷ οἰκήματι ἕτερος οἶκος, ᾧ αἱ φύσαι καὶ ἔπειτα παρεστὼς ὁ τεχνίτης ἐμπάσσει λελεπτοκοπημένην τὴν καδμείαν ἐκ τῶν ὑπὲρ κεφαλὴν τῆς χῶνης τόπων· ὁ ὑπὸ χεῖρά τε τὸ αὐτὸ ποιεῖ, ἅμα καὶ ἀνθρακίαν προσεμβάλλει. За този текст срв. по-подробно H. Blümner, Technologie und Terminologie. . ., IV, 1, p. 169—170.

[2] Plin. Nat. hist. 34,100: tenuissima est in ipso fornacium ore qua flammae eructantur.

ния за цялостното устройство на пещите край Малко Търново и за това как се извличала медта от докарваната от Странджа руда.

Откритите и публикувани античния пещи за получаване на мед са сравнително малко. Като най-близки паралели към тракийските пещи край

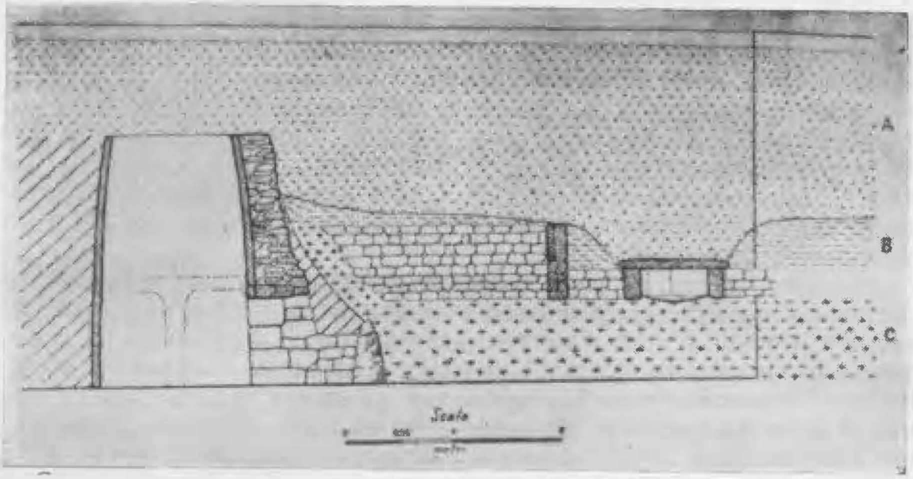

25. Металургична пещ от Етрурия (разрез по Studi etruschi XI)

Малко Търново бих обърнал внимание на добре проучените пещи за добиване на мед в Campiglia Marittima, където няколко века пр. н. е. етруските са добивали мед в големи количества.[1]

Тези пещи също са построени върху скалиста основа на наведен терен, за да може по-лесно да се чистят отпадъците — според обясненията на изследвачите. И тук пещите са свързани със система от каменни помещения, като самите те са изградени по същия принцип: с място за огън, ограничено с решетест под отгоре, подпрян на колонка. Отгоре са били отворени (обр. 24—25).

26. Недовършена колона, намерена в кариерите до Малко Търново

---

[1] За медодобиването у етруските вж. A. C. Blank, Ricerche archeologico-minerarie in Val Fucinaia: Carattere dei depositi e relativo ordinamento stratigraphica, Studi etruschi XI, 1937, p. 317 сл., fig. 4, 5, 6. Tav. XXVIII—XXXII; W. Wither, Über Metallgewinnung bei den Etruskern, 32. Bericht d. Röm. Germ. Kommission, 1942, Berlin, 1950, p. 1 ff., 15 f.; A. Minto, L'antica industria mineraria in Etruria ed il porto di Populonia, Studi etruschi XXIII (ser. II), 1954, pp. 291—319; J. Heurgon, La vie quotidienne chez les étrusques, Paris, 1961, pp. 151—155.

Етруските пещи са обаче по-малки и кръгли, докато тракийските са по-големи, правоъгълни и по-масивно построени. Етруските обаче са умеели, както изглежда, по-добре да преработват медната руда, защото анализът на шлаката сочи,[1] че там е оставала 2% мед, докато анализът на шлаката от Малко Търново (вж. по-горе) сочи, че тук имаме 3,3%.

Откритите край Малко Търново останки от пещи поставят редица проблеми във връзка със състоянието на медодобиването у траките през римската епоха, когато тракийското рударство, както сочат писмените извори, е било добре развито.[2] Твърде важен е въпросът за произхода на самия тип на пещите. Аз мисля, че прототипът ще трябва да търсим на юг, по гръцките острови (Кипър), Финикия, Сирия, където се е добивало мед още през II хил. пр. н. е. Известният надпис на Стратон (II в. от н. е.) ясно сочи, че от Гърция са идвали елини, опитни в металургията. Струва ми се, че и произходът на типа на пещите в Етрурия ще трябва също да се търси на изток.

Малкотърновските пещи затвърдиха нашата представа за рударството и металообработката като основен поминък на местното население през римската и особено през късноримската епоха.[3] В светлината на новооткритите пещи съдържанието на надписа за Стратон, сина на Стратон, в който се споменават т. нар. σιδηρεῖα, т. е. „железни рудници“, ни се представя в по-друга светлина. Установено е, че тези „железни рудници“ са били императорски домен.[4] Както показаха последните проучвания, в околността на Малко Търново няма подобни находища. Очевидно споменатите в надписа σιδηρεῖα не се отнасят за този край. Надписът е донесен в Малко Търново от светилището на Аполон в местността Мишкова нива, разположена на около 4 км южно от града.[5] Най-вероятно е, че посветителите в този надпис са работили в железните рудници при Малък Самоков, дн. в Турция, прочути с железодобива си до ново време.[6]

⁂

Откриваните досега по случаен път из Малко Търново основи на антични сгради, части от каменни статуи и релефи, керамика, бронзови статуетки, останки от сводове, градени със смесена зидария, монети[7] и особено намерените тук десетина надписа на гръцки език[1] оформиха представата ни за селище, съществувало тук през римската и къснoримската епоха.

---

[1] Вж. W. Wither, Über Metallgewinnung bei den Etruskern, p. 5.

[2] Вж. G. I. Kazarov, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo. 1916, pp. 57—61.

[3] До Малко Търново е имало и каменни кариери, експлоатирани в древността. Тук е открита недовършена и изоставена антична колона, дълга около 3 м. (обр. 26)

[4] Надписът на Стратон е публикуван много пъти. Вж. L. Robert, Hellenica, XI/XII, p. 288, n. 1; Mihailov, IGBulg. III/2, n./859. За правилното четене на надписа вж. някои бележки и поправки у Ив. Гълъбов, цит. съч., стр. 64 и бел. 2, и особено Б. Геров, Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време, I—III в., ГСУФФ т. 50, 1955, София, 1956, стр. 33 и бел. 172, който отнася надписа не към Каракала, а към Антонин Пий (145—146 г.),

[5] Описание на светилището е дадено у Г. п. Аянов, Малко Търново, стр. 156—157; Ив. Велков, Наши старинни градове, стр. 157—158, така, както е било състоянието тук през 1938 г. При моето посещение през 1958 г. много от основите и от архитектурните фрагменти бяха вече изчезнали. Сега се виждаха само натрупани купчини от камъни и малки могилки, натрупани очевидно върху останки от сгради. На повърхността се виждаше само основата на каменен пръстен с диам. 3 м и деб. 1 м. Камъните бяха споени с бял хоросан и запазени на височина 0,30 м.

[6] Срв. Robert, Hellenica, XI/XII, p. 289, който застъпва същото мнение. Той дава и подробен преглед на литературата върху тези рудници.

[7] Немалка част от тези находки не са достигнали до научна публикация. Вж. Г. п. Аянов, Малко Търново..., стр. 155 сл. и особено 158. За публикуваните находки срв. по-горе публикациите на братя Шкорпил.

Още през 1939 г. Д. Дечев изказа предположение, че се касае за селище с полисна уредба, като се позова на един надгробен надпис, намерен в Малко Търново.[2] Напоследък обаче, спирайки вниманието си върху същия надпис, Л. Робер изказа известни съмнения, че при днешното Малко Търново е имало поселение. Той се опита да свърже споменатия в надписа полис или с Виза, или с Девелт — две значителни селища, разположени южно и северно от Странджа.[3] Той с основание отхвърля възможността това да е Виза, тъй като нейната територия не надхвърля билото на Странджа, и смята, че се касае за Deultum, дн. с. Девелт, Бургаско. Авторът обаче не е обърнал внимание на размера на територията на Деултум, установена напоследък,[4] а именно в южна посока до с. Пънчево, б. Каракютюк, Грудовско), т. е. на около 50 км в права посока от Малко Търново. Следователно едно такова предположение не отговаря на фактическото състояние.[5] От съпоставянето на публикуваните сега нови находки обаче с известните и обнародвани вече археологически паметници на Шкорпил и Аянов е вън от всякакво съмнение съществуването на антично селище при Малко Търново, най-вероятно с полисна уредба и със своя собствена територия. Не бива да се забравя и обстоятелството, че Малко Търново и днес е единственият град в Странджа, тъй като тукашните места предлагат добри възможности за живот, както икономически (рударството), така и географски (местоположението). При това и единственият удобен път днес през Странджа минава именно през Малко Търново с посока към Лозенград.

Откритият „металургичен квартал“ до Малко Търново стои в найтясна връзка с разположения тук античен град. В произхождащите от тук гръцки надписи се споменават освободени роби,[6] административни и други длъжностни лица, религиозни сдружения и др.[7] Споменатите в надписите тракийски имена и широкото разпространение на тракийски култове, както и наличието на типични тракийски паметници в непосредствената околност на Малко Търново, като могили, крепости[8] и др., подчертават тракийския характер на този град. Систематизирайки археологическите находки и имайки пред вид топографията на Малко Търново и неговата непосредствена околност, Д. Дечев и Г. п. Аянов смятат,[1] че селището е обхващало дн. северозападен край на града и околността (дн. *Голяма Тумба*). Тези места се намират в непосредствена близост до откритите от нас пещи и помещения. Следователно този „квартал" е бил разположен извън града в съответствие с изискванията за градоустройството през римската епоха да не се строят в чертите на града никакви пещи.

---

[1] За първи път те са систематизирани от Д. Дечев в посочената книга на Г. п. Аянов, Малко Търново, стр. 161—169. Напоследък с тях се занимава L. Robert, Hellenica, XI/XII, стр. 287; пълни данни за тях сега у Mih. IGBulg. III/2, 1 859—1 869.

[2] Касае се за надписа: AEM, XIV, 1891, стр. 154, № 37 — W. Peek, Griechische Vers—Inschriften, Berlin, 1955, стр. 68, № 262. Срв. Дечев пос. съч., стр. 162, и много подробно у Robert, цит. съч., 283 сл. и 290 сл. Сега у Mih. IGBulg. III/2, 1863.

[3] Вж. Robert, цит. съч., 294 сл. Авторът идва до това заключение поради това, че не му са известни произхождащите от Малко Търново археологически находки (с изключение на надписите).

[4] Вж. Б. Геров, Проучвания. . ., стр. 38.

[5] Върху това погрешно свързване обръща внимание и Chr. Danov, Nachträge z. Art. Pontos Euxeinos, RE, IX Suppl. 1962, col. 1911—1912.

[6] Вж. Detschew, AB, XXIX, 1934, стр. 167—169, № 3.

[7] Вж. Kazarov, AA, XXX, 1915, стр. 87—89; споменатият вече надпис в AEM, XIV 1891, стр. 154, № 37 (вж. по-горе); Seure, Revue de philologie, 55, 1929, стр. 108 сл. № 16; Д. Дечев, ГНМ, V, 1926/31, стр. 153, № 1, и др.

[8] Особено впечатление прави голямата тракийска крепост на *„Голямото градище“*, разположена непосредствено над споменатото светилище на Аполон в *Мишкова нива*. За него вж. Г. п. Аянов, Малко Търново . . ., стр. 156; Ив. Велков, Наши старинни гра-

27. Изглед от вътрешността на крепостта на „голямото Градище"

Известните по-рано и сега открити материали разкриват голямото икономическо значение на античния град при Малко Търново като металургичен център през римската и особено през къснoримската епоха. От немалко значение са и намерените тук монети, които разкриват интензивен градски живот от II—VI век. По-голям интерес представят сечените в Деултум и Виза монети, което разкрива оживените връзки между античния град при Малко Търново и тия две важни градски средища в Тракия.

Доколкото ми е известно, в цяла Странджа и областите северно от нея няма досега открито значително селище с така богат епиграфски материал и следи от интензивен градски живот. Това ни дава повод да поставим въпроса за неговото идентифициране между известните ни от писмените извори градски центрове в тази част на Тракия.

Това, което е сигурно за града при Малко Търново, е че след края на III век *той е спадал административно в провинция Хемимонт,*[2] *че оттук е минавал римски път*, че има *следи от живот през цялата античност*. Съдбата на това място през ранното и по-късното средновековие не е ясна в археологическо отношение. O. Davies предполага, че споменатата през IX век у Зонарас област, Σιδηρᾶ χώρα, за която се казва, че разделяла българите и ромеите и че се простирала до Девелт, трябва

дове, стр. 158. Крепостта има почти кръгла форма, опасва върха и е около 100 м дълга. Част от стените, дебели към 2,5 м, личат добре и сега, вж. обр. 27—29. Те са градени с големи недобре огладени каменни блокове, без хоросанна спойка. Целият връх е покрит с падналите от стените камъни. Видими останки от сгради не се забелязваха при моето посещение на върха. Подобен тип крепости се среща на много места из нашите планини.

[1] Вж. Г. п. Аянов, Малко Търново. . ., стр. 168 сл.

[2] За границите на Хемимонт и за тукашните градове вж. В. Велков, Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV—VI в.), София, 1959, стр. 95.

да се локализира някъде в Странджа, най-вероятно около Малко Търново.[1] Ние обърнахме внимание, че единият от сърповете намира точно съответствие в подобни сечива, сигурно датирани през XII век. В местната училищна сбирка се пазят и византийски монети. Твърде е вероятно в една такава област, наситена с рудни богатства, животът да не е преставал, обаче посочените данни, независимо че са известни указания, все пак не са достатъчно сигурни документи за разкриване живота по тия места през средновековието.

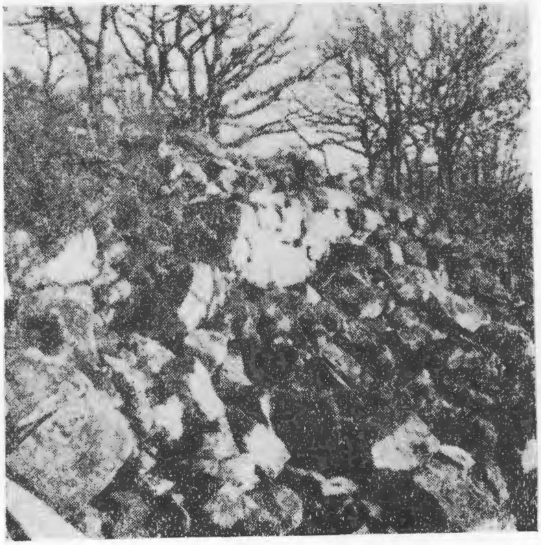
28. Стената на крепостта на „Голямото Градище"

Градовете в провинция Хемимонт са известни от итинерарите, Прокопий, Хиерокъл и по-късно и от епископските списъци. Всички те са отдавна локализирани, и то по начин, който не подлежи на съмнение. Единственият град в Хемимонт обаче, който се появява в изворите едва през VI век и не е локализиран, е Τζοΐδης (Hier. 635,14), Τζυειδων (Proc. de aedif., IV, 11 — ed. Haury, стр. 147,41). Not episc. 1,491: ὁ (ἐπίσκοπος) Ζωΐδων; 3,592; 10,676: ὁ (ἐπίσκοπος) Τζωΐδων; 8,546; 9,456: ὁ Τζοΐδων; Const. Porph., de Them. 47,9: Τζοΐδος.

По мнение на Д. Дечев[2] името на селището е тракийско, което сочи, че то е старо, независимо че се споменава за първи път едва през VI век. В посочените извори името на селището се появява под различни, макар и близки фонетични форми, което ни навежда на мисълта, че то е звучало така, че не е било добре разбрано от гръцките автори. На трето място е важно обстоятелството, че градът е бил епископски център и продължава да се споменава чак до X—XII век.

Опити за локализация на това селище не липсват, обаче аргументацията в подкрепа на едно или друго предположение не е достатъчна. Така Д. Дечев го поставя[3] до Теодорополис, дн. Сарай, близо до Виза, излизайки от факта, че Теодорополис предхожда Τζυειδων у Прокопий. Това обаче е невъзможно, защото тази област се намира в провинция Европа, а не в Хемимонт. Г. Баласчев го търси около Анхиало[4], като той пък излиза от следващите, т. е. след Τζυειδων, селища, споменати у Прокопий. И това не е достатъчно убедителен аргумент, защото между

---

[1] Zonaras, Epit. XVI, 2, 15 (p. 389, 6). Срв. за местонахождението на Сидера В. Н. Златарски. Известията за българите в хрониката на Симеона Метафраста и Логотета СбНУ, 24, 1908, с. 65—70; История на българската държава. I, ч. 2, София, 1927, с. 3, бел. 3.

[2] D. Detschew, Die Thrakischen Sprachreste, Wien, 1957, S. 498.

[3] D. Detschew, цит. съч., стр. 498.

[4] Вж. Г. Баласчев, ИРАИК, IV, ч. 2, стр. 216.

Анхиало и Τζυειδων има две споменати селища: Τζουπολέγων и Βασιβουνον, което го отдалечава от Анхиало. Това, което може да се извлече от текста на Прокопий, е, че интересуващото ни селище се е намирало някъде между Виза и Анхиало, в крайморската област, т. е. някъде в Странджа или северно от нея.

29. Стената на крепостта на „Голямото Градище" (детайл)

Г. Баласчев цитира мнението и на архим. Мелисенос,[1] който пък търси Τζυειδων около Кърклисе (т. е. Лозенград) или, с други думи, го приближава към областта на Малко Търново.

Доколкото ми е известно, в земите, влизащи в провинция Хемимонт, няма никъде останки от голямо селище с много надписи и други находки, което да не е локализирано и което би могло да се свърже с Τζυειδων. Това именно е била и една от главните пречки за едно посигурно предположение, което да стъпи на здрава археологическа база. Това е принуждавало тези, които са се опитвали да го локализират, да не отидат по-далеч от сведенията на Прокопий. Като имаме пред вид археологическите открития в интересуващите ни области, единственото място в Хемимонт, където има богат епиграфски и археологически материал, който разкрива живота на едно селище, е фактически античният град при Малко Търново.

Прави впечатление, че областта на Малко Търново мъчно може да се включи в територията на някой от известните градове в Хемимонт. Ние посочихме, че за Деултум това е невъзможно, невъзможно е за Адрианопол, който е твърде далеч. Следователно очевидно е, че в югоизточната част на Хемимонт, вкл. и Странджа, се очертава една територия, в която единственото значително антично селище, установено досега, е селището при Малко Търново.

Обстоятелството, че този град се появява в изворите едва през късноримската, респ. ранновизантийската епоха, би могло да се обясни с факта, че неговото икономическо значение като металургичен център пораства особено по това време. Това е във връзка със създаването на т. нар оръжейни fabricae в Марцианопол и Адрианопол,[2] когато значението на Странджа като област, богата с руди, пораства твърде много и естествено и значението на един център, какъвто се очертава градът при Малко Търново. Както се вижда, оттук са минавали пътища, които са го свързвали именно с посочените два градски центъра — с Адрианопол и с Марцианопол.

---

[1] Вж. Баласчев, цит. съч., стр. 214, 218. За архим. Мелисенос вж. посочената по-горе литература.

[2] Вж. В. Велков, цит. съч., стр. 112 сл.

Така още братя Шкорпил и впоследствие Г. п. Аянов установяват,[1] че Малко Търново се намира на античен път, като първите са

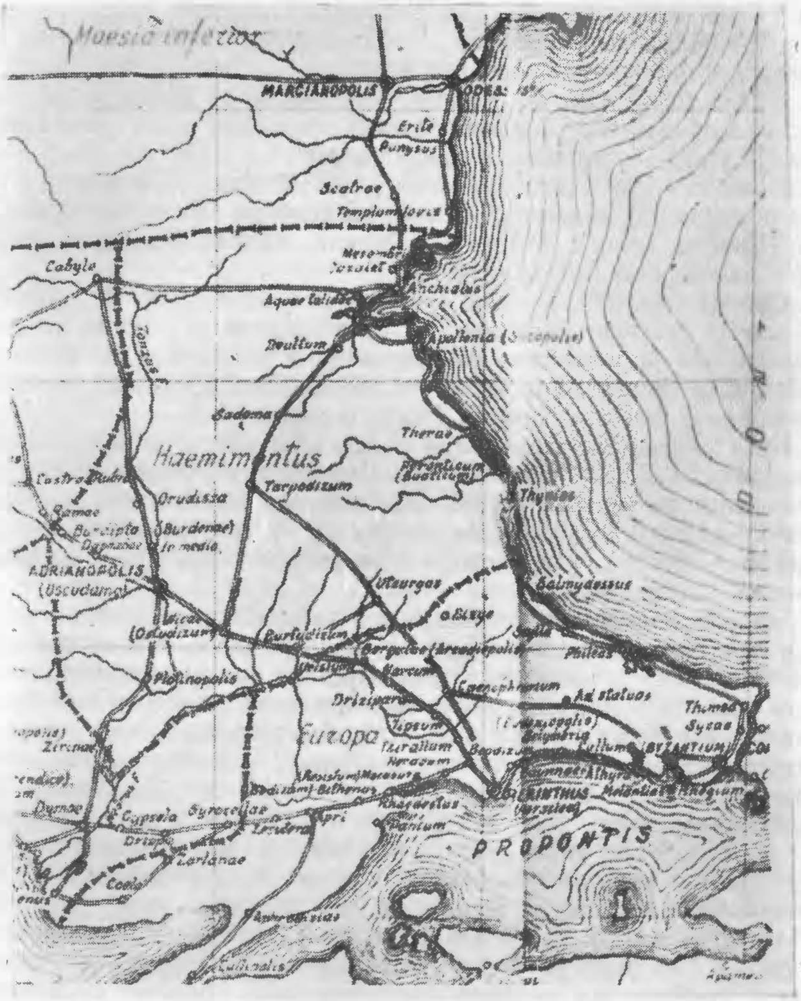
Moesia inferior
MARCIANOPOLIS
ODESSUS
Erite
Panysus
Scatrae
Templum Iovis
Mesembria
Anchialus
Cabyle
Aquae Calidae
Deultum
Apollonia
Tonzos
Sadama
Therae
Haemimontus
Castra Rubra
Tarpodizum
Orudisza
Burdenae
Burdipta
In medio
ADRIANOPOLIS
(Uscudama)
Thynias
Salmydessus
Utsurgas
Bizye
(Odrizum)
Burtudizum
Plotinopolis
Drizipara
Europa
Tzurallum
Heraeum
Zirinae
Cypsela
Syracellae
Lysimachia
Apri
Bisanthe
Ganum
Ad statuas
Theme
Sycae
BYZANTIUM
Rhegium
Athyra
Melantias
Phileas
PERINTHUS
(Heraclea)
Coela
PROPONTIS

30. Югоизточната част от диоцеза Тракия и минаващите тук пътища през IV—VI век от н. е.

наклонни да търсят тук станцията Ut surgas (Rav. Usurdas), мнение, прието и от Аянов. В подкрепа на това отъждествяване обаче не са приведени абсолютно никакви аргументи. Анализът на сведенията в римските итинерари за пътищата в провинция Хемимонт и по-специално на Странджа ни дава следната картина за съществуващите тук по-важни пътища и станции по тях. Очертават се следните шест пътя:

---

[1] Срв. Бр. Шкорпил, СбНУ, IV, 1891, стр. 141; Г. п. Аянов, Малко Търново..., стр. 88; Г. П. Аянов, Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар, стр. 111.

1. Ancialis (дн. Поморие) — Ranilum (дн. с. Оризово, Чирпанско). В Хемимонт се е намирала само станцията Aquae Calidae, дн. Бургаски бани.[1]

2. Крайморският път: Mesembria (дн. Несебър) — Ancialis (дн. Поморие) — неизвестна станция (дн. вероятно Сладките кладенци до Бургас) — Apollonia (дн. Созопол) — Thera (при Приморско) — Buatico (дн. Ахтопол) и оттук в провинция Европа.[2]

3. Cabile (sic!) (дн. с. Кабиле, Ямболско) — Orudisza ad Burgum (дн. с. Голям Манастир, Тополовградско) — In Medio (с. Константиново, Тополовградско) — Adrianopoli (дн. Одрин).[3]

4. Durostero (дн. Силистра) —..., Ancialis (дн. Поморие) — Pudizo, т. е. Tarpodizum (дн. Ковчас[4]) — Ut surgas (според Шкорпил-Аянов— Малко Търново, според Милер — Чакли, според Киперт — Бунархисар) — Cenopurio (при Синекли).[5]

5. Според IAA 229, 2—230, 4 Крайморският път прави едно отклонение, което пресича Хемимонт по диагонал, за да стигне по-пряко до централния път в областта на Адрианопол: Ancialis (дн. Поморие) — Debelco (дн. с. Девелт, Бургаско) — Sadame (дн. Умурфак) — Tarpodizo (дн. Ковчас) — Ostodizo (дн. с. Хафса, Одринско).

6. През Хемимонт преминава и централният път от Сингидунум (дн. Белград) за Константинопол (дн. Цариград), и то през следните станции (по данни на TP, IAA и IB)[6]: Burdista (дн. Свиленград) — Daphabae (Текехан) — Hadrianopoli (Одрин) — Nicae (така е наречен след 323 г. Остудизум — Хафса, Одринско) — Tarpodizo (Ковчас) — Urisio, т. е. Burtudizum (Бабаески).

И така от изложените сведения в Итинерарите се вижда, че всички станции по пътищата в Хемимонт са локализирани, обаче при пътища 4, 5, 6, които засягат именно източната част на провинцията, по-точно областта на Странджа, има някои обстоятелства (неясноти относно локализирането, неточности в разстоянията), които налагат едно по-подробно и критично разглеждане. Така при пътища 4 и 5 се очертава следната картина: IAA, 229,2 сл. и TP VIII, 5 са единни до Тарподизум. Оттук IA продължава пряко към централния път, който и достига при Остудизум — общо 32 мили, което отговаря и на действителното разстояние. Идеята на това отклонение е ясна: това е най-късият път от североизточните области на Хемимонт към нейния главен град Адрианопол, път, установен и археологически![7] В TP обаче от Тарподизум през Ut surgas — Cenopurio — Perintus, дн. Ерегли на Мраморно море. Този път пък е трябвало да свързва черноморските градове в Хемимонт с Перинт, главното пристанище на Мраморно море. Той в същност пресича задължително Странджа независимо от това, къде ще поставим Ut surgas, и то само на две места: или по долината на Факийска река — през Странджанския (б. Каибилярски) проход, през с. Ковчас за Бунархисар — Лозенград, или пък минава през Малко Търново — Лозенград, където днес е единствената връзка. Следи от пътя са открити от К. Шкорпил и от Г. п. Аянов съвсем близо до Малко Търново.[1] В итинерарите обаче в този път има явни неточности и може би и имена на пропуснати станции: от Анхиало до Тарподизум са дадени 17 мили (около 25,5 км, невъзможно!), оттам до Ut surgas — 42 мили (към 63 км, дори ако приемем, че Ut surgas е при Малко Търново, също е невъзможно). Само от Бургас до Малко Търново по пътя днес има 96 км, а до Анхиало, дн. Поморие, са още 25 км. Следователно въз основа на така дадените разстояния ние нямаме право да локализираме Ut surgas със селището при Малко Търново.[2]

---

[1] TP VIII. K. Miller, Itineraria Romana, Stuttgart, 1916, стр. 590—591; Латински извори за българската история, I, София, 1958, с. 27.

[2] TP VIII, Miller, цит. съч., стр. 515—516; Латински извори..., стр. 17.

[3] IAA 175, 1—6 (ed. Cuntz); Латински извори..., стр. 30. В западната част на Хемимонт е минавал и друг път от Beroia, дн. Стара Загора, през Burdenis, дн. Свиленград, за Одрин — IAA, 231, 4—7.

[4] За мястото на Тарподизум срв. Латински извори..., стр. 26, бел. 8.

[5] TP VIII 5. Срв. Miller, цит. съч., стр. 588—589 и карта 158; Латински извори..., стр. 26.

[6] Срв. Miller, цит. съч., стр. 538—540; Латински извори..., стр. 21, 35, 41.

[7] Г. п. Аянов, цит. съч. ИБАИ, XV, 1946, стр. 99.

Известни неясноти в тукашните пътища поставя и IB, 569, 3 сл. Nicae — Tarpodizo — Urisio. Очевидно тук се има пред вид посоченият път № 5, според IAA 229, 2 сл., защото Тарподизум не лежи на централния път, който в същност е единственият път, даден у IB (в посока към Константинопол). Разстоянията са съвсем неточни, защото IB дава до Тарподизум 10 мили, а те са 32 според IAA. А за да се върне пътят от Тарподизум до Буртудизум, той съгласно с TP VIII 5 трябва да мине през Ut surgas (!) и оттам да се върне на централния път при Буртудизум.

И така от данните на поселищното развитие в провинция Хемимонт се вижда, че са налице някои аргументи в полза на отъждествяването на споменатия у Прокопий и Хиерокъл град Τζυειδων с останките от античния град при Малко Търново. Същевременно анализът на сведенията у итинерарите и резултатите от археологическото проучване на пътищата посочи, че през Малко Търново е минавал античен път, чрез който античният град тук се е свързвал удобно с Адрианопол и Марцианопол, икономическото значение на който път ние посочихме. Ние обаче нямаме сигурни данни в итинерарите, които в този пункт показват значителни неточности, за да поставим някоя от споменатите пътни станции при Малко Търново.[3]

---

[1] Аянов, цит. съч., стр. 111.

[2] При името на Ut surgas обаче има някои особености, върху които бих искал да обърна внимание: прави впечатление съществуването на едно латинско име в една област с подчертана тракийска топонимия, като, от друга страна, значението на името „да се качиш нагоре“ не подхожда за по-голямо поселение. Може би се касае за народна етимология на някакво местно тракийско име.

[3] В този път сигурно има изпуснати станции, защото у Rav. IV, 9 точно между Ut surgas и Тарподизум е поставено поселение с име Dioroe, което не се среща в никакви писмени извори. То го няма дори и в TP, главния извор на равенската космография.

V. Velkov

NEUES ÜBER DIE ÖKONOMIE UND DIE GESCHICHTE DER ANTIKEN STADT BEI MALKO TĂRNOVO

An der Stelle der heutigen bulgarischen Stadt Malko Tărnovo hat in der Antike eine bedeutende Stadt gestanden. Größere Ausgrabungen fanden bis jetzt hier nicht statt. Nur vereinzelne Funde bei Bau- und Erdarbeiten wie Reste der Gebäuden, Reliefs, Inschriften lassen eine antike und spätantike Siedlung als Bergbauzentrum in diesem Gebiete erkennen.

Der einleitende Teil des Artikels enthält eine ausführliche Übersicht der bisherigen Untersuchungen. Es folgen die Ergebnisse der Rettungsausgrabungen die im Jahre 1958 durchgeführt sind: damals sind die Grundlagen einigen antiken Kupferschmelzofen entdeckt worden. Die beste Parallele zu diesen Ofen sind die schon längst in Etrurien bekannten Schmelzofen (in Campiglia). Der Autor vertritt die Meinung, daß in diesen beiden Fällen sich um Ofen östlichen Ursprungs handelt. Die Ofen in Thrakien sind von griechischen Unternehmern während der römischen Kaiserzeit eingeführt worden.

Auf Grund der bis jetzt bekannten toponymischen, siedlungsgeschichtlichen und territorialen Angaben über dieses Gebiet ist weiter Festgestellt daß in der römischen Thrakien existierte hier ein städtisches Territorium mit Zentrum die obengenannte Stadt (polis), aller Wahrscheinlichkeit nach die Stadt Τξυειδων (Proc. de aedif. IV, 11, ed. Haury p. 147, 41). In der Spätantike gehörte dieses Gebiet zur Provinz Hämimont. Im Artikel sind am Ende alle Belege über das Siedlungsleben in diesem Gebiet in der vorrömischen Zeit und im frühen Mittelalter zusammengestellt.

Ст. Вичева

РАЗВИТИЕ НА НАРОДНИЯ КОСТЮМ ПРЕЗ XIX ВЕК В СЕВЕРНИТЕ СЕЛА НА БИВШАТА КАРНОБАТСКА ОКОЛИЯ

ИСТОРИЧЕСКИ И ЕТНОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ

Описваният район обхваща територия, включена между средното течение на река Камчия и железопътната линия София — Бургас, на запад стига до линия, която минава между селата Черница, Огнен, Диветинци, на изток до Кликач и Раклица. Тук по-богатите котловини и припечни склонове на малката Карнобатска планина и плодородния рът Гребенец са разположени 19—20 села, които имат свое общо икономическо и историческо развитие и които по своята материална култура се различават от селата, разположени на юг от Карнобат. В тях до края на Първата световна война се носеше живописната сукманена женска носия с богата везбена орнаментика, чиито стилови особености се явяват като по-съвършен тип на по-стария женски костюм, носен през XVII—XVIII в. в селищата, разположени в южните склонове и предпланински хълмове на Източна Стара планина. Новите условия на живот наложиха и нови форми в облеклото и в тия села. Старите богато орнаментирани мъжки и женски костюми изчезват напълно. В скоро време те бяха заменени с нови, близки до градските.

Най-старите селища в гореописаната територия са Прилеп, Лозарено, Климаш, Подвис, Костен, Раклица, разположени от двете страни на Ришкия проход и склоновете на Братова планина. Те са се запазили от средновековието или в ранните години на турското робство.

Етническият състав на населението в селища, разположени близо до прохода, се менял според събитията. Тук българите живеели смесено с турското население, но винаги са държали превес. Чуждите пътешественици, минали през прохода през XVI, XVII и XVIII в., споменават почти за всички тия села, които въпреки тежкото политическо и икономическо положение запазвали бодър български дух.

Към втората половина на XVIII в. изглежда, че тия селища в сравнение с полските са били в по-добро икономическо състояние. Кант де Хотериф, минал през Прилеп през 1787 г., пише: „Добралци са много приятни хора ... Аз съжалявам защо не съм се родил българин, за да остана в Добрал."[1]

Селата Сигмен, Искра, Деветинци, Невестино, Мъдрино, Кликач, разположени в откритите мочурливи места в поречието на р. Мочурица,[2]

---

[1] Периодическо списание на БКД, 1905, стр. 397.

[2] Новото име на река Азмак.

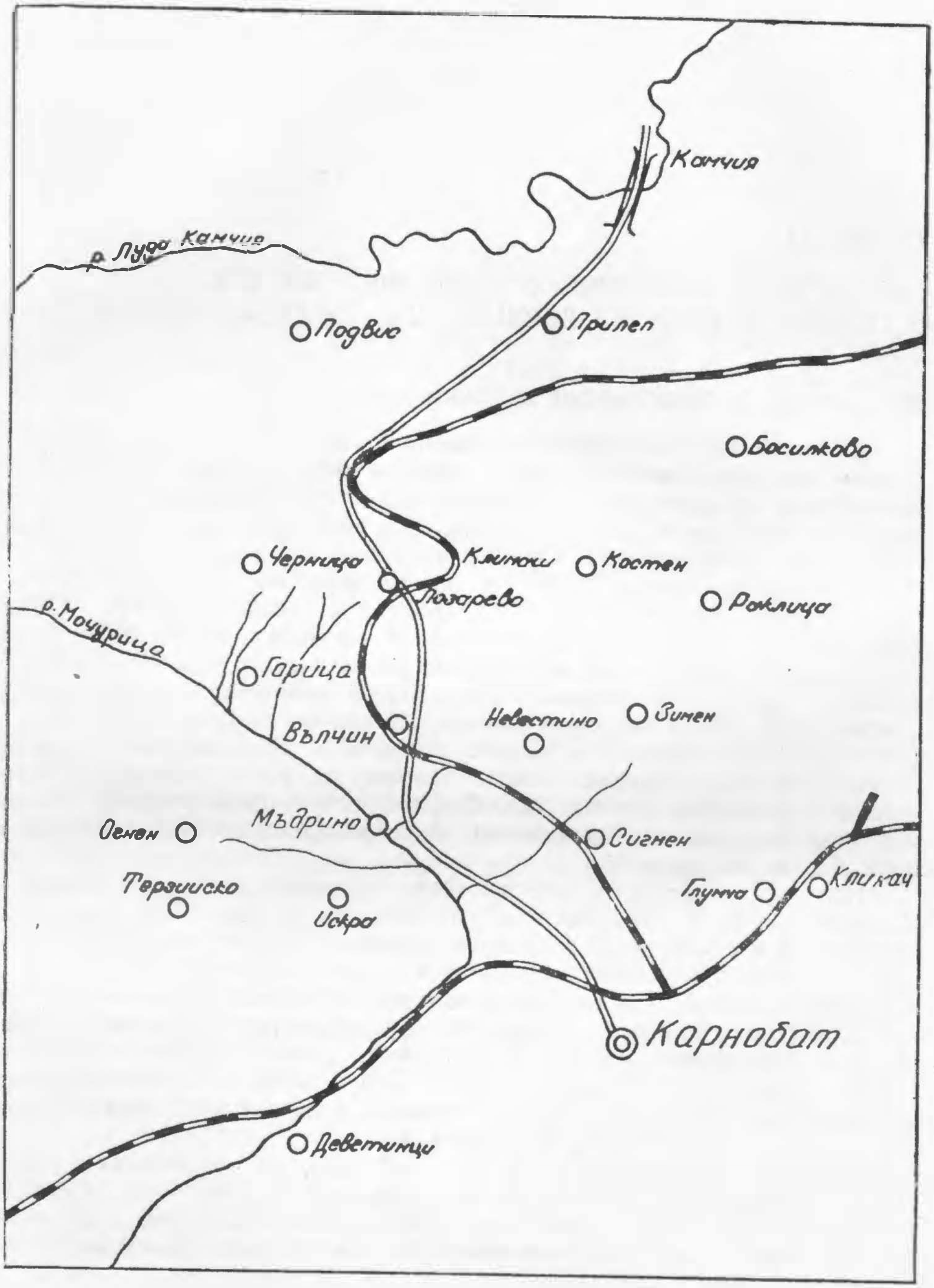
р. Луда Камчия
Камчия
Подвис
Прилеп
Босилково
Черница
Клиноки
Костен
Лозарево
Роклица
р. Мочурица
Горица
Вълчин
Невестино
Зимен
Мъдрино
Огнен
Сигмен
Терзийско
Искра
Глумча
Кликач
Карнобат
Деветинци

1. Карта на района северно от Карнобат

които по бит и култура спадат също към този район, са преживели много по-страшни мизерии и нищета. Тук българите живеели в сламени къщи, изградени от кирпич, парцаливи, гладни, единственото нещо за ядене бил изпеченият в гореща пепел хляб.[1]

Събитията, които настанали в края на XIV век, изменили коренно етническия лик на населението южно от Карнобат и в плодородната Сунгурларска долина. Близо четири века земите на юг от Балкана останали пусти и незаселени. Кант де Хотериф през XVIII в. споменава, че от Грудово до Сигмен на разстояние два часа имало само две села — Коравила и Карнобат.[2] През XIX в. на тази територия възникнали 16—18 турски чифлика, земите на които по време на освобождението били откупени от преселници, дошли от Чирпанско и Старозагорско. Около тези чифлици възникнали нови селища — Деветак, Крумово градище, Черково, Барган, Житосвят, Крушево, Сърнево, Козаре и редица други.

Селищата, разположени на север от Карнобат, са водили затворен патриархален живот. Главните занятия са били земеделие и скотовъдство. Поради благоприятните условия отрано тук се издигнало и лозарство по припечните склонове на малката Карнобатска планина и хребета Гребенец. Занаятчийството и търговията не са се развили или ако са се развили, не са били ръководящ фактор в икономическия живот на този край. Тук затвореното натурално стопанство в края на XVIII и началото на XIX в. се разпадало бавно, а липсата на сношения не давала възможност за проникване на нови културни влияния и изменение на старите форми в облеклото.

Чуждите пътешественици,[3] минали през Източна Стара планина през XVIII в., споменават за еднаквост в женската носия в селищата, разположени по склоновете на Източна Стара планина, а и общото название на отделните части на облеклото[4] говори за неговото общо развитие в този район.

В началото на XIX в., когато обществено-икономическите условия се изменят, различните условия на живот в селищата на Котелско, Карнобатско и Сливенско предопределят и развитието на народния костюм. В Котелско възприемат градски елементи,[5] изоставят сукманената носия, в Карнобатско продължава да се развива старият тип. Женският костюм се развива по самостоятелен творчески път, като най-голям разцвет достига през втората половина на XIX в., след Кримската война. Тогава стоково-паричните отношения проникват и в този край. Нахлуването на западноевропейските стоки на турския пазар — фабрични платове, прежди, бои, сърма, дава отражение в развитието на българската женска дреха и особено в развитието на везбеното изкуство.[6] През XIX в. Карнобат се очертал като голям търговски център. Особено значение добила търговията с жито, едър и дребен добитък и вълна. Карнобатските панаири били прочути в цялата турска империя и на тях се стичали търговци от Шуменско, Преславско, Сливенско, Люлебургаско, Одринско и др. На тези панаири населението от северния район се снабдявало с нужните вносни стоки за изработване и обогатяване на своето облекло, а, от друга страна, получавало възможност да заимствува някои нови форми, които, преработени, бивали включени в домашната носия.

---

[1] Периодическо списание на БКД, 1905, стр. 397.

[2] Пак там, стр. 396.

[3] Л. Попов, Пътувания от Цариград през България в XVIII в., Периодично списание, 1908 стр. 286.

[4] Хр. Вакарелски, Българските нар. носии сега и в миналото, София, стр. 105.

[5] М. Велева, Котелската носия от началото на XIX в., ИЕИМ, кн. I, София, 1953, стр. 13.

[6] Ив. Коев, Българска везбена орнаментика, София, 1951, стр. 8.

Изменението на костюма става бавно и постепенно. Кройките на старото облекло се запазват напълно, обогатяват се само с нови мотиви и допълнителни декоративни елементи, дължащи се на нахлулите фабрични стоки на пазара. Най-характерни промени стават в женския костюм, мъжкият запазва старите форми, като се обогатява с повече украси от гайтан.

В новия женски сукман вълнените белки се изоставят и подменят с фабрични, предимно атлазени, а над тях се прибавят нови орнаменти — „лъкатушките", „байрачките", „китките". Старият сукман е лишен почти от везбена украса. Като се оставят настрана белките и „мушиците", над тях не съществуват други допълнителни шевици. Новият сукман е пообогатен с апликирани и везани орнаменти, полите му блестят от хармонично съчетание на оранжеви, червени и черни тонове. Сравнително най-нов декоративен елемент са „китките", апликирани помпони на жълт ширит в горния край на белките.

Някои части на облеклото се изменят под влияние на външни фактори, възприемат се нови дрехи и форми, които се преработват и умело приспособяват. Промяната на „алената престилка" става под външно влияние. Извезването със сърма и металически плоски нишки става през втората половина на XIX в. под ориенталско влияние.[1] Кадифената антерия, давана на младата булка за венчаване, е заимствувана от околното турско население. Жълтите прави и зигзагообразни ширити по сукмана, антерията и ръченика са също сравнително ново явление в облеклото на жената в този край. Носената от момите червена кърпа с металически пулове и мъниста над престилката, затъкната под колана, е възникнала също под чуждо влияние. Подобни кърпи са носели в Македония.[2] Сравнително най-нова престилка е „бабчената", появила се след появяването на „тевтиците" и анилиновите бои. По стил и начин на изработка тя се приближава към котелската „мармародна на сурми", но по колорит тя е коренно различна.

Най-характерно, неповторимо в цялата страна е булченското забраждане с „качул". То е едно от най-сложните и декоративни забраждания. Дали то по самостоятелен път е възникнало, или под някакво чуждо влияние, трудно е да се определи. Подобни забраждания имаме в Търновско, Габровско и в Западна Македония,[3] с подобен вид шапчица са се забраждали и в Солунско.[4] Качулът е обаче най-високата шапка и единствен вариант на най-високо забраждане в цяла България. Мнението на някои етнографи е, че надчелната част на шапките е минала сред народа от царските диадеми.[5] Кога точно и по какъв път е възникнало то тук в този край, далеч от влиянието на царските дворове, трудно е да се определи. За оформянето на това забраждане не е изключено да е изиграл важна роля и Ришкият проход, най-прекият път от Цариград за Северна България. През турското робство той е бил единственият прозорец към външния свят на този край.

---

[1] Хр. Вакарелски, пос. съч., стр. 146.
[2] Пак там, стр. 127.
[3] Кр. Миятев, Произход на търновски сокай, ИАИ, 1950, стр. 71.
[4] Хр. Вакарелски, пос. съч. стр. 63.
[5] Ст. Костов, Български народни накити, ИНЕМ, год. VI, стр. 11—12.

В мъжкото облекло се изменя кройката на старата риза. В празник ергените и по-младите мъже над старата риза са обличали „влашка риза“, с малка права платка и сравнително по-висока права якичка. Ако се съди от названието, трябва да се предполага, че тази кройка е пренесена от Румъния. Зеленото мъжко „късѐ“ с жълт сърмен гайтан е сравнително нова дреха, създадена също под чуждо влияние — предимно турците са обшивали горните си дрехи със сърмени гайтани.

Разслояването на населението на бедни и богати не оказва влияние върху облеклото. Рязка класова диференциация сред населението, каквато е съществувала в Котелския край, тук не е имало. Бедните са работели на богатите и са се стремели да си приготвят същото облекло. Материалното състояние на жената се е разкривало преди всичко в размерите и ценността на металните накити. По-голямо различие е съществувало в облеклото на бедния и богатия мъж. Богатите са носели дрехи с повече гайтани. Зеленото късе, обточено със сърмен гайтан, и „капламата“, подплатена с агнешки кожи, са предимно дрехи на по-богатите. Носенето на „емении“ е било също белег на класово разслояване.

По-голямо различие е съществувало в облеклото на младите и по-възрастните хора.

ПРИГОТВЯНЕ НА ОБЛЕКЛОТО

До втората половина на XIX в. без изключение всички части на мъжкото и женското облекло се приготвяли в къщи. С по-грубата работа — обработката на вълната, преденето, тъкането и т. н., са се занимавали по-възрастните жени, а с везането и плетенето на дантели — по-младите, момичетата. От късна есен до ранната пролетна полска работа вниманието на жената е било насочено предимно в приготвянето на облекло. През моминството всяко момиче трябвало да приготви ризи и сукмани за цял живот. В изработването на костюма младото момиче влагало цялото си старание и умение. В една народна песен се казва:

. . . .
. . . .
Стоянка мамо думаше,
умирам, мамо, отивам,
нищо не ми се посвидя.
Най ми се, мамо, посвидя
ризата кастаряната,
чукмана жълтополника,
ръченика келемлията,
колана сърмалията.[1]

Поради изобилие на вълна почти всички части на облеклото се приготвяли от нея. От коноп и лен се изработвали предимно мъжката и женската риза и забрадката.

---

[1] Народна песен, с. Лозарево, Карнобатско.

Обработката на вълната става по следния начин: залива се с вряла вода, изпира се добре и се суши, а след това се чепка. Понякога за по-бързо обработване се шиба с тънка дрянова пръчка и тогава се чепка. След това се влачи на прав дарак или се дрънка. Даракът се състои от една дъсчена рамка, в горния край с два реда железни зъбци. Вълната се прекарва няколко пъти през зъбците, докато се извлачи добре. Предимно най-меката вълна, предназначена за престилки, сукмани или везане, се влачела по този начин. Вълната за аби, шаяци и̂ навуща се дрънкала. От овчи черва приготвят дебели „тетеви“, опъват ги на тезгях, настила се вълната отдолу, а по опънатите струни се удря с дебело дърво, докато вълната се одрънка добре. След това вълната се прави на кадели и преде на хурка или ръка. Изпредената вълна се „мотае“ на „мотовилка“ и се прави на „аршинки“.

Обработката на лена и конопа става по следния начин: ленът, след като се оскубе, се връзва на „гръсти“, натопява се в реката до омекване. След омекването се чука на „мънавизата“, състояща се от две неголеми дъсчици — долната вдлъбната, а горната „сабица“, в единия край изострена. След като се отстрани дървесината, нишките се влачат на правия дарак, а след това се предат. Преди да се тъче, преждата се пере в топла вода. По-късно конопът се измества от памука, който се набавя предимно по търговски път.

Ленът, памукът и коприната за тъкане се употребяват в естествен цвят, а вълната се боядисва. Първоначално за мъжките аби и шаяци била използувана вълна с естествен светлокафяв цвят, която се заделяла още при остригването на овцете. По-късно за освежаване вълната е била прекарвана в разтвор от орехови шлюпки. Боядисването на преждите става предимно в къщи, като първоначално се използуват багрила, получени от растения, а по-късно „купешки бои“. При подготовката на растителните бои жената проявява немалко упоритост и старание. Били използувани корени и листа и кори на различни растения. Преди да започне боядисването, преждата се кисне в студена вода.

Боядисването на черно за сукманите и „пъстрила“ на престилките е ставало с кори от „мъждрявка“ — ясен (Fraxinus ornus). Корите се киснат във вода два дни, след което се варят, докато се получи желаният черен цвят. В тази отвара се пускат и железни стърготини или кал от точила. Преждата се вари, докато поеме боята. Растителна черна боя са получавали и от корите на бряста (Ulmus), като в разтвора се пуска малко „сачикъброс“ — зелен камък. Черна коприна за везане се боядисва с чукани шикалки и зелен камък, като се затиска с два емеша или мотика. Коприната се държи така, докато се обагри добре.

Червеният цвят за алените престилки, мъжките пояси и за „пъстрила“ се боядисва с „брош“ (Rubia tinctorum). Няколко килограма корени от това растение се нарязват и се варят със стипца, а след това се слага преждата. По-късно в този разтвор се прибавя и „бакам“[1] на трески. С „брош“ се боядисвала коприна в портокаловочервен цвят, който преобладава в женския костюм.

Получаването на жълтия цвят става по няколко начина. Боядисването на вълнена и копринена жълта прежда става най-често с „кучи дрян“ (Cornus sanguinea). Обира се плодът, „бобонките“, и се сварява на каша, в която се кисне преждата. Коприната се сапунисва и пере многократно в този разтвор, докато се боядиса. Жълтият цвят се добивал от „бобонките“ на „зайчата сянка“ (Asparagus officinalis). Бледожълто се получавало от шлюпките на лук и дюлев лист.

---

[1] Багрилно вещество, доставено по търговски път.

Синият цвят се появява сравнително по-късно в облеклото на жената. Боядисва се със „синило“, доставено по търговски път, и „серей“. Първата вода от попарената вълна се запазва. В нея се разтваря синилото. Слага се преждата в разтвора, като съдът се заравя в торището или се държи на слънце.

Зеленият цвят се получава от листата на прасковата (Persica vulgaris), които се варят, а в разтвора се слага малко стипца. Преждата се вари, докато се боядиса.

След боядисването преждата се снове и навива на кросно. Тъкането става на хоризонтален стан. Жените от този край не са познавали първоначално „моди“. Платовете за мъжкото и женското облекло са тъкани „литу в уста“. За детските „устанчета“ материята е снована „зла и добра“, като в бърдото се вдяват в зъб, веднъж една, веднъж две нишки. За мъжкото и детското облекло платовете се завалват. Към втората половина на XIX в. започват да тъкат мъжките пояси „диметно“, усвояват и „мармародната мода“ на „бабчените ути“ и бялата памучна всекидневна престилка. Платното за ризи също е тъкано „литу“. След появяването на различни качества памучни прежди платното също бива разнообразено. За всекидневните ризи то е „дюс“, а за празничен ден — с „кенари“, приготвено от памук „кастър“ и по-дебело „тере“. „Кенарите“ са или в края на платното, или пръснати по целия плат — „чибуклиено“. Платното от коприна е също с кенари.

Ушиването на мъжката риза, на женското и детското облекло става предимно в къщи. Всяка жена шие ризи и сукмани. По-голямо умение се изисквало в „дипленето“, плисирането на сукмана и за това се вика специална жена. За да се надипли, той се мокри и после по нишка се нагъва на равномерни плисета. Те се пришиват, целият сукман се пристяга с връв и се притиска между две дъски. „Пъстрото късѐ“, салтамарката, терлиците и мъжкото облекло се шият от „терзия“, а „късѐто“ се украсява от специални жени.

Основните елементи в украсата на облеклото са геометричните и порядко растителни орнаменти. Геометричните са в най-различни комбинации, ромбове, квадрати, триъгълници, подредени в прави редове, диагонални или шахматно. Растителните са стилизирали клонки, кипариси, дървета и др.

В изготвянето на облеклото жената е влагала много вкус и старание.

ЖЕНСКО ОБЛЕКЛО

1. Обличане на момиченцата до 15—16 г.

Новороденото дете се увива в пелени, приготвени от стари дрехи на родители и близки. Изрязват се правоъгълни парчета от ризата на майката и бащата, които се слагат непосредствено до тялото на детето. След това то се завива във вълнени пелени от навуща на бащата, а найотгоре за „кръстачка“ се поставя „дребена ута“ на майката. Пристяга се с „повой“, изплетен от три „сурми“ вълнени конци. Единствената вещ, която се приготвя за новороденото, е „вълнената черга“. Тя е тъкана лито, на разноцветни ленти върху черен фон. На главата на детето се поставя ръчениче, износеният ръченик на майката, и шапка, ушита от плата на „байрака“, запазен от сватбата. Тя се прави от четири триъгълни парчета, съединени на ръка. По цвят е червена. Отпред на шапката за „уроки“ се слага „ръчичка“, листовидно изплетено от сини мъниста украшение. До него се прикачат няколко скилиди чесън. Детето се повива до десетия месец, а след това се облича със следните дрехи: риза, антерийка, приготвена от байрака, а около кръста му се завива „завяска“. Завяската е приготвена от „дребена ута“. Краката на детето се обуват с „дребени чорапи“, изплетени на една кука, и цървули, приготвени от свинска кожа. Децата ходят със завяската до 5—6 год., след което им се шият „устанчета“. Облеклото на момиченцето от тази възраст до 15—16 години почти не се изменя

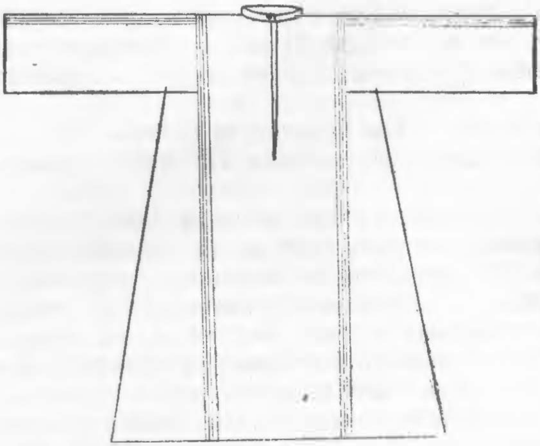

1а. Женска риза от XIX в.

Ризата на детето е дълга почти до под коленете, с широки и дълги ръкави. Приготвена е от просто платно. Непосредствено над ризата се облича „устанчето“, приготвено от вълнен завален плат, тъкан „зла и добра“, боядисано вишнево или черно. Скроено е от прави платове, на кръста набрано и прикачено на елече. За зимата то се прави с ръкави, а през летния сезон те се снемат. На разстояние 10—15 см от долния ръб на полата се прави „прешив“ 2—3 басти, върху които се слагат червени, жълти или сини вълнени шарки. Върху устанчето на момиченцата запасват в делничен ден „дребена ута“, а в празник „тестемелена“ на по-големите „дюс алена“.

Щом хвърли бебешката шапка, момиченцето се забражда с червен ръченик, прегънат по диагонал, като двата края минават под брадата и се връзват отгоре на главата. Лятно време то носи бял ръченик. Ако има по-голяма, неомъжена сестра, не слага „китка“ и „вàла“, а така също не носи сукман и бяла престилка.

Краката обуват с чорапи, плетени на една кука, с терлици или лапчуни, а през зимата с цървули от свинска кожа.

2. Момински костюм

Момата на 16—17 години, или, както казват, „щом почне да дига чукман“, се облича в празник със сукман, като изоставя „устана“, който носи вече като всекидневна дреха.

Моминският костюм се състои от следните по-важни дрехи: риза, сукман, нагръдник, ута, късè, салтамарка и сърмен колан.

Ризата при карнобатската носия е предимно долна дреха, по-дълга от сукмана с 8—10 см. Кройката ѝ се вижда на обр. 1а. Крои се от четири плата, всеки широк по 40 см, като двата плата се спускат от раменете до глезените, а двата — вмъкнати встрани, „в клини“. Ръкавите при празничната риза са дълги и широки, скроени от цял плат и половина — „ръкави с тòки“. За ризата те са прикачени от целия плат на предницата и гърба и стигат почти до китките на ръцете. Пазвеният разрез се спуска 40—50 см и има висока, изправена до 2—3 см широка якичка, която се закопчава с едно копче.

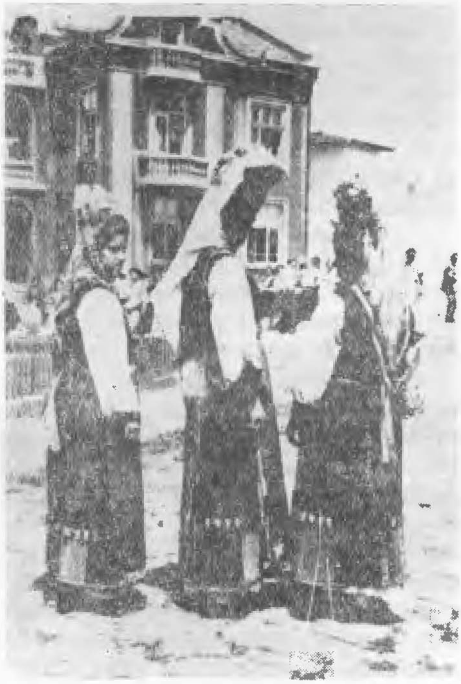

2. Momински и невестенски костюм от северните села на Карнобатско

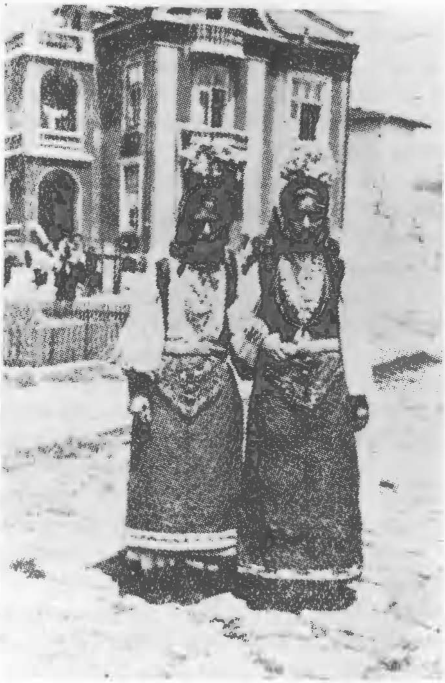

3. Момински костюм от XIX в.

Първоначално ризата е била приготвена от грубо лито, конопено или ленено платно, а от края на XIX и началото на XX в. — от тънък вносен памук „кастър“ или коприна. Тя е лишена от везбена украса, та затова нейната красота зависела от платното, от което се приготвя. То е нашарено с едноцветни „кенари“ от дебело „тере“, пръснати из цялото платно „чубоклиено“, или само в края, от бледожълто копринено платно за икономия са били прикачени към памучната риза само ръкави и поли „бирюнджучени ръкави и поли“ или „бирюнджучена риза“.

Частите на ризата са съединени на ръка с памучни конци. Полите и ръкавите са подгънати с „турски ръб“. По самия ръб на игла с бели и жълти копринени конци са изработени дантелки „вуя, уя“, като всяка според мотивчето се нарича „каранфилчета“, „кукличкии“, „водена уя“,

„питки“, „ребърчета“ и др. Понякога крайчетата на дантелата завършват с металически пулове и синци.

Кастарената риза е винаги силно посинена. В по-студено време момите и невестите обличат две ризи, като ръкавите на долната са набрани и вдигнати до лактите. През зимата се носят „ръкавици“, изплетени от вълнени разноцветни конци.

Между ризата и „чукмана“ на гърдите се поставя правоъгълно парче от „чубуклиено“ или „кастарено“ платно — „пазва“ или „нагръдник“. В средата на „пазвата“ се правят няколко басти или се слага „уя“. В по-тържествени случаи момите слагат „бирюнджучена“ пазва от копринено платно.

Чукманът или дипленикът (обр. 2) се носи непосредствено върху ризата и се отличава с украсата по полите със сравнително невисоки „белки“ от разноцветен копринен плат с извезани мотиви, в които преобладават оранжевите и жълтите тонове. Приготвя се от тънък черен, лит вълнен плат, тъкан по една нишка в зъб, незавален. Крои се от четири прави плата по 40 см, като два се спускат от раменете до глезените, или пък предницата и гърбът са от един и същ плат, през раменете прехвърлен. Другите два са набрани под мишниците в сбити плисета, пришити на „мъскалиди“ (обр. 4), така че под мишниците се образуват корави отвесни правоъгълни късчета, дълги 15—20 см. Горната част на сукмана е скроена по тялото с извита пазва и широка извивка около врата, без ръкави. Долната част се „дипли“ на ситни плисета, широки до 2 см, след което се „белкосва“.

В украсата на новия сукман се запазват старите форми, но се прибавят и нови мотиви. Полите му са вече с везани и апликирани орнаменти. Изработването на полата се извършва по определен ред. Полата пазвата и ръкавната извивка се фестонират с червени вълнени конци с мотив, наречен „кривата игла“. Отмерва се място за белките и се извезват най-отгоре „байрачките“ (в Лозарево и Подвис), „стичетата“ (в Огнен и Искра, обр. 2). Това са мотивчета във форма на дръвчета, клонки и байрячета от тъмножълта коприна със сравнително дребен „кръст бод“, работен направо на плата на сукмана. Под тях е минат с червени вълнени конци един „тегел“, а под него се правят „лъкатушките“ (в Лозарево и Климаш), „излаганото“ (в Подвис). Шевицата е широка 1,5—2 см, шита с разноцветни конци в геометрични орнаменти — зигзаги, звезди, квадратчета и ромбове върху жълт фон. Под „лъкатушките“ с жълта коприна са минати два реда зад игла „заград“, а под тях са „мушиците“ (в Лозарево и Подвис), „тевтиците“ (в Черница). „Мушиците“ са шит гайтан от разноцветни „тевтици“ и коприна, като се редуват: кафяво и бяло, зелено и червено, синьо и жълто и т. н. Под „мушиците“ се апликират „белките“ или „тантелите“ (в Черница), седем на брой, от които две са от памучен плат — тези, които остават под престилката. Те са сравнително немного високи — 18—20 см, и широки 23—25 см. Към средата на XIX в. преди вноса на фабрични платове те са били приготвени от тънък домашен вълнен плат. Преобладавали са главно два цвята — червеният и жълтият. По-късно вълнените „белки“ се изоставят и заменят с фабрична материя, предимно едноцветен атлаз. Към втората половина на XIX в. те са вече по-разнообразни, като двата основни цвята, червеният и жълтият, се запазват. В подреждане на белките съществува установен ред. В средата се постава обикновено една черна, до нея две червени, а до тях са жълтите. Страничните белки могат да бъдат подменени със зелени или индигово-сини. Според това, какви са двете странични белки, сукманът се нарича „жълтополник“ или „синьополник“. Белките са съединени с „паяци“ — ажурени триъгълничета и четириъгълничета, правени с игла от тъмножълта коприна, подредени отвесно едно под друго. В горния край на белките са поставени „китките“ — помпони от разноцветни коприни, пришити върху „жълтата пръчка“ — памучен или копринен ширит. Те се редуват така: над жълтите белки се поставят черни и червени, над черната белка — бели и жълти, а над сините — червени и черни. Така украсен, сукманът добива особена декоративност и прелест.

Най-официалният сукман, който се приготвя за зенчаване и през моминството се облича само на най-големите празници, е „целият чукман“ или „бирюнджученикът“ (в Лозарево, Климаш и Костен) и „целият коприненик“ (в Невестино). На целия сукман са апликирани само черни или вишневи белки от атлаз. На „пръчките“ са пришити черни и бели „китки“.

Ута, най-стар тип празнична престилка, е светлочервена с бели кенари в отвесните краища. Тъкана е от вълнена прежда лито. През първата половина на XIX в. момите и младите невести запасват „дюс алена“ (в Лозарево, Костен) и „ачик алена“ (в Подвис и Прилеп). Тя е двуплата (ширина на плата 40 см) с отвесен ръб на съшиването. По ръба на долния водоравен край е монтирана бяла или жълта дантела, плетена на ръка. По-късно „дюс алената“ престилка става празнична за по-малките девойки и всекидневна за по-големите и младите невести.

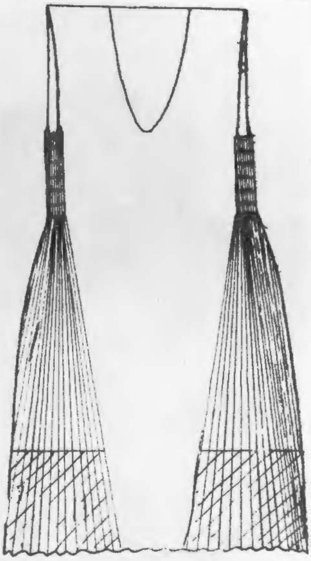

4. Кройка на сукман

Към края на XIX в. алената престилка се видоизменя, като постепенно започва да се украсява с жълта телена нишка. Най-официалната престилка към описвания костюм е „телената ута“ (обр. 3), широка 80 см и дълга колкото сукмана. Тя е от два плата, съшити отвесно на ръка, светлочервена или бяла на цвят. Голямо старание и умение са влагали момите при извезването на утата с плоска жълта телена нишка. Платът се опъвал на гергеф. Цялото поле на престилката е изпълнено със ситни квадратчета от тел, проточен бод, отчитан направо на материята (през две вълнени нишки седем бода тел), които образуват големи квадрати,

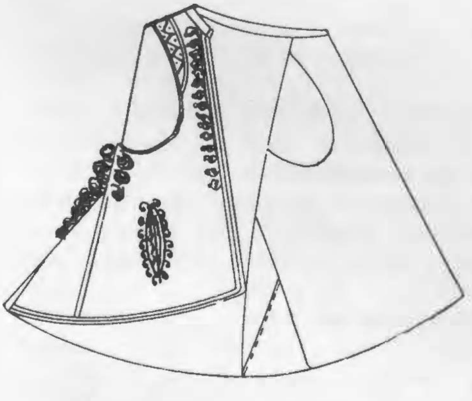

5. Женско „късѐ“

пресечени ромбове, триъгълници, подредени в диагонално или шахматно направление, наричани „месеци“, „капки“, „муски“ и др. В долния край на престилката е „пряборът“, извезани две прави линии, с тел съединени с трета зигзагообразна. Под „прябора“ са „крушките“ — предимно

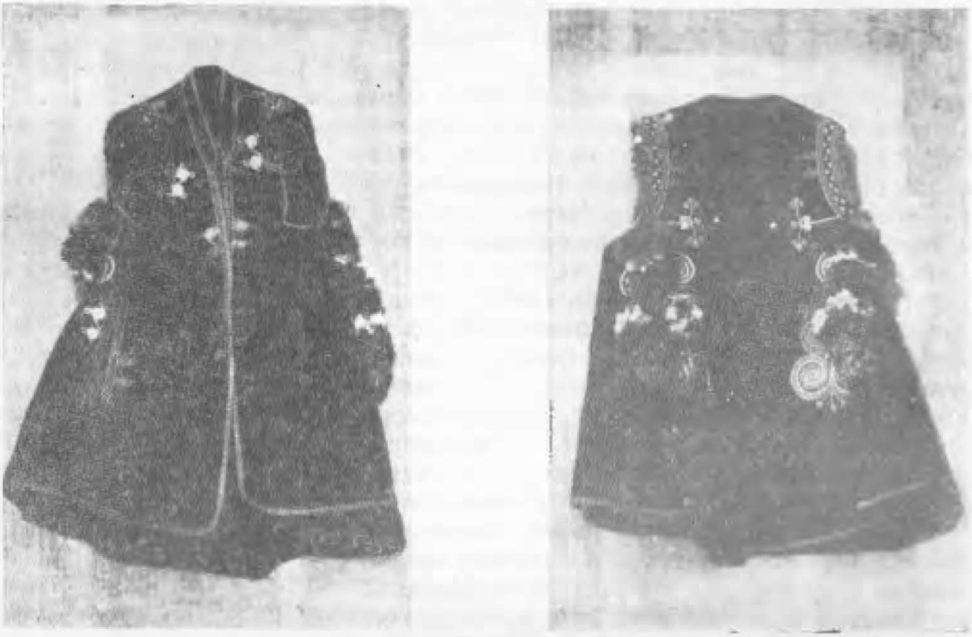

6. Женско „късѐ“

растителни мотиви, стилизирани клонки, цветя, кипариси и други. Под „крушките“ е монтирана бяла или жълта дантела, плетена на ръка. Долният край на престилката е подгънат на ръка с пришита дантела от пулове и синци, плетена „на фурке“. За опасване са прикачени „пращи“, изплетени от вълнени конци.

Под „телената ута“ в празник момите и невестите запасват „бяла ута“, тъкана модено от един плат. В северните села на Карнобатска околия „бялата ута“ се запасва в знак на моминство.

Колан от сърма с „пòфти“, или колан от разноцветни мъниста, образуващи разни геометрични и растителни орнаменти, са носели повече в селата Подвис и Прилеп. В по-старо време момите са увивали около кръста си „уица“, плетен пояс, широк 6—7 см и дълъг от 2 до 3 м, изплетен от синя вълнена прежда с разноцветни ресни. Допълнителна украса към празничния костюм на момата е бил „тестемелът“ — малка червена кърпа от фабрична материя, обшит с металически пулове и ресни от мъниста, прегъната по диагонал, подпъхната под колана (обр. 4).

Пъстрото късе (обр. 5, 6), носено при тържествени случаи или при по-студено време, е отличителна дреха на моминския и невестинския костюм. То се явява като задължителена дреха със сукмана. Съшито е от черна аба и е без ръкави. Съставни кройки на късèто са:

цял плат на гърба, широк 40 см, дълъг до под кръста — 58—60 см, две предници, скроени от два плата, горе с голяма раменна извивка — „раме“, надолу леко разкроени, стигащи ширина до 33 см и значително по-къси от гърба. Встрани са вмъкнати сравнително неголеми клинове — „башове“, започващи от раменната извивка. В долния край клиновете са широки 11 см. При разгъване полите на късѐто образуват един полукръг. При обличане предниците не се срещат, а клиновете стърчат ветрилообразно. Около врата е прикачена малка якичка, широка 2 до 3 см. На дясната предница има външен джоб във вид на отвесна цепка. Шевовете на късѐто са съединени със син гайтан. По ръбовете му са обточени три реда прав гайтан „зифт“, а край него на предниците и раменните извивки са извезани с разноцветни конци с бод „чафутска игла“ спираловидни орнаменти — „малките криулци“ или „куклите“, редуват се две червени, две жълти, две сини и т. н. Раменната извивка е украсена с няколко реда син гайтан, образуващ „гъгри“ или „тек бурми“, спираловидни образувания от син гайтан. Под гъгрите на раменете и джобовете е монтирано червено сукно. Богато украсен и извезан е гърбът на късѐто (обр. 6б). По „башовете“ са извезани с разноцветни копринени и вълнени конци спираловидни шарки — „големите криулци“, разположени едно срещу друго по продължение на страничните ръбове. В средата на двойните криулци са подредени „китките“ — сбити помпони от разноцветни конци.

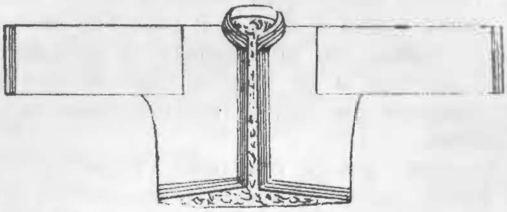

7. Женска „салтамарка“

В зимните празнични дни късѐто се носи върху салтамарката.

Салтамарка (обр. 7) е съшита от тъмносин или черен шаяк, а по-богатите — от сукно. Дрехата е къса до кръста, с дълги ръкави и предници, които не се съединяват. По ръбовете ѝ минават три реда син гайтан, а отвътре е подплатена с агнешки кожи при по-богатите. Край врата завършва с малка якичка 2—3 см.

3. Невестински костюм

С малки различия облеклото на омъжената жена е като това на момата. По време на сватбата то се допълва с още няколко дрехи. На годежа свекървата дава на момата „кадифена антерия“, бял ръченик, а по време на сватбата — „кюрк“.

По-важните промени в костюма на жената настъпват след сватбата и раждането. В деня на сватбата булката се облича с най-хубавите си дрехи, приготвени специално за този ден. Над „кастарената риза“ тя облича и втора — с „бирюнджучени“ поли и ръкави. Над тях облича „целия чукман“, запасва две „ути“ — бяла памучна и „телена“. Над сукмана невестата облича червената антерия от кадифе, а най-отгоре — късѐто.

Кадифената антерия е задължителна дреха при венчаване. Приготвена е от червено или вишнево кадифе, понякога напръскано с жълти или бели точки. Кройката е като на моминската салтамарка с тази разлика, че предниците се срещат и закопчават с телени копчета. Отвътре тя е подплатена с платно или тънък памучен плат, леко „наичена“, т. е. изпълнена между двата плата с памук и вълна и тегелирана отвесно на ръка. Единствената украса по предниците и ръкавите са пришитите жълти или сърмени ширити, а до тях зигзагообразно са минати „лъкатените тегели“ от разноцветни конци (розови, сини, жълти и др.). Около врата има малка якичка.

За венчаване на невестата се приготвя „*кюрк*“ от черно сукно, подплатен с агнешки кожи, силно разкроен и прилепнал до тялото, с дълги ръкави. При обличане той стига до „байрачките“ на сукмана. Тази дреха е много скъпа и не всяка невеста може да си я приготви. Бедните са вземали от по-богатите жени и са го връщали след венчаване.

След сватбения обред облеклото се дига за погребение. Двете ризи остават за „труфене“, кастарената се износва, а копринената се прибира за погребение. Бялата памучна престилка се носи всеки ден до една година под всекидневната „ута“ или докато се роди първото дете. „Целият чукман“ и „телената ута“ младата жена носи при по-тържествени случаи до 30—35-годишна възраст.

Промени в облеклото на жената настъпват, особено след като тя стане майка на 3—4 деца. От една страна, грижите по децата отнемат физическата ѝ възможност да се занимава със своя сложен костюм, а, от друга страна, „срамно“ е тя да носи вече ярки багри по „чукмана“ и „утата“. След като износи приготвените от моминство сукмани, в новоприготвените коприн́ените „белки“ се подменят с вълнени домашно тъкани или памучни „купешки“. Шевиците над белките са по-опростени и извезани в по-тъмни тонове. При траур белките на сукмана се снемат, а след като минат 3—4 години, от старите се изрязват малки „кратми“, дълги 5—6 см, съединени с малки „паяци“. На късѐто също се снемат „китките“.

При тая носия според възрастта и случая у омъжената жена се различават няколко вида престилки.

Бабчената ута е сравнително по-нова престилка, съставена от два плата, с тегелен ръб по средата. Тъче се „мърмародно“ на черна основа, притъкавана на „кружила“ — разноцветни ивици около 3 см от тевтици и коприна, оградени с бяло поле, 5—6 см от преден памук. Отдолу престилката е поръбена на ръка без дантела. „Бабчената ута“ носят в празничен ден жените на средна възраст, след като изоставят „телената“.

Тестемелената е друг вид престилка, тъкана само от вълнена прежда, лито. Тя се среща в по-големи разновидности: на черен фон с червени квадрати, с червени и сини квадрати, оградени с бяло, или на син фон с червени и зелени квадрати, оградени с две бели и две черни нишки. Квадратите са средно големи — 1—2 см.

Кафезлиената ута се запасва от жени с много напреднала възраст или по време на „жалба“. Престилката е също лита, от два плата, тъкана от червена и черна вълнена прежда (18 нишки червени, 38 черни). Образуват се неголеми квадрати.

През най-големите студове жените от средна възраст носят тъмночервена антерия. Тя е приготвена от вълнен плат, „завалена“ е, предниците ѝ се закопчават. Антерията е без украса. При доста напреднала възраст бабите обличат „клинчата аба“ — горна дреха с дълги ръкави, приготвена от аба. Крои се от три цели плата, а встрани се вмъкват доста големи клинове. Дължината на абата стига до белките на сукмана. По ръба на предницата, гърба и ръкавите е обточен син гайтан, от който се образуват „гъгри“. При обличане предниците на дрехата не се съединяват, а ръкавите са с обърнати маншети.

Клинчатата аба е най-старата горна дреха на жената от този край, носена от незапомнени времена.

Всекидневният костюм на жената не се различава много от празничния. Обикновено след сватбения обред жената „подносва“ един или два сукмана — „жълтополника“ или „синьополника“. При трудова дейност тя запасва „дребена ута“. Престилката е приготвена от по-дебела вълнена прежда на черна основа, притъкана с черна или сива прежда, с разноцветни ленти. Тази престилка се носи и от по-възрастните като всекидневна. Като всекидневна дреха са носели късѐ от завален вълнен плат тъмночервен. Отвътре то е подплатено и „наичено“. След раждане жената носи най-старите си дрехи до три дни. При излизане тя намята на главата си престилка против уроки.

По време на жътва жените си приготвят специални ръкавици от памучна материя. Ръкавиците са били дълги от китката на ръката до рамото. В долния край са били вязани с „байрачки“.

Върху сукмана по-възрастните жени и булките завиват около кръста си „уица“, плетен пояс от синя вълнена прежда.

4. Прическа, забраждане и накити

Жените от северните села на бившата Карнобатска околия се сресват и забраждат различно според възрастта и случая. Основното отличие на тоалета на невестата от моминския е забраждането и свързаните с него украшения.

Момите решат косите си на прав път и се сплитат отзад на пет, девет, единадесет плитки според гъстотата на косата. Ако момата няма достатъчно коса, слага „са чилък“ — чужда коса, сплетена и завързана на връв. В навечерието на сватбата булката сплитат на чифт — шест, осем, десет плитки. Жената, докато е млада, продължава да сплита косата си на повече плитки, а в напреднала възраст — на две.

Моминското забраждане става с купена шапчица (обр. 8, 9), подобна на турски фес. Тя се закрепя за главата с „подбърник“ — памучно парче, широко 1 см, ушито с разноцветни мъниста, които образуват разноцветни растителни орнаменти. Двата края на „подбърника“ завършват с гроздовидни висулки „мендулки“ — нанизи мъниста. При поставяне те остават над ушите. В празничен ден „подбърникът“ се заменя от „кабари“ с „мендулки“ (обр. 10), сребърни плочки във форма на детелинки или цветчета (дълги 1 см и широки 1 см), съединени с малки телени халки. „Мендулките“ се състоят от тънки многобройни верижки, на долния край с полумесеци и нанизани „мерджани“, а в горния — събрани с една халка във вид на дълъг металически пискюл. Върху шапката на челото се слага „рѐда“ — бели турски парички, зашити люсповидно една върху друга на парче памучен плат. В средата на реда се поставя „махмудия“, която остава на средата на челото, а нанизаните ситни монети се застъпват с „мендулките“. Над „рѐда“ за закрепване на шапката се поставя „вȁлата“ — светлочервена тензухена

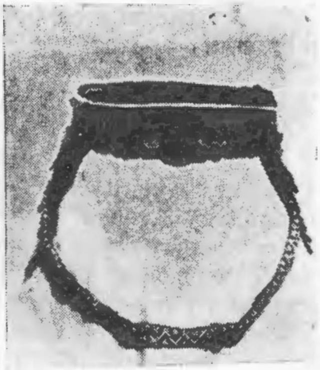

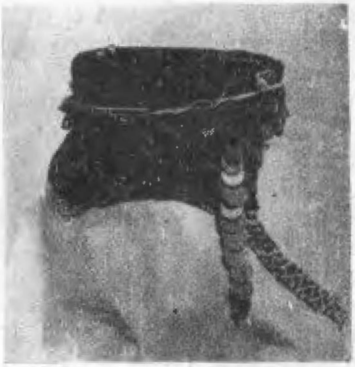

8 и 9. Моминска купена шапчица с „подбърник“

или хасена кърпа 60×60 см, прегъната няколко пъти по диагонал, докато стигне ширина 5 см. Така прегъната, „вȁлата“ се слага върху шапката, като двата ѝ края се връзват отзад на главата. По този начин тя пристяга още по-здраво цялата фризура. Над шапката се прехвърля тъмнозелен или тъмночервен „калемлия“ ръченик 1×1 м от тънка памучна материя. В краищата той завършва с ресни от тевтик с нанизани мъниста — „сънжак“. а до него е пришит жълт или бял ширит. Долният край на ръченика е без „сънжак“, а при двата странични се получава „двоен кичер“. Точно в средата на прегънатия ръченик се прави „баро“ — ситни плисета, на брой 18—20, на темето пришити общо, а в края — ветрилообразно разпънати. Средният край на ръченика пада свободно на гърба, а двата странични минават под брадата и се завързват на върха на шапката.

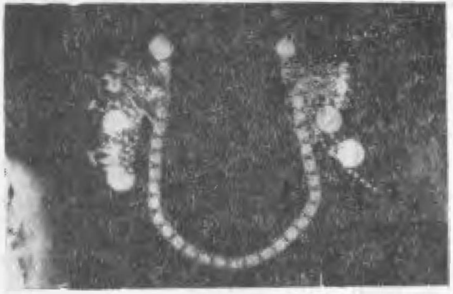

10. Момински накит „кабари с мендулки“

Моминските накити по главата са твърде многобройни, приготвени повече от мъниста и стъклени „камъни“. Метални накити са сребърната „бодка“ и сребърната „муска“ (обр. 11), а у по-богатите—и „салкъмите“. На „барото“ отгоре се слага сребърната „бодка“ за закрепяне на ръченика — гранулирана игла, дълга 5—6 см, с прикачени висящи верижки в края с полумесеци. Над нея се слага сребърна „муска“, кована сребърна триъгълна плочка, на която са прикачени висящи полумесеци или малки монети. Някои „муски“ са украсени с фалшиви стъклени червени или зелени „камъни“. На върха имат малки кукички за закачане. Най-отгоре на шапката се закача „пискюл“ — малки сини мъниста, нанизани на многобройни нишки, дълги 18—20 см, събрани горе на сребърна кука. От двете страни на „пискюла“ по ръба на шапката се закачат „салкъмите“ (обр. 12, 13). Този накит се среща в няколко разновидности, приготвен от мъниста и „търтал“[1] или изработен от сребро. Сребърните „салкъми“ представляват една-две тънки верижки с прикачени нежни сърцевидни или листовидни висулки, в двата края събрани, а от другите два края прикачени на сребърна бодка. Салкъмите от мъниста по форма са като сребърните, изработени от разноцветни мъниста и „търтал“. В двата края завършва с „грос“ — гроздовидна висулка от мъниста, „търтал“ и пулове.

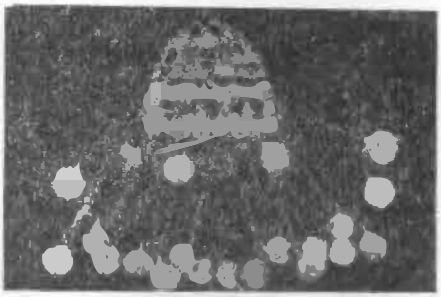

11. Момински и невестински накит „сребърна муска“

Над салкъмите се слага „шаплийката“, приготвен накит пак от мъниста и „търтал“, нанизан на тел във формата на цветче. Той е сравнително по-прост накит и се изготвя от момата.

Едно твърде оригинално украшение към женския костюм са „пилиците“ (в Лозарево и Костен), „пилеша“ (в Огнен и Искра), „сукната“ (в Подвис — обр. 14 и 15), носени от момите и булките със сукмана. Правят се по следния начин — на две сукнени парчета, широки 5—6 см, дълги според сукмана, пришиват 3 реда бели турски парички. От кръста „пиликът“ се разделя на няколко парчета. Според старите сведения в началото на XIX в. сукманът е бил с опашки. По-късно те се видоизменят и добиват накитен характер.

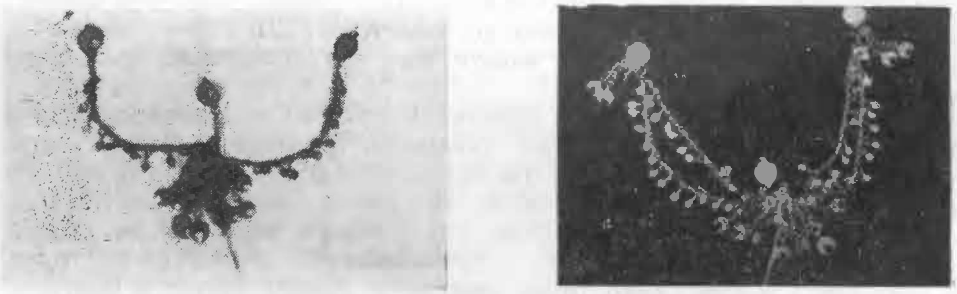

12 и 13. Момински накит за глава „салкъмите“

На гърдите момите носят нанизи от златни и сребърни монети. Освен това любимо украшение е била „лѐсата“. Украшението е във форма на нагръдник, подобно на детско лигавче, изплетено от разноцветни мъниста. В краищата „лѐсата“ завършва с ресни от „мерджа̀ни“ — коралови червени мъниста. На ръцете момите носели стъклени гривни — „сърче“, и спираловидни — „връчели“. Ушите на момичето пробиват, след като то навърши една година. Това става, като ги натриват с коприва и след това ги пробиват с нажежена игла. Вместо обици първоначално се приготвят висулки от сирлива вълна и восък. Като поотрасне, момичето почва да носи обици от сребро или друг, неблагороден метал. Момите носят обици от сребро — малко кръгче с висулка във форма на житно зърно.

---

[1] Куха металическа нишка, която се реже и нижe заедно с мъниста.

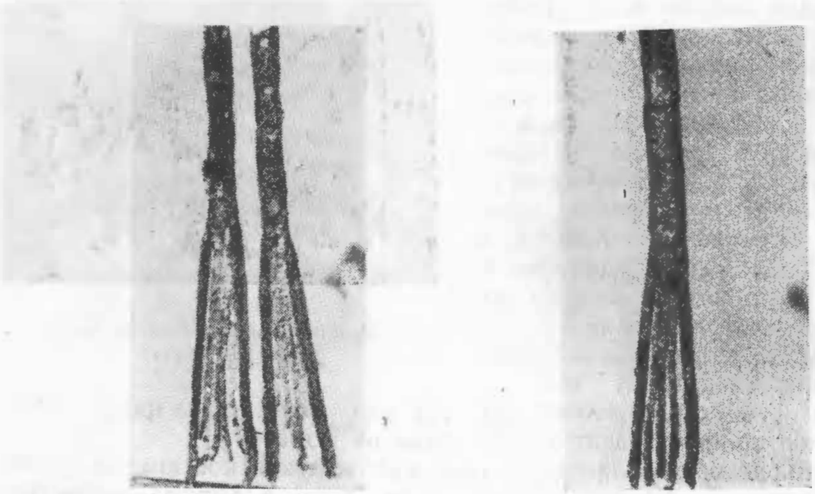

14 и 15. Женски накит „пѝлиците“

Промените в забраждането настъпват в четвъртък след сватбата, след обрядното дигане на булото и „вàлата“. Забраждането на омъжената жена е значително по-сложно от моминското. То става с шапка — качул, а добавъчните части и накити към нея претрупват празничния костюм.

В четвъртък след сватбата деверът и зълвите с пречупен сватбен байрак вземат булото, моминския „калемлия“ ръченик и „вàлата“, като ги захвърлят върху храст рози. На булката за първи път се слага „качула“ или „търпоша“, приготвен от свекървата, който жената носи до края на живота си. „Качулът“ (обр. 16) е шапка, шита от аба, според големината на главата. На върха е прикачено полукръгло абено парче, високо 3 см. От това абено парче започва и самият качул. В полукръг около парчето са пришити „пръти“ — увити памучни парцали, зашити здраво едно о друго, които образуват един издатък във форма на козирка, достигаща до 20—22 см височина без шапката. Качулът на младата булка е най-висок, а колкото напредва възрастта, жената снема по един „прът“, за да намали височината на качула. При трудова дейност той затруднявал значително жената, но неговото хвърляне се считало за „грях“. Свекървата и свекърът никога не трябвало да виждат невестата без него.

За закрепяне на шапката се слага също „подбърник“. Той се различава от моминския по това, че се състои от турски монети, пришити люспоовидно на парче памучен плат. На челото по ръба на шапката се слага „редът“, а над него за прикачане на шапката и за по-здравото ѝ закрепяне се слага сърмена „приѐска“ (обр. 17). Тя е тъкана от сърма и разноцветни вълнени конци, широка е 6—7 см. „Приѐската“ се среща в най-големи разновидности. В средата обикновено е извезан централен геометричен мотив с прибавени около него дребни декоративни елементи от ярко съчетание на червени, оранжеви и жълти тонове, оградени с черно. От двете страни на него са разположени по-ситни орнаменти, подобни на мозайка, на сърмен фон. Типичните оцветявания на приеската се изменят с появяването на анилиновите бои. Тя става по-пъстра. По-късно, към началото на XX в., тя започва да се шие върху плат с копринени и тевтичени конци, кръст бод. Приеската на по-възрастната жена е работена в по-тъмни тонове.

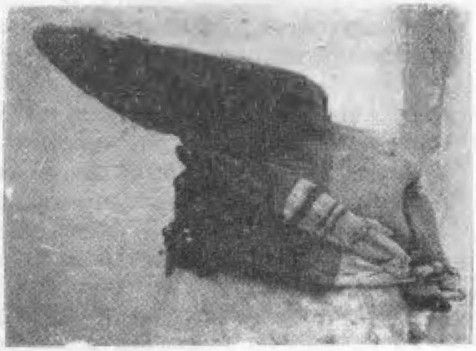
16. Невестински „търпош“ със сърмена „приѐска“

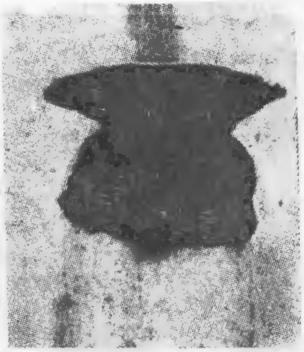
17. Сърмена „приѐска“

На качула се премята голям бял ръченик 140×140 см от тънко хасе. През XIX в. преди появяването на фабричните материи жената от този край е забраждала голяма тъкана кърпа — „махрама“. Ръченикът е прегънат също по диагонал, като горният триъгълник е по-дълъг от долния с 40 см. Краищата му завършват с ресни, изнитени от самия плат. На горния край, който пада свободно по гърба, е извезано „перо“ — стилизирани цветя, с бели и червени конци, „чафутски бод“. В средата на ръченика, там, където пада на качула, се прави „баро“ от 23—25 плисета. Двата странични края на ръченика минават под брадата и се завързват на качула. През летните дни страничните краища се пускат свободно отзад. На младата невеста от страничните краища на ръченика се правят „рогчета“ над ушите във форма на цветче, вътре в него се слага „бодка“ от фалшиви стъклени „камъни“. „Барото“ на младата жена е вдигнато високо по ръба на качула. С напредване на възрастта жената изоставя „барото“.

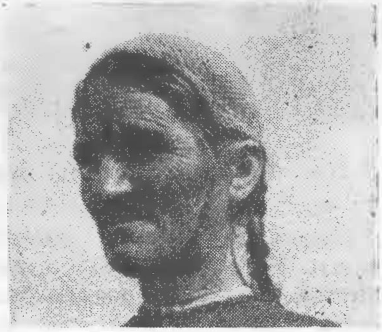
18. Плетена шапчица на възрастна жена

За по-добро прилепване върху качула ръченикът се набира леко и се пуска по-ниско над челото. И при по-младите, и при възрастните жени той е посинен силно със синка. При траур не се сини и „баро“ не се прави.

Първото нещо, което се изостави от тази носия след Първата световна война, беше качулът. Тогава жената започва да се забражда с шапка (обр. 18), плетена от дебела вълнена прежда, да слага бял ръченик без „баро“, леко набран.

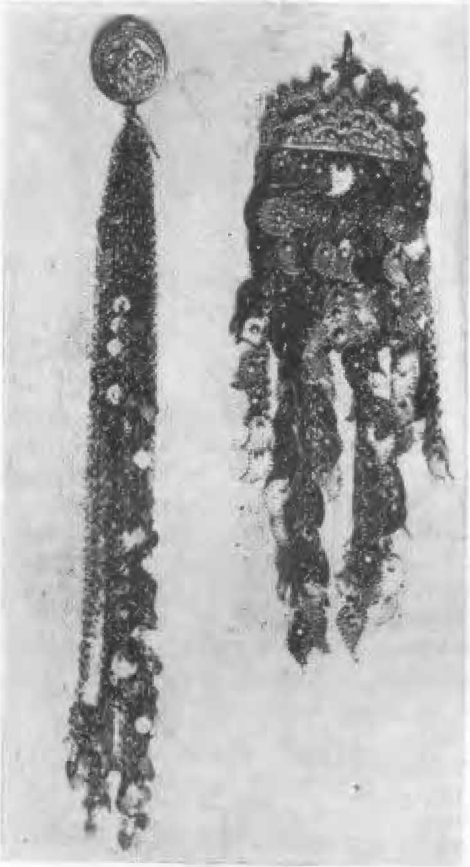
19. Невестински накит за глава „аскиите“

Накитите по главата на невестата са приготвени от сребро, само „пискюлът“ и „шаплийките“ са от мъниста и „търтал“. Както при моминското забраждане, жената над „барото“ също слага „сребърна бодка“, а до нея закача „аскиите“ (обр. 19). Този накит е изключително булчински и се приготвя от свекъра и свекървата за младата невеста. Той има следния изглед: на една сребърна кована плочка, правоъгълна или четириъгълна, са прикачени три или четири верижки, в двата края събрани в една кукичка. По верижките са прикачени малки сребърни турски монети. При закачането на качула сребърната плочка остава над „бодката“, а двата странични края се закачат до „пискюла“. Празното пространство на главата се изпълва също с много изкуствени цветя. На приеската се слагат „алмазите“ — украшения, изработени от фалшиви стъклени „камъни“, и различни „бодки“. Под качула се закача „муската“.

Невестата още след сватбата престава да носи сърмен колан, опасва „кованец“. Той се състои от многобройни сребърни плочки, дълги 5—6 см и широки до 1 см, пришити на кожа. По форма плочките са правоъгълни, а върху лицевата страна се открояват растителни орнаменти. Кованецът, който се закопчава с две правоъгълни по форма плочки, плоски и орнаментирани, с кукички за закопчаване, е задължителна принадлежност към костюма на младата жена. В първите години след женитбата той се носи всеки ден. Отзад за качула младата невеста също закача „пилици“.

Около врата невестата носи „връва“ с алтъни, нанизани на червена „кордела“ или връв. Едрите пари се поставят в средата, а дребните — в края. Този скъпоценен накит на времето се дава при годежа от свекъра на младата булка. Свекървата подарявала на снахата сребърен гердан, който се състои от малки лети сребърни пластинки, които в края завършват с плътни висулки във формата на житно зърно. Друг наниз е „дългата връва“ — сребърни и позлатени турски „рубета“, пришити люспоидно на памучен бял ширит. Освен това булката носи гердан от нанизани „мерджани“.

На ръцете младата жена носи сребърни „антиши“. Те представляват две лети сребърни плочки, извити в дъга. Скачени заедно, те образуват полусфера. Гривните от този тип се затварят с шарнир. От външната страна те са орнаментирани с линейни и растителни орнаменти във форма на плетеници, усукан тел, а в плоскостите са щампирани малки розети и цветя. Пръстените, които са носели момите и младите невести от този край, са били предимно сребърни и много рядко златни. Най-разпространените пръстени са с кръгли назъбени плочки, украсени с гравирани растителни орнаменти. Плочката е споена за халката. Твърде разпространени са били и „бурмалиите“ пръстени във вид на гранулиран конус, а също така с плътни розети или правоъгълни плочки.

Обиците на омъжената жена не са били съществен накит, тъй като ушите ѝ остават напълно закрити. По форма те са били подобни на моминските, приготвени от по-благороден метал.

5. Обуване

В първото десетилетие на XIX в. жените са обували краката си с абени лапчуни, подобни на днешните шушони, закопчавани с телени копчета, а през зимните дни върху тях са носели цървули от свинска кожа. По-късно момите и по-младите жени започват да си плетат бели вълнени или памучни чорапи, изплетени на пет куки, ажурена плетка. Чорапът е стигал до под коляното. В делничен ден над него са обували терлици от аба в различни цветове — червени, жълти, зелени, нашарени с гайтан. В празничен ден с терлиците са обували черни „ваксалии чехли“ с токове. Терлиците са скроени по два начина. На празничните „булото“ — горницата, е извита, а „табанът“ — ходилото, завършва в триъгълник, който се вмъква в „булото“ като клин, над петата. Двете части са съединени с гайтан. Този триъгълник се приготвя от друг цвят аба и се украсява с повече гайтан. Другият вид терлици са обикновена кройка. На младите булки за сватбата купуват „ачик кундури“ от черен бокс с токове. По-възрастните жени носят „дребени чорапи“, изплетени от дебела вълнена прежда на една кука. Върху чорапите обуват лапчуни или терлици, а през зимата „емении“.

МЪЖКО ОБЛЕКЛО

1. Обличане на момчетата до 15—16 години

До 6—7-годишна възраст не съществува разлика в облеклото на момчето и момичето. Момчетата също се обличат с ризка, антерийка и „завяска“ с тая разлика, че на главата им се слага калпак от агнешка кожа. След тая възраст те биват обличани с дрехи, близки по кройка и материя на по-възрастните мъже. Непосредствено до тялото се облича платнена риза с дълги ръкави с „банти“ — малки маншети, и с права якичка около врата. Тя е скроена от по-просто платно. Долната част на тялото се облича с гащи, приготвени от бозава аба, скроени по кройката на големите. Шевовете им са съединени с пресукана връв от черна или бозава вълнена прежда. Много рядко ги украсяват с гайтан. Над гащите се завива червен пояс, а в по-студените дни най-отгоре момчето обличат с абичка с дълги ръкави, на цвят като потурките.

Около краката завиват сиви навуща, пристегнати с козиняви върви или „ремъчки“. Момчето носи свински цървули.

2. Мъжки костюм

От 15—16-годишна възраст младежите се „заергеняват“, което намира израз и в облеклото.

Мъжкият костюм се състои от следните по-важни дрехи: риза, гащи, пояс, късѐ, антерия.

Ризата (обр. 20) е съшита от кастарено платно, а в по-тържествени случаи ергените и по-младите мъже обличат „бирюнджучена“ риза. Тя е скроена от два цели прави плата, а два са вмъкнати отстрани като клинове. Дълга е до бедрата, с дълги ръкави, в долния край набрани и завършват с „бант“ — маншет, широк 3—4 см, който се закопчава с едно копче. На празничната риза ръкавите са скроени от плат и половина. Пазвеният разрез е дълъг 30—40 см, а около врата завършва с малка права якичка. Първоначално тя се е закопчавала само с едно копче, а по-късно върху лявата страна на пазвата се пришива тясно парче, върху което се правят „петелки“ за закопчаване. Ръкавите и пазвата се украсяват с цветни ширити. Към края на XIX в. в празничен ден ергените започват да обличат върху старата нова „влашка риза“ с права тясна платка. Ризата е скроена от четири плата без клинове (обр. 21). На гърба и предниците тя е набрана, а отпред до пазвения разрез от двете страни са направени ситни басти, 10—12 на брой. Между всяка баста са пришити на ръка цветни копринени или памучни ширити. Около врата има права якичка, широка 5 см, която се закопчава с две копчета; пазвата — с шест. Мъжката кастарена риза се синкосва, както женската.

Гащите (обр. 22) са приготвени от светлокафява аба. Кроят се също от четири плата (с ширина по 40 см), като двата от кръста до петата са прегънати в крачоли, а другите два са вмъкнати във вид на трапецовидни клини — „дъна“. Отпред нямат разрез. Набират се и се връзват с усукана дебела вълнена връв — „учукур“. Шевовете на работните

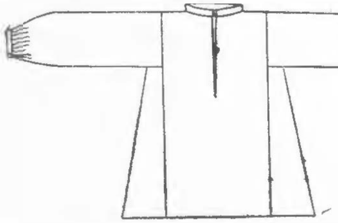

20. Кройка на мъжка риза от XIX в.

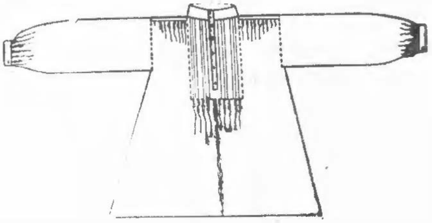

21. Мъжка „влашка“ риза

гащи са съединени с един или два реда гайтан, а празничните — с четири. Крачолите в долната вътрешна страна са разтворени и се закопчават с телени копчета, в по-стари времена са били стягани с върви. От външната страна на крачолите се намират джобовете във вид на отвесен разрез, дълъг 20 см. Единият е оставен като отвор, наричан „гол джоб“. Празничните гащи, наричани „гахтанлии гащи“, са обшити с много гайтан по джобовете и крачолите. Гайтаните по джобовете образуват спираловидни орнаменти — „тек или чифт бурми“ и големи кръгове в долната част на джоба. Гащите на младите мъже за тържествени случаи се правят с „кулаци“ и са били наричани „кулчаклии гащи“ (обр. 23). За да се направят кулаците, долу по крачола се изрязва неголям полукръг, който се изпълва с 14, 16, 20 реда гайтан — според желанието и възможностите. Над гащите около кръста се опасва пояс, домашно приготвен от светлочервена вълнена прежда, тъкан лито, а по-късно — диметно. Той е широк 25—30 см и дълъг 2 до 3 м. В краищата завършва с големи ресни, пресукани от основата на плата.

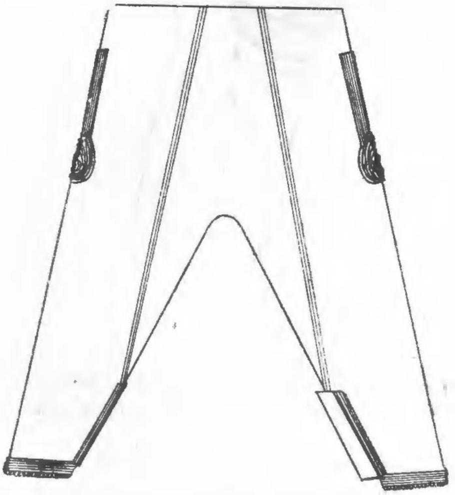

22. Обикновени мъжки гащи

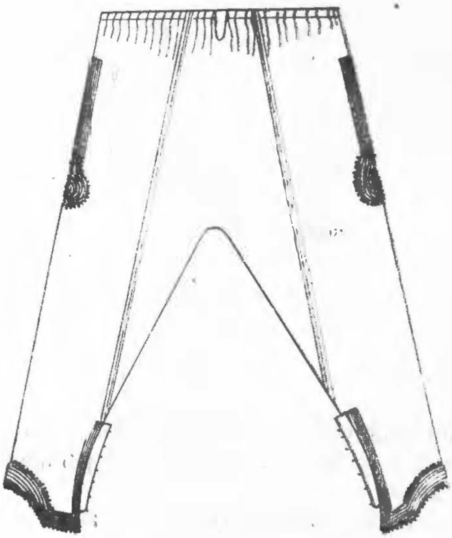

23. „Кулчаклии гащи“

Над ризата се облича „късèто“ (обр. 24) — елече без ръкави, дълго до кръста, с един джоб и тясна права якичка. Двете предници минават една върху друга. Приготвя се от същата материя, както и гащите. Отделните му части се съединяват с гайтан. Празничното късè (обр. 25) около врата и ръкавната извивка е украсено с много гайтан и се закопчава с двуреди копчета, изработени от гайтан. Предниците на „гахтанлиеното“ късè са обшити с четири реда гайтан, шит „долама“, при което двата средни реда са шити зигзагообразно. Към края на XIX в. младите мъже почват да носят тъмнозелени шаячени или сукнени късèта с обточен сърмен гайтан. Над него в делничен ден и по време на работа мъжете носят антерия, а в празник — аба.

Антерията, приготвена също от шаяк, е с дълги ръкави. Двете предници се прехвърлят една върху друга и се закопчават с 6—7 копчета. Тя е дълга до кръста и се пристяга с пояса.

Абата е повече празнична дреха, сушита от светлокафява аба, също с дълги ръкави, на предниците не се съединяват. Дълга е до кръста и при обличане остава над пояса. Около врата завършва с малка полегата якичка и няма джобове. По ръбовете абата е обточена с пет реда прав гайтан.

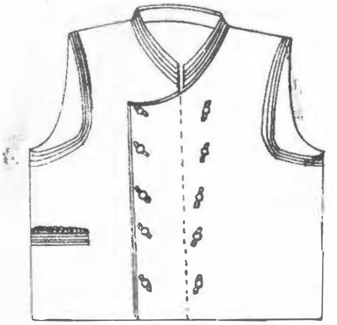

24. Мъжко „късѐ“

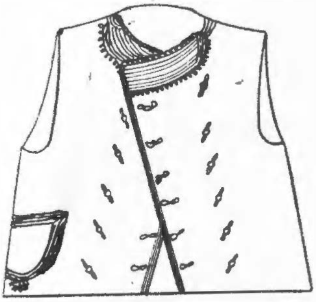

25. Официално мъжко „късѐ“

През първата половина на XIX в. като горна зимна дреха се е носела „клинчатата аба“. Тя е сушита от светлокафява аба и е украсена с черен гайтан. По кройка мъжката клинчата аба е еднаква с женската. В кръста тя е силно вталена и се закопчава с гайтанени копчета.

В студените зимни дни овчарите обличат „бой кожух“, а за полска работа — ямурлук. Кожухът е дълъг до глезените, има дълги ръкави и голяма яка. Приготвен е от овча кожа, на която влакната остават отвътре. Ямурлукът е приготвен от дебела бозава аба, дълъг е до глезените и има качулка. Обикновено се прави без ръкави и се намята като пелерина. Понякога се прави и с ръкави. Кройката на ямурлука е сравнително проста: платовете са прави, поставени водоравно, и колкото отиват към раменете, се изкосяват. Съединяването им става с гайтан или с усукана вълнена връв. Закопчава се с навита аба във вид на продълговато цилиндрично копче и с гайка също от аба.

Друга горна дреха, носена от богатите мъже през зимата в тържествени случаи, е „капламата“ или „шубата“. Тя е дълга почти до глезените, с дълги ръкави и обърната яка и ревери. Отзад капламата има малко правоъгълно парче и отвесни джобове встрани. Тя е приготвена от кафявочервеникав шаяк и е подплатена отвътре с агнешка кожа. Яката, предниците и реверите са обшити с „шиянки“ — астраганови кожи. Закопчава се с двуреди копчета посредством две парчета с илици от двете страни.

3. Прическа и покриване на главата

Младите мъже ходят с „алиброс“. Край врата косата е ниско подстригана, а на върха оставен дълъг голям перчем. По-възрастните мъже ходят с обръснати бради и с дълги мустаци, а косата им е ниско подстригана. На главата си и зиме, и лете носят калпаци от агнешка или овча кожа. Отгоре те са с равни дъна, малко вдлъбнати навътре. Младите мъже носят черни калпаци, а по-възрастните — от кафява кожа. В празник по-богатите носят „шиянки“ — калпак от астраган. По-късно мъжете започват да носят сламени „капели“.

4. Обуване

При трудова дейност или всеки ден през зимата мъжете завиват около краката си навуща и обуват цървули. Навущата са големи правоъгълни парчета, тъкани „дребено“, бели или сиви на цвят. Отгоре се пристягат с козиняви „ремъчки“. За всеки ден цървулите се приготвят от невадена волска, „олѐшка“, кожа или свинска. В празник по-младите мъже носят калцуни, а по-възрастните — лапчуни от бозова аба, обшити с гайтан. Калцуните са дълги до колената и се закопчават с телени копчета от вътрешната страна. За празничен ден калцуните се шият с много гайтан, а над коленете завършват с извити парчета от червено сукно, монтирано върху абата. Отгоре са украсени с много гайтан. Получилите се орнаменти се наричат „дюзлюци“. Този вид калцуни се закопчават отзад. Калцуните се обуват над крачолите на гащите, а лапчуните — под тях. Лапчуните са като женските. Над калцуните и лапчуните по-бедните обуват „вадени“ цървули, а по-богатите — „емении“. По-късно ергените започнат да носят над гащите ботуши.

А. Сиркаров

БАНИ ОТ ЕПОХАТА НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В БУРГАСКИЯ КРАЙ

Завладяването на българските земи от турците в края на XIV столетие е съпроводено от безмилостни опустошения и жестокости. Много села и градове били разрушени, унищожени били и много ценни паметници на цъфтящата архитектура на средновековната българска държава. Прекъснати били архитектурно-строителните традиции по нашите земи.

През периода от XIV — XIX в. се разгръща усилено строителство на завоевателите: обществени, култови и жилищни сгради, пътни и крепостни съоръжения.

По земите на Бургаския край (черноморското крайбрежие, Странджа планина, югоизточните склонове на Стара планина и техните подножия) архитектурата на османските турци се проявява повече или по-малко от най-ранни години на тяхното владичество: построяват се джамии, бани, медресета, конаци, безистени, кервансараи, жилища и др. Много от тези постройки са изчезнали през войните, които се водили между турската военно-феодална власт и европейските държави, както и след Освобождението при провеждането на нови регулации и ново строителство в селищата от Бургаския край.

Останалите до наши дни архитектурни паметници от тая епоха са малко. Затова тяхното издирване, проучване и определяне мястото им в общото архитектурно наследство на нашите земи е наложително, толкова повече, че досега в тази насока е направено твърде малко.

Издирването и проучването на турските бани, джамиите, крепостните съоръжения, жилищата и др. от периода на турското робство в територията на Бургаския край, проследяване развитието на две тази архитектура и систематизиране изводите за взаимните влияния на архитектурно-строителни традиции, българската и османската, са колкото необходими, толкова и наложителни.

Настоящият материал за баните от епохата на турското владичество в Бургаския край е първата част от общите проучвания на архитектурата на тази епоха.

I. ТУРСКИ БАНИ

Баните представляват интерес за архитектурната история като пространствена форма и строително-композиционен метод на архитектурата на османските турци; като нов, непознат за българите традиционен строеж с подчертан обществен характер, свързан с основите на ислямската религия; като произведение на архитектурно-строителното изкуство въобще и мястото им сред архитектурното наследство у нас.

Хигиенните и минералните бани са познати по нашите земи от времето на римското владичество (I — IV в.). Поне от това време те са честото явление в строителството на утилитарни сгради въобще. Множеството бани, оставени от римляните в огромната територия на Римската империя, са благодарно наследство за турците, що се отнася до унаследяване и продължение на строителните традиции. Като обществено явление обаче минералните и хигиенните бани (хамами) за турците и въобще за ислямските народи са традиционни строежи. Те са тясно свързани с религията на исляма, която ревностно проповядва сред правоверните хигиена на тялото, отъждествявана с „пречистване на душата и приближаване до аллаха“. Тази връзка между предназначението на хамамите и условностите на мохамеданството е причина най-често баните да се строят в непосредствена близост до джамиите и така комплексно да участвуват в архитектурно-градоустройствения ансамбъл на селищата от турско време.

Във връзка с религиозните изисквания на мюсюлманството поддържането на личната хигиена е било задължително в случаите и на местата, където се събират много и различни хора. При кервансараите, където са отсядали и нощували пътници, са се строили бани, които са и интересен архитектурен елемент в общия комплекс от сгради. Голямото значение, което са отдавали турците на тези утилитарни сгради, обуславя педантичността в строителното изпълнение, относителния лукс и големите удобства във функционалното решение и оформлението на интериора. Това е привличало вярващите в хамамите и създавало постоянни навици, необходими особено за горещите райони, населявани от мюсюлманите (Азия и Африка).

Доколко баните са били навлезли в бита на мюсюлманите, говори фактът, че в по-големите градове — центрове на турската власт — са се наброявали по 10—15 големи и 150—200 малки хамама.

Турските бани по предназначение са били общи и частни. Общите (обществени) хамами са били строени в близост до джамиите и кервансараите. Ползували са се неограничено от турците и чужденците пътници и еднакво от мъжете и жените. Обикновено мъжете са се къпели рано преди обед или късно следобед, а жените — през деня.

Частните хамами са по-малки по размер от общите. Те са били строени в дворците на бейовете и в къщите на по-богатите турци в градовете и големите села.

По разпределение общите и частните бани си приличат. В основната схема на турските бани се открояват три основни помещения, наредени подред в една надлъжна ос: съблекалня, изолационна и къпалня (умивалня).

Съблекалнята е затоплено помещение със скамейки, поставени околовръст по външните стени. Това помещение е най-важното във функционално отношение, тъй като то определя и външната архитектура, и силуета на сградата. Има обаче и изключения, когато в общия изглед на сградата се налагат и другите помещения.

Изолационното помещение е по-малко от съблекалнята. То има помощно предназначение и е третирано обикновено съвсем скромно. Външният архитектурен образ не се влияе осезателно от него.

Къпалнята е мястото на основното „производство“ в хамама като утилирана сграда — това е помещението за измиване. По околовръстните стени обикновено има издигнати каменни скамейки с курни, в които се излива студена и гореща вода. Това помещение по обем и форма има съществено значение за силуета и вътрешното и външното архитектурно оформление на цялата сграда.

Турските бани са били строени предимно от камък, тухли, дърво. Покривани са били с турски керемиди, но често се е употребявала и оловната покривка. Забележителни са изолационните качества, постигнати по примитивен, но твърде сполучлив начин. Отоплянето се е постигало посредством централна огнева отоплителна система.

Някои от турските бани, предимно общите хамами, са били строени изключително богато както във функционално отношение, така също и във общата архитектурно-градоустройствена композиция, и във вътрешното оформление. Х. Дерншвам описва турска баня, разположена на площад, като голяма постройка, която в горната част е „... в гръцки стил, с кръгъл свод като Пантеона в Рим. Покрита е изцяло с бял мрамор, с полирани камъни. Вътре се е намирила една мраморна колона. Къпалнята е с голям свод, на който има много кръгли и ъглести отвори... и особени стъкла, зазидани с гипс. На всяка страна ... има една издигнатост ... от полирани, гладки, бели мраморни камъни.“[1] Същият пътешественик описва по-нататък голямото богатство на отделни по-малки къпални, устроени пак с курни от бял мрамор. „Тази голяма обща баня (касае се вероятно за хамама, разположен до джамията Баня баши в София, б. м., Ат. С.) има две врати ..., през тях се отива в отделни по-малки бани ... и всяка има също такъв мраморен камък ..., там ходят най-знатните ... Между тези две малки бани (къпални, б. м., Ат. С.) се отива пак в друга баня ... От тази баня водят пак две вратички, всяка в отделна баня ... И в едната подът (е постлан) с три килима поради голямата горещина.“ За външния вид Дерншвам пише, че „банята е цялата покрита с олово по техен (на турците, б. м. Ат, С.) обичай със свод, над който нищо друго не е построено“.

Строителството на бани в Бургаския край от времето на турското господство в България е твърде малобройно и скромно в сравнение с някои центрове на феодалната власт, като Пловдив, София, Стара Загора, Коларовград, Плевен и др. Обяснението трябва да се търси в недостъпността на Странджа планина, игнориране значението на Черно море и относителната отдалеченост на Бургаския край от главния път, който е водел от Цариград за Бялград. Това се потвърждава и от малкото писмени източници — пътните бележки на пътешественици и дипломатически представители на европейските държави. От паметниците на османската архитектура те описват предимно джамиите, които са правили силно впечатление с обема, силуета и значението в оформление на архитектурно-градоустройствения център. Споменава се мимоходом или въобще не се споменава за съществуването на турски бани.

От известните нам материали в пътуванията на Евлия Челеби се споменава за банята в Айтос,[2] на Омер дьо Хел са отбелязани баните около бреговете на Несебър[1] във Вакъвието на Ракас Синан бей — за турските бани в Карнобат и Ахиял.[2] По спомените на стари бургаски граждани след Освобождението в Бургас е имало няколко турски бани, едни от които напълно разрушени с останки само на водопроводни кюнци (тръби), а други полуразрушени с частично запазени стени. Някои пътешественици споменават за кервансараи, джамии, месчиди, сараи и др. по пътищата и селищата от Бургаския край.[3] Логично е да се предположи, че турски бани са се строили и на други места край джамиите, кервансараите, в жилищата на бейовете и др.

---

[1] Вж. Б. Цветкова, Материали за селищата и строителството в българските земи..., Известия на Института по градоустройство и архитектура, 7—8, 1955, стр. 482.

[2] Д. Г. Гаджалов, Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през XVII в., Периодическо списание, 21, 1909, стр. 648.

1. Синанбейовият хамам в Карнобат

Град Карнобат е бил превзет от турците през 1379 г.[4] Колко е било голямо по това време старото селище Карин-абад, е трудно да се определи. Най-вероятно то да е било малко село, разположено в богато и красиво поле. Плодородната долина, гъсто заселена на север, пътят от Цариград за Румъния по суша и по море, който минавал по тези земи, и безопасността на откритото селище осигурили на Карнобат бързо развитие. Пътешествениците, които са го посещавали на път за Цариград, дават крайно недостатъчни сведения за селището, но не е трудно да се направят някои изводи за облика му през времето на турското господство. След сключване на Карловацкия мир в 1699 г. австрийският пратеник граф Волфганг Етинген престоял в Карнобат от 17 до 19 януари 1700 г. Той характеризира Карнобат като турско селище с голямо тържище. Няколкодневната почивка и подготовка за по-нататъшното пътуване на граф Етинген до Цариград би била възможна при съществуването на условия и съоръжения, необходими в една важна „станция“ по главен път. Тук ще да е имало вероятно кервансараи за почивка и подмяна на конете с неизбежните към тях бани, административни и култови сгради на силна турска власт — конаци, джамии и др., богати сараи на турските управници и първенци.[5] През 1762 г. Бошкович споменава Карнобат като „голям турски град“, а през втората половина на XIX в. според Феликс Каниц градът има 400 турски, 200 български, 60 еврейски, 40 цигански семейства. Централната част се заемала от турската махала със сравнително хубав вид.[6]

Като град с предимно турско население и на важен търговски и военен път в Карнобат ще да е имало голямо строителство. То е започнало в началото на турското завоевание (вероятно от XV в.) и се е разширявало през следващите векове. Близостта на старопланинските райони, в които се е била утвърдила значителна строителна школа, правела още по-благоприятни условията за голямо строителство. То е идвало предимно да утвърди силната власт на турските феодали в този край и да задоволи техния верски жар. Израз на архитектурно-строителното изкуство на османските турци и тук са кервансараите, конаците, джамиите, месчидите, медресетата, сараите и хамамите.

---

[1] Вж. Ив. Иванчев, Несебър и неговите къщи, 1957, стр. 41.

[2] Български старини.Извлечение от Вакъвието, Български църковен преглед, 1898, стр. 43.

[3] Много селища от Бургаския край са описани в дневниците на пътешественици и дипломатически представители на европейските страни, които са минавали по тези земи през XVI, XVII и XVIII в. Венцел фон Броняре описал с. Кюприя (Приморско), Созопол, Бургас, Месемврия (Несебър), Гьозекен (с. Обзор) и др., вж. Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в., ИФФ, 28, 3, 1931.

[4] Румелия и Босна географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа, превел Ст. Аргиров, АрхПП, 1938, 2, стр. 85.

[5] Др. Хр. Кесяков, Стари пътувания през България, Граф Волфганг Етингенски, Периодически списания, кн. 8, 1899, стр. 635.

[6] F. Kanitz, Donau — Bulgarien und der Balkan (Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860—1879), Leipzig, 1882, passim.

През 1785 г. „Карнобат е един вид град, над който се издигат 4 минарета.“[1] Една от тези джамии е останала и до наши дни. До нея се намира един от най-старите паметници на архитектурата на османските турци — Синанбейовият хамам (обр. 1 и 2).

Банята е преустроявана и пристроявана на няколко пъти, но не е изменила значително своя вътрешен и външен вид. Намира се в югозападния край на града, до западния бряг на малката река.

1. Синанбейовият хамам в Карнобат. Северна фасада

Синанбейовият хамам в Карнобат е построен през XV в. Точната година на строежа не може да се определи. Положително обаче е това, че построяването на банята е станало между 1450 и 1487 г. от Рикас Синан бей — един от големите турски феодали по това време по тези земи. Във вакъфието на Рикас Синан бей, направено за спасението на неговата душа, в свършека на Ребиюл-ахър през 893 г. от бягството на Мохамед (в края на м. април на 1487 г.) пише, че „той направил хубав месчит, джамия в гр. Карин-абад..., после посветителят посветил наречената джамия и месчит, двата хамама, един в гр. Карнобат, ... известни под име Синанбегови хамами. ..“[2] Очевидно банята ще да е строена преди годината на завещанието и не по-рано от 30—40 години преди това — зрялата възраст на дарителя, когато е могъл вече да разчита на притежаваната от него власт и титла. Независимо от обстоятелството, че не може да се определи точно годината на съграждането на Синанбейовия хамам в Карнобат, той е ценен паметник на османската архитектура от първите години на турското завоевание в Бургаския край, строен по-рано от много други хамами по българските земи въобще и по едно време с първите османски строежи — джамиите в Стара Загора, Хасково, София, Разград и вероятно хамамите към тях.

Кои са истинските строители на турската баня в Карнобат, е неизвестно. Твърде вероятно е да са били използувани местни майстори — зидари от Подпланинието и каменари от Айтоско, като задължителна повинност на раята към бея. Не ще да е спорно, че изграждането на хамама, ако не повече, то поне плановите указания, са дадени от турски специалисти. В подкрепа на това е и архитектурно-сградоустройственото решение на хамама, което не се отклонява от основните принципи на османското строителство на такива сгради, които далеч не са били обикновено явление в нашия бит. Архитектурните форми и детайли потвърждават също така това предположение.

---

[1] Г. Занетов, Едно пътуване от Цариград до Яш в Молдова през зимата на 1786 г., от Конт d'Hauterive, Периодическо списание, 16, 1905, стр. 39.

[2] Български старини, Извлечение от Вакъвието, Български църковен преглед, 1898, стр.44.

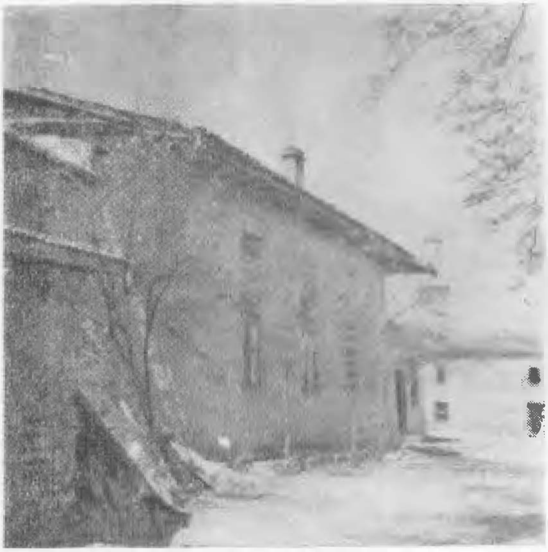

2. Синанбейовият хамам в Карнобат. Южна фасада

Основна схема на диспозицията на Синанбейовия хамам в Карнобат е осова поредица от три вида помещения: съблекалнята, изолационното помещение и къпалните са подредени в един фронт с ясна функционална зависимост и връзка помежду си; така решени в план, те изпълват правилната форма на един четириъгълник (обр. 3 и 4).

Съблекалнята на банята, разположена в северната част на сградата, е най-голямото помещение. Формата му е малко извън квадрата, правоъгълна при ширина 8,60 м, дължина 9,40 м и височина 4,85 м. Пространството на съблекалнята е разделено на две посредством дървени колони: вътрешна част („двор“), в средата на която са разположени фонтан от бял мрамор във формата на отворен цвят и корито в осмостенна призматична

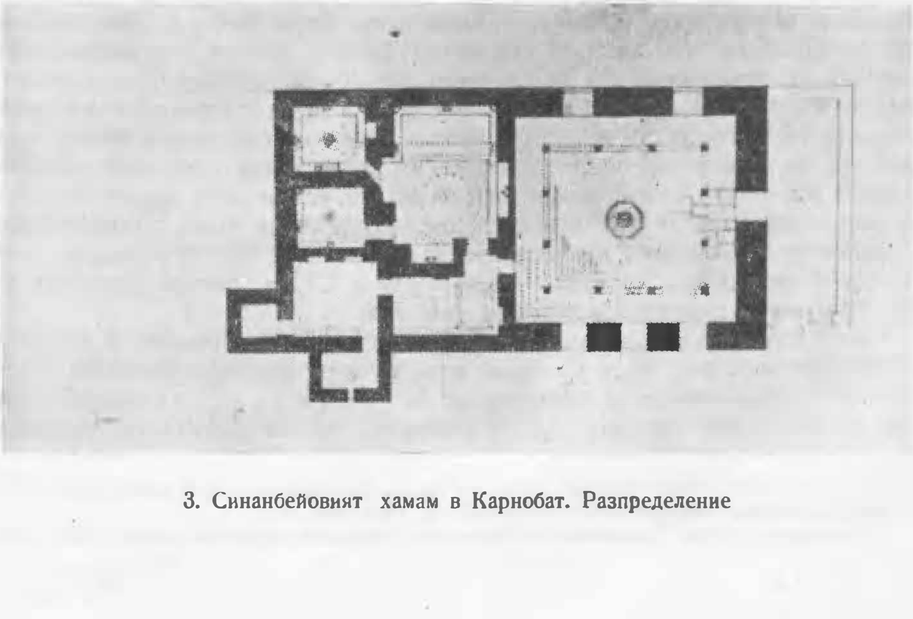

3. Синанбейовият хамам в Карнобат. Разпределение

форма; външна част („галерия“) между колоните и околовръстните стени, където са били пейките (подиум) за сядане и лежане на височина на подпрозоречния праг. Колоните с квадратно сечение имат и конструктивно предназначение да носят покривната конструкция и тавана, оформен с голямо майсторство и художествен усет. Таванът е дъсчен на две нива — над галерията е с 0,45 м по-нисък от частта, която покрива средната част, заградена от колоните. Разликата в нивото е преодоляна посредством дъговиден „холкер“. Дървеният таван е кариран на малки квадратчета посредством тънки полуобли летвички. В средата е апликирано „слънце“ в квадрат с дървена розетка от цветя в средата.

От съблекалнята се влиза в изолационното помещение, което има форма на буквата „Г“, получена компромисно заради останалите помещения на банята. Дължината му е 4,50 м, ширината — съответно 3,30 м и 2,40 м. В източната страна покрай стената подът е задигнат на 0,55 м във вид на каменна пейка. Пространствено изолационната е разделена също на две посредством свод — арка, широка 0,60 м, като двете части на помещението са третирани съвсем самостоятелно в архитектурно и конструктивно решение. Функционално изолационното помещение е комуникационен възел, който свързва съблекалнята с капалнята и води към друго едно помещение със съоръжения, които не се

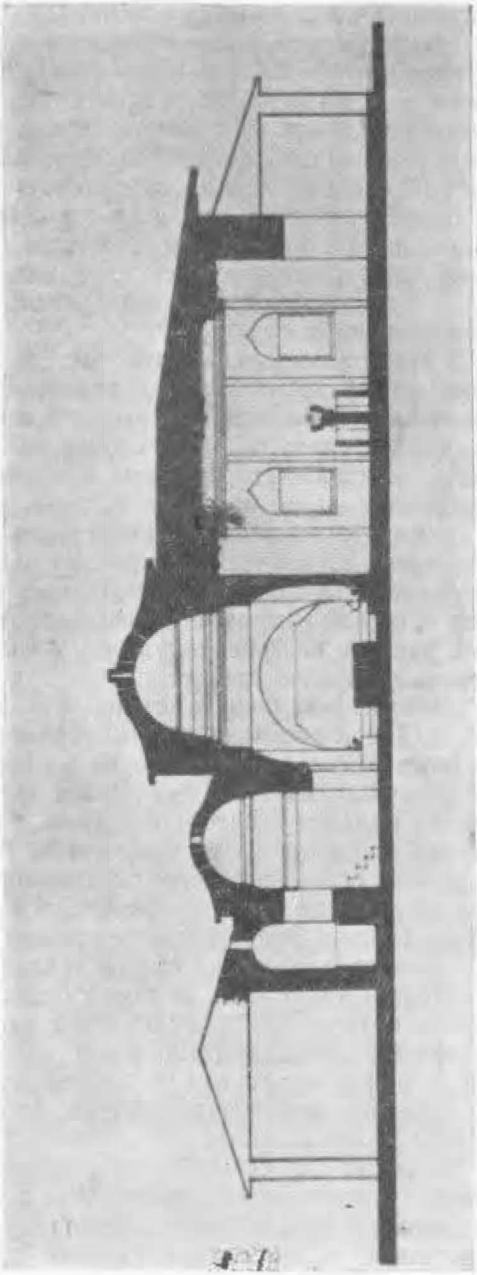
4. Синанбейовият хамам в Карнобат. Надлъжен разрез

срещат обикновено във всички хамами. Това е едно антре с вход към клозета, разположен между контрафорсите извън общите очертания на сградата, и друг вход, който води към помещение, оформено изцяло от каменно корито (вана). Във водата на това корито, до което се изкачва по каменни стъпала, са се потапяли след къпане само евреите, както повелявала тяхната религия. То се е наричало „еврейска далма“.

Къпалните в Синанбейовия хамам са три. Централната къпалня е по-голяма с разчленена посредством разнородни ниши крадратна форма. Средната дължина на страната на този квадрат е около 4,30 м. Абсолютните размери на помещението са: максимална ширина 4,40 м, максимална дължина 5,92 м и височина до най-високата част на покритието 6,60 м. Цялото помещение прилича на куб, покрит с камбана. Разликата между дължината и широчината е преодоляна чрез една ниша в западната част, обемно отделена чрез арковиден свод. Тази ниша е почти отделно помещение, третирано в архитектурно и конструктивно отношение съвсем различно от централната част.

В средата на централната част е издигната каменна квадратна площадка от мраморни плочи с дължина на страната 1,90 м. Площадките пред нишите на източната, западната и северната страна са повдигнати на две стъпала, гдето са разположени на каменните скамейки 7 курни; при нишата на южната страна няма повдигната площадка — тук се намират входовете за двете по-малки къпални.

Западната къпалня е правоъгълник с ширина 2,75 м, дължина 3,15 м и височина до най-горния край на покритието 5,40 м. Околовръст по всички стени са задигнати площадките в каменни скамейки, гдето се намират 4 курни. Интересен е входният пробив през 0,70-метровата дебела стена, намерен неперпендикулярно, а силно наклонен под остър ъгъл към лицевата страна на стената.

Източната къпалня е също правоъгълник с широчина 2,50 м, дължина 3,15 м и височина до най-горния край на покритието 5,40 м. Тук каменните пейки, върху които са поставени три курни, са само по южната и източната стена. Двете малки къпални са били по-горещи от централната къпалня и са се ползували било като „потилни“, било от познатните хора. Тук често подовете са били застилани с килими.

В тази осова поредица от описаните помещения в южна посока е разположено още едно помещение, в което се е помещавало котелното. Сега то е преустроено и силно променено. Че именно тук е било котелното, личи от следите на стария градеж и липсата на останки от строеж на котелно помещение, в която и да е друга част около сградата. В северния край на постройката пред входа за съблекалнята е построена по-ниска част (преддверие), която очевидно е строена доста по-късно. Това се вижда от начина на градеж, от различната третировка на обема, от различните архитектурни форми, от вида на стряхата, структурата на хоросана и строителните материали.

Градежът на Синанбейовия хамам е масивен. Дебелите до 1,10 м зидове са изпълнени от ломен камък с гладко обработено лице. Зидарията е редова с изпълнени и замазани фуги, която действува като мазилка с „потънали“ в нея гладки каменни плочи. На изток са поставени два контрафорса (2,25 м широки и 1,90 м дълги), които подпират стената към дерето на реката, където теренът е най-несигурен. Покритието на отделните помещения е различно. Дървената покривна конструкция над съблекалнята очертава тристранен покрив от „турски“ керемиди, който покрив излиза силно напред в огромна сложна стряха. Тя действува убедително с профилираните ребра и излизащи навън видими части на гредореда. Покритието на останалите помещения е купол, който лежи върху сравнително висок тамбур, отвътре цилиндричен, а отвън видимо осмостенен при централната къпалня и много къс при двете малки къпални. Сферичният купол над северната част на изолационното помещение лежи върху степенувани по обем кубове, които лежат един върху друг (обр. 5).

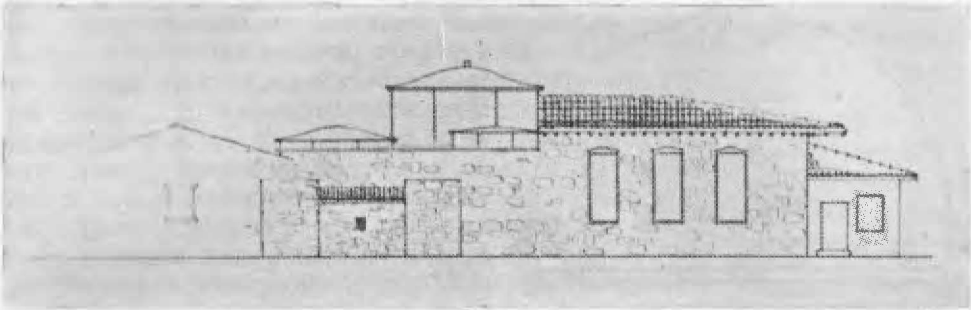

5. Синанбейовият хамам Северна фасада

Отвътре стените на помещенията са покрити с мазилка, чието въздействие е допълнено от разнообразните по форма и релефен детайл от мазилка ниши. Към общото богатство на интериора трябва да се причисли многообразието от форми и детайл на мраморните курни и фонтана в съблекалнята.

Освен практическото предназначение на осветителните дупки софитите в отделните къпални са изработени в голямо многообразие: петолъчни звезди, шестоъгълници и кръгове, наредени в различни фигури. Навън отворите се стесняват и са остъклени. Само съблекалнята се осветява богато чрез прозорци.

Отоплението на банята представлява интерес: то започва в котелното помещение, където в огнището са горели дърва. Коминът представлява мрежа от канали, големи колкото половин човешки ръст, които преминават под мраморната подова настилка на помещенията и по стените и излизат над покрива. По тях са се просмуквали топлият въздух и димът от огнището и чрез нагряване на мраморните плочи по пода и зидарията на стените са се затопляли помещенията. При тази система, колкото

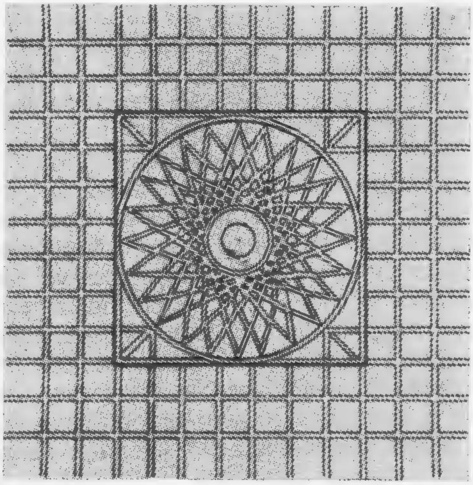

6. Синанбейовият хамам.
Детайл от тавана на съблекалнята

лесно и бързо е ставало затоплянето, толкова трудно и бавно е ставало изстудяването на вътрешните пространства.

Към камениновите тръби, по които преминава студената и топлата вода, са били прикрепени излети метални чучури над курните.

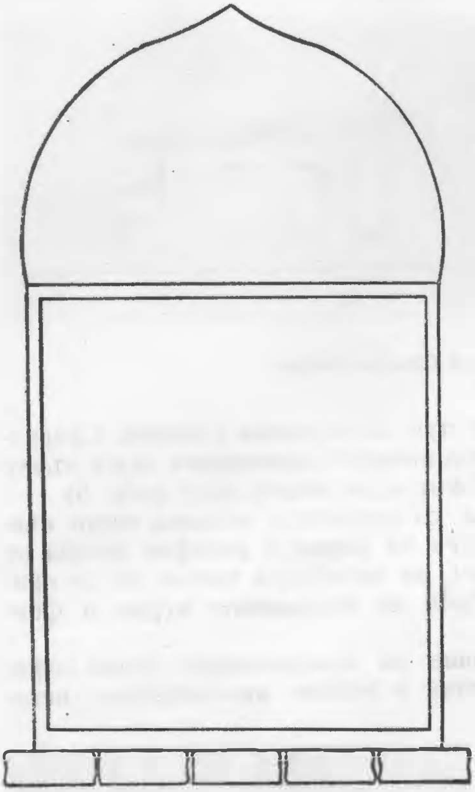

7. Синанбейовият хамам. Детайл на прозорец

Вътрешното и външното оформление на сградата е типично за архитектурата на османските турци. Това, което придава характер на архитектурно-художествения израз, са предимно формите: прозорците на западната фасада са в островърхи дъги със стрелковидна форма. Такива са и вътрешните врати, с изключение на тази между съблекалнята и изолационната, която в горния край също е стрелковидна, но преходът към правоъгълника на вратата вместо с дъга е преодолян стъпаловидно. Стрелковидната форма е намерила място и в островърхите дъги на нишите в централната къпалня. Тук обаче се срещат и чужди на ислямската архитектура форми: нишите в малките къпални и изолационната и арките в централната къпалня и изолационната са полуокръжност. Още по-знаменателна е кобилицата при източните прозорци на съблекалнята, която форма е напълно чужда на архитектурата на османските турци (обр. 5, 6, 7, 8 и 9).

Външното архитектурно оформление е скромно. То се изчерпва от прозоречните отвори на съблекалнята, стряхата на сградата и характера на зидарията. Силуетът е този, който остава да действува най-убедително с доминантата на купола върху централната къпалня, успешно противопоставена на подчертания спокоен хоризонтализъм на сградата. Не е трудно да се приеме, че Синанбейовият хамам е участвувал успешно в площадния ансамбъл, оформен от Синанбейовата джамия, която се е намирала на отсрещния бряг на малката река, и дюкяните, които са образували „чершията“, фуниеобразно заустваща се в площада. Тук вероятно е бил и конакът. Може да се допусне, че в площадния ансамбъл е участвувала и изключително богатата жилищна сграда на Синан бей, която се е намирала малко северозападно от банята. Останалата до наши дни джамия е сравнително късна и на това място вероятно е била западната половина на площада.

Такова площадно пространство, оформено от значителни по предназначение обществени сгради и жилището на бея, който е бил представител на властта, прави вероятно предположението, че старото селище Карин-абад е било разположено именно в тази част, противоположно на по-късното териториално разширение на град Карнобат.

2. Турският хамам в Айтос

През XV—XIX в. Айтос е бил център на турската военно-феодална власт в Бургаския край. За това е спомогнала може би и запазената здрава крепост по височините непосредствено до града. Завладян през XV в. (вероятно в 1411 г.) по времето на султан Мурад I, градът е бил заселен масово с турци и по-късно с татари. През XVII в. Айтос е бил най-голямото турско селище в Бургаския край. Той наброява повече от 1000 къщи и много обществени сгради. Турският историк Евлия Челеби споменава, че Айтос „има пет махали и пет мюсюлмански храма. През Айтос тече река Ченгиз, на която има един мост. До нея има една богата джамия, покрита с керемиди, с едно минаре, посещавана от много богомолци. Има шест хана, 150 дюкяна и брашнени воденици...“[1] Като център на турската феодална власт и важно селище по пътя от Цариград за Румъния и пряка връзка с Черно море и Ямбол — Ст. Загора — Пловдив тук не ще да са липсвали кервансараи, безистени, чешми, сараи на турските управници, общи и частни хамами и други. За съжаление твърде оскъдни са писмените източници, а до наши дни са запазени само една джамия и един хамам.

Положително турските бани в Айтос са били повече. Изобилието на вода, плодородните земи на този „вилает“, които са носели големи богатства на владетеля, многобройното мюсюлманско население, всичко това потвърждава предположението за значително строителство в град Айтос, в това число и на турски бани. Споменаването от Евлия Челеби само на един хамам в града край брега на река Ченгиз ще да се дължи по-скоро на обстоятелството, че изключително ценните качества на минералната вода са приковали неговото внимание именно към тази баня, за да останат другите игнорирани в неговото описание. „Тук има и една минерална топла вода, която е солена. Един благодетел е каптирал тази вода и направил малка баня. Водата на тази баня е много полезна...“[2]

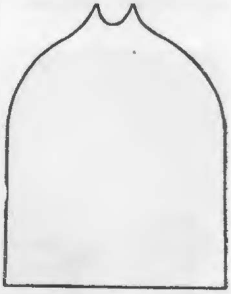

8. Синанбейовият хамам в Карнобат. Детайл на ниша

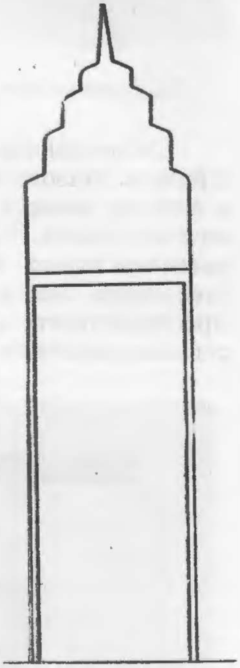

9. Синанбейовият хамам в Карнобат. Детайл на вътрешна врата-ниша

Кога е строена турската баня в Айтос, е трудно да се определи. Ако изходим от общия архитектурно-устройствен ансамбъл северно от реката с моста и джамията, ще трябва да приемем, че банята е строена по едно и също време с джамията.

---

[1] Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в., Периодическо списание, 21, 1909, стр. 648.

[2] Пак там.

Турската баня в Айтос е изоставена и не се използува. Преустройствата и обширната постройка откъм източната и западната ѝ страна вероятно късно след Освобождението са променили значително първоначалния вид на банята и са пречка за нейното по-точно и по-пълно описание. Превърнат вече почти в руина, турският хамам е разположен в непосредствена близост до новата хигиенна баня.

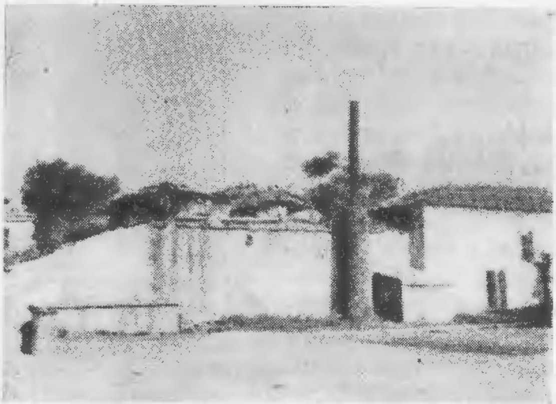

10. Турската баня в Айтос. Южна фасада

Диспозицията на айтоския хамам е решена пак в традиционната схема на непрекъсната фронтална поредица от трите основни вида помещения: съблекалня, изолационна, къпални (умивални) и клозет с преходно помещение; към това трябва да се прибави котелното помещение (обр. 11 и 12).

Съблекалнята е разположена в източната част по цялата широчина на сградата. Нивото на пода е с 1,10 м по-ниско от нивото на терена отвън и сега се влиза с няколко стъпала чрез ветробран, построен очевидно много по-късно. Първоначално се е влизало направо в помещението, за което свидетелствуват външната зидария и запазеният стар входен отвор. Съблекалнята има широчина 8,00 м, дължина 10,80 м и височина 4,55 м. Пространството е чисто и общо — само подът е на три нива: едно стъпало околовръст, високо 0,22 м, което води към задигната площадка

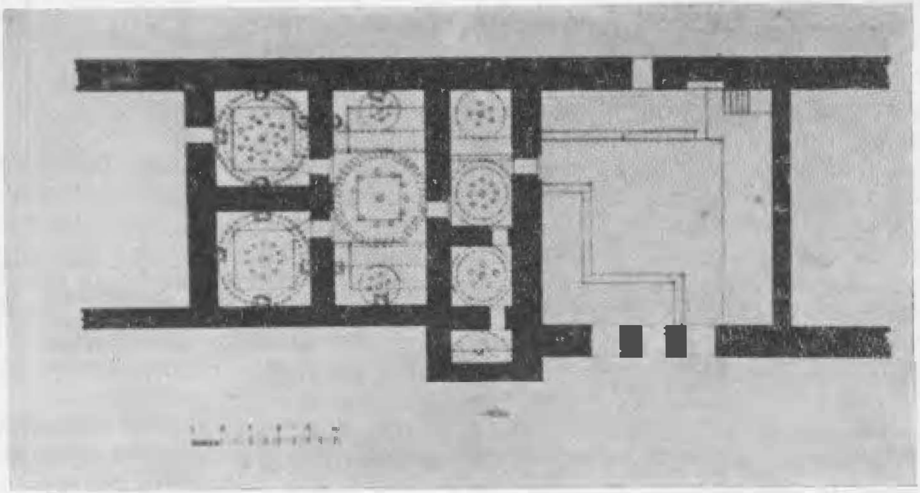

11. Турската баня в Айтос. Разпределение

висока 0,33 м, върху която са се събличали, лежали и почивали къпещите се. Във височината на площадката са направени ниши за налъмите. Поради това, че към банята е пристроявано допълнително помещение твърде късно (след 1878 г.) и е извършвано преустройство, не е неправдоподобно да се твърди, че в първоначалния си вид съблекалнята е била по-голяма по надлъжната ос на сградата. Таванът е силно преобразен. Първообразът вероятно е бил дървен, плосък, но в подробности той остава неизвестен.

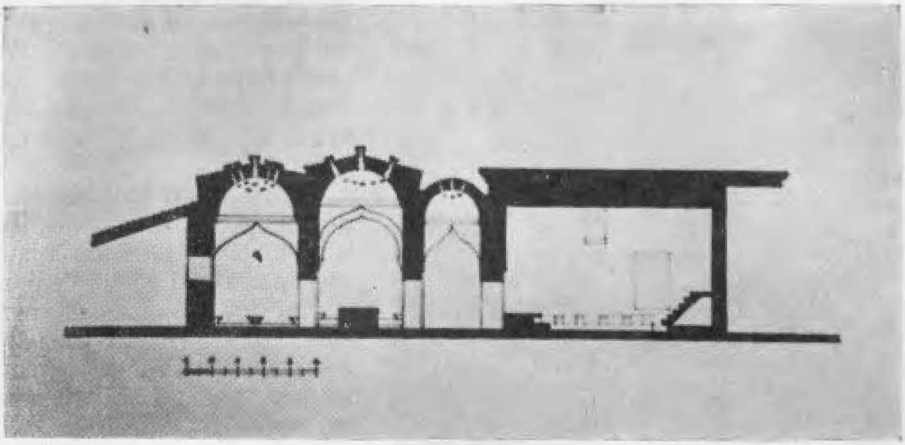

12. Турската баня в Айтос. Надлъжен разрез

От съблекалнята се влиза в първото банско помещение, което не би могло да бъде друго освен изолационна, която свързва съблекалнята с умивалните и чрез предпомещение — с клозета. Широчината ѝ е 2,20 м, дължината е 4,42 м и височината до най-високата част на купола е 5,00 м. Пространството е разделено условно на две части — централно и странично (северно), чрез стрелковидна арка, стъпила в зидарията на надлъжните стени на височина от пода 2,20 м. Двете части са покрити самостоятелно със сферични куполи. На арката откъм юг съответствува стена, на която е входът към клозетното предпомещение с широчина 2,13 м, дължина 2,20 м (широчината на изолационната), и оттук се влиза в клозета с широчина 1,10 м, дължина 1,10 м и височина 2,45 м. Това помещение е извън общите очертания на сградата и действува като пристройка. По северната стена на изолационната има каменна пейка (площадка), на която е имало една курна (?).

От изолационната се влиза в централната (голямата) къпалня с размери: широчина 3,20 м, дължина 7,20 м и височина 6,00 м. Обемното пространство и тук е разделено условно (изразено конкретно в покритието) на три части — средно и две странични, всяко самостоятелно покрито с купол. Разделението също е осъществено посредством стрелковидна арка, основите на която са закотвени в зидовете на височина 2,20 м. В двете странични части съответно по южната и северната стена има задигнати каменни пейки (площадки) с по две курни, а в центъра на средната — квадратна площадка от мраморни плочи със страна 1,50 м.

Двете малки къпални заемат западната част на хамама, в които се влиза от централната къпалня поотделно във всяка една от тях. И двете помещения са квадратни със страна 3,20 м и височина 6,00 м. Околовръст по всички стени са задигнати каменни площадки, на които са поставени по четири курни във всяко помещение. На западната стена в северната малка къпалня има стрелковиден отвор-прозорец, който е служил вероятно за „връзка“ с котелното (?).

Котелното помещение не може да се опише, тъй като е разрушено. Останали са само два контрафорса, които вероятно са обхващали огнището, откъдето по канали са преминавали димът и сгорещеният въздух за отопление на хамама.

Градежът на турската баня в Айтос е от ломен камък, зидан в дебелите до 1,00 м стени на варов разтвор. Отвън каменната зидария е покрита с дебела варова мазилка, която не е известно дали е първичната. Като се има пред вид обаче характерът на зидарията, трябва да предположим, че сградата първоначално е била измазана. Сградата е покрита с „турски“ керемиди, над които излизат осмостенни къси тамбури, покрити също с керемиди. Отвътре покритията на помещенията са сферични куполи, които лежат върху стените на квадратните пространства чрез пандантиви. Изключение правят клозетното помещение, чието покритие е получено от пресичането на два полуцилиндъра, и съблекалнята и котелното, чието покритие е с плосък таван.

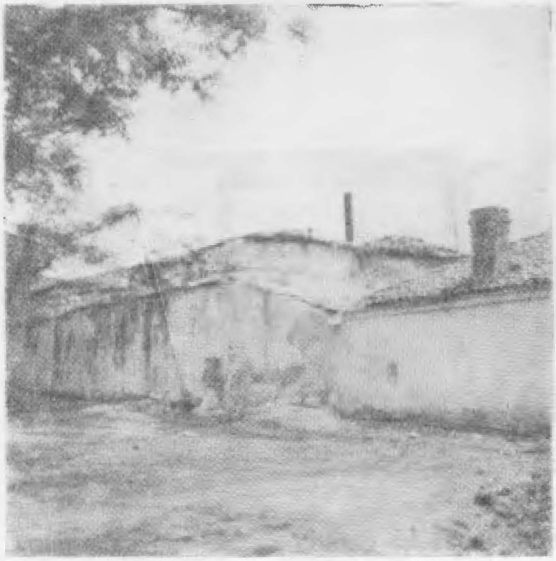

13. Турската баня в Айтос. Северна фасада

Вътрешните стени са измазани гладко с варова мазилка. Площадките в къпалните са иззидани от тънки тухлички, покрити с мраморни плочи, дебели 0,03—0,05 м. От мрамор са и разнообразните по форма и детайл курни.

Осветлението е осъществено посредством софити, а в съблекалнята — чрез обикновени прозорци, поставени високо под тавана. Софитите и тук са покрити със стъкла, прикрепени с гипс.

Отоплението на хамама се осъществява в специално за целта котелно помещение. Димът и горещият въздух минават по мрежа от канали под пода и в стените на сградата и вероятно се събират пак в едно — комина на банята. Коминът сега се намира отвън, долепен до южната стена някъде между съблекалнята и изолационната. Иззидан е от тухли, разположени радиално по дължината на тухлата, и има широчина в основата (диаметър) 1,20 м. Вероятно това е бил и първоначалният комин, колкото и да е неприсъщ за тогавашния строеж (?). Студената и топлата вода е преминавала по каменинови тръби, към които са прикрепени метални чучури над курните.

Вътрешното и външното оформление на сградата не се различава основно от типичното такова за архитектурата на османските турци. То е обаче далеч по-скромно и опростено от архитектурното оформление на Синанбейовия хамам в Карнобат. Тук също преобладават островърхите дъги със стрелковидна форма на входните отвори. Такава е и формата на прехода от квадрата към сферичния купол посредством пандантивите, като се образуват плитки, „слепи“ арковидни ниши. Само входът от предпомещението към клозета завършва с лека дъга.

Външното архитектурно оформление е учудващо опростено. Мазилката действува крайно еднообразно и скучно. Сградата не е и разчленена. Силуетът действува също неубедително с тамбурите и куполните засводявания на банските помещения. Единствено може би само коминът (ако приемем, че е първичен) е действувал като акцент с вертикална тенденция, противопоставен на подчертания хоризонтализъм. Малко са опитите да се разнообрази фасадата в тон и частичен детайл. Архитектът-строител е използувал зеления айтоски камък (андевитен туф) за направа на корниз при покрива, обаче ефектът е съвсем скромен (обр. 13 и 14).

14. Турската баня в Айтос. Северна фасада

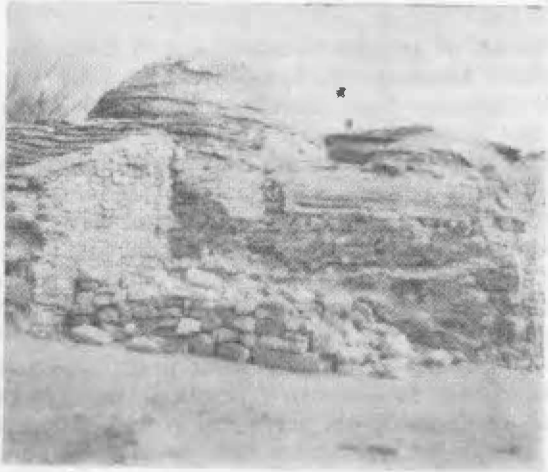

15. Турската баня в Несебър — на северния бряг. Изглед

2. Турски бани в Несебър

Цветущ черноморски град на средновековната българска държава, през турското владичество Несебър катастрофално запада. Превръщането на Черно море във вътрешно турско море без търговско и военно значение през XV—XVI в., ограничените възможности на местното население, честите войни прекъснали блестящите традиции на архитектурно-строителното изкуство до XIV в. Те станали причина и за сериозен упадък на турското строителство в този край.

Плод на архитектурно-строителното изкуство на османските турци в Несебър е единствената джамия в града, за която споменава полковникът от руския генерален щаб Енехолм през 1829 г.[1] (минарето на същата джамия просъществува до 1961 г.) и двата хамама покрай южния и северния бряг на града, за които споменава и пътешественикът Омер дьо Хел, минал през XIX в. по тези земи[2]. Друго строителство в града, ако и да са имали турците, не е било повече от един конак, запазен до първите години след Освобождението, дюкяните, които са образували градската чаршия, и надстрояването на някои съоръжения от старата крепостна стена по начин, отговарящ на турската фортификация.

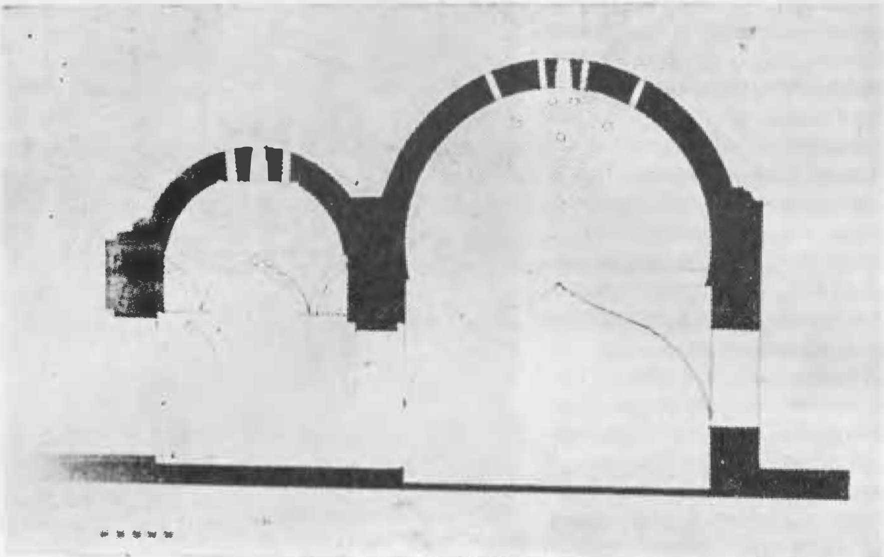

16. Турската баня в Несебър — на северния бряг. Надлъжен разрез

Кога са строени и двата хамама в Несебър, е неизвестно. Може да се твърди с положителност, че те датират от преди началото на XIX в. Ако приемем, че Евлия Челеби през XVII в.[3] и Венцел фон Броняр през XVIII в.[4] не биха пропуснали да отбележат съществуването на двата хамама като едни от малкото турски сгради в града, то би трябвало да допуснем, че те са строени след 1780 г. И най-вероятно ще да е двете турски бани, оцелели до наши дни като руини, да са изградени в края на XVIII в. За късния произход на тези сгради говори и различната диспозиция, опростеният архитектурен образ, характерен за времето на турския упадък в архитектурно-строителното изкуство. Все пак въпросът за по-точното определяне на времето на строежа на двете бани в Несебър остава открит. Съмнения буди изящното и богато третиране на вътрешните пространства, характерни за класическия период на османското архитектурно изкуство, изявено в случая в две скромни по обем турски бани.

---

[1] Вж. Ив. Иванчев, Несебър и неговите къщи, 1957, стр. 16.

[2] Пак там, стр. 41.

[3] Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през XVII в., Периодическо списание, 21, 1909, стр. 648.

[4] Едно неизвестно описание на българския черноморски бряг от XVIII в., СУИФФ, кн. 28, 3, 1931.

Схемата на турската баня от северния бряг (обр. 15) на стария град е определена от трите основни помещения, разположени в един общ правоъгълен четириъгълник. Това са запазените до днес пространства на сградата. В източна посока се намират следи от основите на котелното помещение. Че това е действително органически свързана част от хамама и че е именно котелното, личи от непрекъснатия и еднороден градеж на зидарията, еднаквия разтвор и разкритите отоплителни канали, които идват от тази посока. Следи на други помощни помещения към банята — първични или пристройки — липсват. Това ни дава основание да приемем, че този хамам се е състоял само от три помещения и котелно. Ако това е така, банята от северния бряг на Несебър се е отклонила от основния тип хамами. Буди спор непосредственото влизане в съблекалнята от улицата без изолационно помещение (обр. 17, 18).

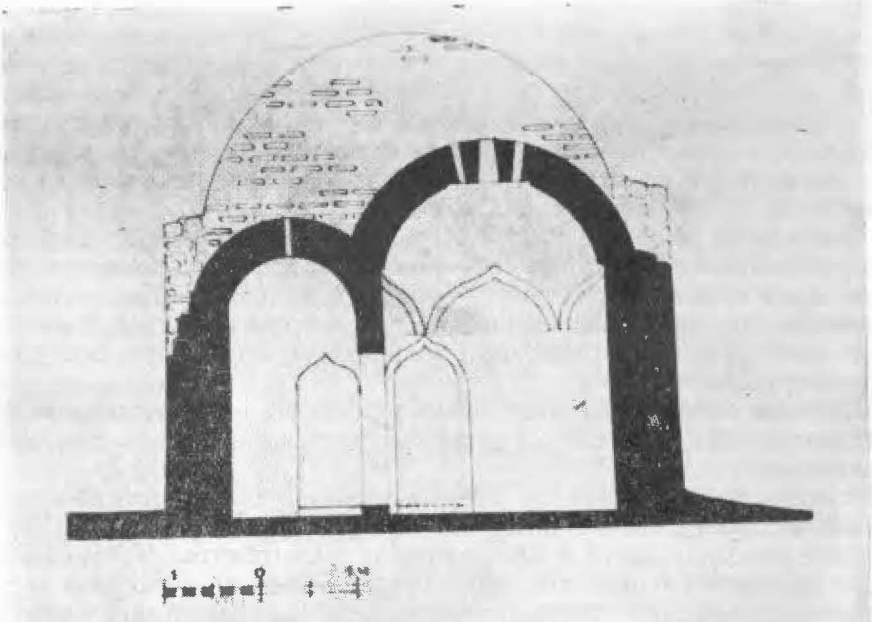

17. Турската баня в Несебър — на северния бряг. Напречен разрез

Съблекалнята на хамама, която заема югозападната част на сградата, е подчертано квадратно помещение с дължина 2,40 м и ширина 2,35 м. Височината на помещението до основния ръб на покритието е 2,50 м. В съблекалнята човек се чувствува в неутралния обем на един правилен куб, покрит с купол, с височина от пода до най-изпъкналата част 3,40 м. Посредством врата от съблекалнята се влиза по северна посока в друго, по-малко помещение, което най-правдоподобно е да е било „потилня" — къпалня с по-висока температура или предназначена за „големците". Дължината на това помещение съответствува на широчината на съблекалнята — 2,35 м, а широчината е 1,40 м. Височината на помещението до най-високата част на покритието е 2,65 м.

От описаните по-горе две помещения се влиза поотделно посредством самостоятелни врати в трето помещение — същинската къпалня (умивалня). То е най-голямото помещение и доминира в силуета на сградата. Дължината на къпалнята е 4,08 м, широчината — 3,85 м и образува в план един приблизителен квадрат. Височината до ръба на покритието, включително и поясът на прехода към кривата, е 2,43 м, а до най-високата част на покритието — 4,60 м.

На източната стена на умивалнята се намира полуразрушен отвор (по всяка вероятност прозорец за наблюдение (?)) с размери 0,62 м, широчина и височина 1,25 м (1,70 м от пода на помещението). Този отвор не ще да е бил врата, тъй като точно тук на 0,45 м от пода преминава тръбната инсталация, идваща от котелното.

Вратите, които свързват отделните помещения, са широки 0,63 м — 0,66 м и високи до върха на кривата 1,70 м; вратата за влизане отвън в съблекалнята е широка 0,68 м и висока 1,80 м. При всички врати има прагове, високи 0,10 м.

Конструкцията на този хамам е с типична за турското строително изкуство схема. Всички стени (които затварят прави четириъгълни помещения — най-често квадрати) са носещи, изпълнени от дебела 0,60 м — 0,70 м масивна зидария от камък, видим отвън и действуващ със своята фактура. Тук липсват тухлени редове (сантрачи). Тухли са употребени само при засводяването на вратите и при оформяване покритието на пространствата.

Покритието на съблекалнята и умивалнята е постигнато със сферичен купол, който лежи върху масивните стени на квадратните помещения посредством пандантиви. Особен интерес представлява преминаването им в полуконусни арковидни ниши в ъглите на съблекалнята и заедно с междинните „слепи", плоски арковидни ниши обогатяват декоративно вътрешното пространство.

Покритието на страничното малко помещение е осъществено посредством полуцилиндричен свод, стъпил върху масивни стени по дължина на помещението.

Вътрешните плоскости на стените и таваните са измазани с устойчива на влагата варова мазилка.

Не е известно какъв е бил покривът на сградата. Положително е, че тук не е имало оловна покривка. Твърде възможно е заоблените плоскости на куполите да са били покрити със замазка, а най-вероятно е сградата да е била покрита с турски керемиди, особено при полуцилиндричния свод, което се вижда от съществуващите следи.

Осветлението на помещенията се е провеждало посредством малки дупки — „софити" в купола или свода, покрити със стъкла, закрепени с гипс. В умивалнята софитите са в два концентрични кръга — външният е с осем дупки, а вътрешният е с шест дупки; в средата има шестолъчен звездообразен отвор. В съблекалнята софитите са шест и образуват един кръг около средния отвор. В малкото странично помещение софитите са пет и наредени в права линия по най-високата част на полуцилиндричен свод.

Отоплението се е осъществявало в котелното помещение и е минавало по хипокаустни канали. Водата се е провеждала по тръби с диаметър 0,10 м. На северната, източната и южната стена на умивалнята и на северната стена на малкото помещение личат чучуровите отвори на водопроводната мрежа. Под тях са били курните (сега разрушени); в умивалнята — шест и в малкото помещение — една. В съблекалнята не се виждат следи от чучури, което потвърждава, че именно това помещение е било съблекалнята.

Подовете на помещенията вероятно са били покрити с дебели каменни плочи — мрамор или твърд моренен пясъчник, какъвто се намира по несебърското крайбрежие.

18. Турската баня в Несебър на южния бряг

Архитектурно-художественото оформление на сградата отразява характера на архитектурата на османските турци. Тук външният израз е скромен и предоставен само на силуетното въздействие и на формите на единствената външна врата (вход). Затова пък вътрешните пространства и плоскости са третирани богато за такава малка по обем сграда. При крайна опростеност на композицията и организацията на пространствата правят впечатление хармонията и пропорциите в архитектурните форми. Стрелковидната форма е намерила място в островърхите дъги на вратите, в „слепите“, разтеглени арковидни ниши и в игривия фриз в основата на купола, образуван от дълбоките островърхи полуконусни ниши при пандантивите и междинните „слепи“ аркадни ниши, които звучат в прекрасен ритъм. Ясните следи по стените говорят за голямото майсторство и богатство при релефното изпълнение на мазилките. Със скромни средства по стените са били изваяни орнаменти от стилизирани растения, розетки и геометрични фигури, които вероятно ще да са били и оцветени.

Турската баня на южния бряг на Несебър (обр. 18) по схема е подобна на тази от северния бряг. Тя е доста разрушена, преустройвана и пристроявана, но запазените части подказват ясно това сходство. И трите останали до днес помещения са вероятно къпални (умивални): две по-малки, западното от които е самостоятелно с дължина 2,75 м, широчина 2,15 м и височина 3,40 м, а източното е проходно от съблекалнята (последната е унищожена и преустроена) към централната умивалня, с дължина 2,75 м, широчина 1,55 м и височина 2,50 м; по-голямата умивалня в южната част на постройката е с дължина 4,15 м, широчина 3,90 м и височина 4,40 м. Зад централното банско помешение (южно) е разположено котелното, а пред двете малки умивални (северно) е била вероятно съ-

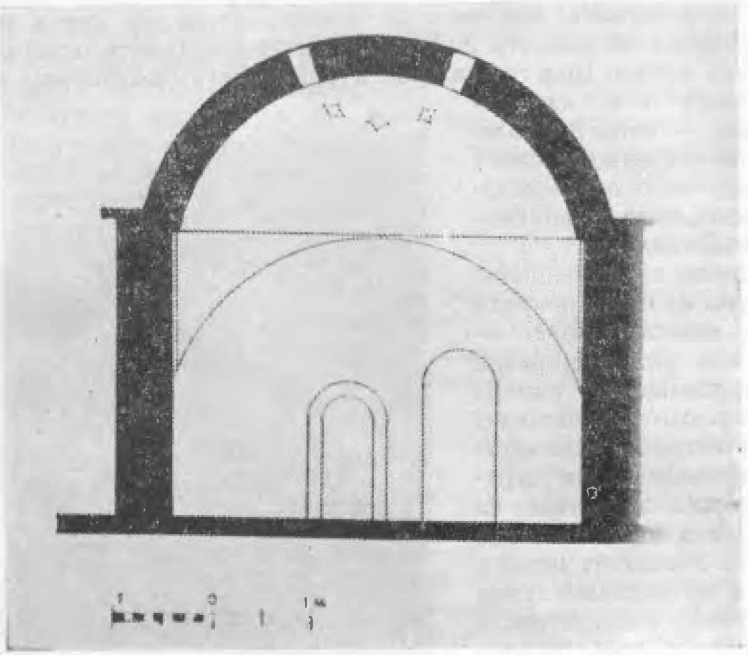

19. Турската баня в Несебър — на южния бряг. Разрез

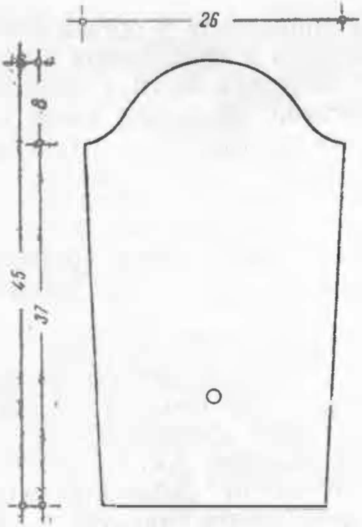

20. Турската баня в Несебър — на южния бряг. Детайл

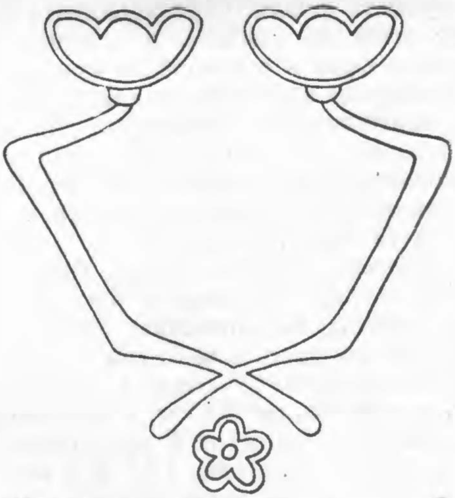

21. Турската баня в Несебър — на южния бряг. Детайл

блекалнята, която по видимите остатъци от стени и основи е била най-голямото помещение. Интересно е да се отбележи, че на източната страна на съблекалнята, където е стръмният бряг към морето, е все още запазена вратата, която, ако не е била входната врата, то тя е водела към друго помещение, чиято функция трудно може да се определи (обр. 19).

Между двете несебърски бани обаче съществуват и различия, които бихме могли да определим като резултат от влиянието на архитектурно-строителните традиции в този град. Различията са предимно в зидарията, конструкцията и архитектурните форми. Зидарията е от необработен камък, хоризонтирана от три тухлени реда (сантрачи).

Почти квадратната форма на голямата умивалня е прераснала с нисък осмоъгълен тамбур, който се носи от пандантиви и завършва с купол; източната малка умивалня завършва горе с цилиндричен свод, а западната — с пресичането на два полуцилиндрични свода; не е известно как е била покрита съблекалнята.

Осветлението е осъществено чрез софити: в централната умивалня осем и в западната пет четирилъчни звездообразни отвора; в източната умивалня софитите са три и имат формата на пресечен конус с малкия диаметър нагоре; съблекалнята, ако и да е имала софити, се е осветявала и от прозорци с лека горна дъга, два от които са още запазени (обр. 20 и 21).

Тук никъде не се срещат характерните за архитектурата на османските турци стрелковидни форми, а изключително полукръговите извивки, които говорят за чуждо влияние.

Atanas Sirkarov

DES BAINS PUBLIQUES DE LA RÉGION DE BOURGAS À L'ÉPOQUE DE LA DOMINATION TURQUE

La conquête des terres bulgares par les Turcs à la fin du XIVe s. était accompagnée par des destructions et des cruautés impitoyables. Des villages et des villes tout entiers, ainsi que les précieux monuments de la florissante culture médiévale, qui s'y trouvaient, étaient démolis et détruits. Les traditions architecturales des Bulgares étaient rompues et du XIVe au XIXe ce sont les constructions ottomanes qui prennent les devants. On trouve des traces de ces constructions aussi dans la région de Bourgas (le littoral de la mer Noire, le mont Strandja, les versants sud-est de Stara Planina et leurs contreforts). Un grand nombre de ces constructions sont restées jusqu'à nos jours.

La présente étude est la première partie de l'étude générale et d'ensemble de l'architecture des Turcs osmanlis dans la région de Bourgas — bains, mosquées, etc. Elle est consacrée aux bains (hammams) turcs des villes de Karnobat, Ajtos et Nesebăr.

La construction des bains est un phénomène caractéristique de la vie publique de l'État turc. Ils sont liés avec la religion musulmane des Turcs et étaient construits surtout près des mosquées et des caravansérails. Leur architecture est d'une grande richesse et originalité. Le schéma fondamental de la disposition des bains turcs représente une suite de trois locaux — vestiaire, salle d'isolation et le bain proprement dit avec des cuvettes spéciales de lavage. Dans les formes architecturales prédominent les arcs à bout pointu en forme de flèche. Les locaux sons ordinairement carrés, couverts de coupole semi-sphérique sur tambour et pendantifs. Les matériaux de construction sont surtout la pierre, les briques, le marbre et le bois.

L'auteur décrit en détail les locaux, les dimensions, la construction, la conformation intérieure et extérieure avec les détails caractéristiques, l'aménagement fonctionnel et le système de chauffage, la maçonnerie et les matériaux de constructions des bains turcs: Sinan bey-hammam à Karnobat, le bain turc à Ajtos et les deux bains de Nesebăr — sur les côtes nord et sud. L'auteur s'est également livré à une étude de l'époque, des conditions et des exécutants de ces ouvrages, accompagnant le tout par des photographies, des photos des constructions — aménagement intérieur, coupes, façades et détails.

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Георги Михаилов

EPIGRAPHICA

1. Аполония-Созопол. Стела от варовик, намерена в античния некропол в местността Калфата, сега в местния музей, в. 0,65, ш. 0,27, деб. 0,09, завършваща долу със зъб за прикрепване в база в. 0,15, ш. и д. 0,55, в. на буквите 0,02 м. Обр. 1.

Θεόμνηστος
’Αναξαγόρεω.

Надписът принадлежи на V—IV в. пр. н. ера.

1. Стела с надпис от Созопол

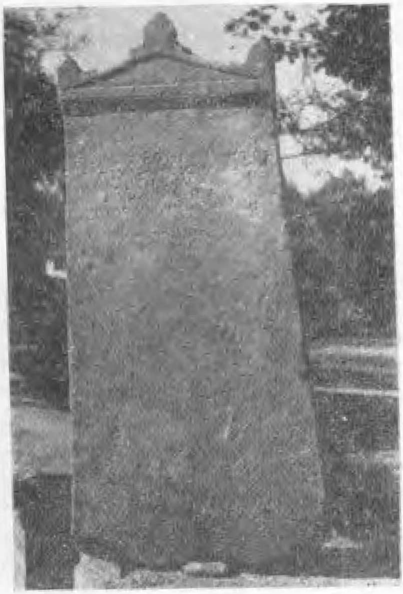

2. Стела с надпис от Созопол

2. Аполония-Созопол. Мраморна стела, украсена с фронтон и акротери, намерена също в античния некропол в местността Калфата, сега в местния музей, в. 0,80, ш. 0,35, деб. 0,08, в. на буквите 0,01—0,02 м. Обр. 2

Νικοῦς Δημοφῶντος
Εὐμόλπου γυνή.
Καλλικνασσα
Εὐκλέωνος
5 Δημοφῶντος γυνή.

Надписът е издигнат в памет на дъщерята и жената на Демофонт. Интерес представлява стилът на буквите, който клони към курсивното писмо. Такъв паметник се среща за пръв път в гръцките колонии по нашето черноморско крайбрежие. Паметникът принадлежи на IV—III в. пр. н. ера. За формата на плочата срв. например IGBulg.1, п. 451 (IV век пр. н. е.).

3. Паницово, Поморийско. Мраморна плоча, счупена на две, намерена в развалините на открита от иманяри старохристиянска базилика в местността Градището, близо до селото. Плочата е украсена с фронтон, сега силно повреден, в който са били изобразени щит и стрела, в. 2,05, м. 0,70, деб. 0,16, в. на буквите 0,03—0,04 м, първият и последният ред по-едри, 0,05—0,06 м. Паметникът е прибран в Бургаския музей (инв. 1660) от Иван Гълъбов, който бе любезен да ми отстъпи публикуването му. Обр. 3.

Ἀγαθῇ τύχῃ. >|<
Φλ(ά)β(ιος) Ζηνις ζήσας ἔ(τη) ⟨πε⟩-
πεντήκοντα; στρατευ-
σάμενος ἐν λεγιῶνι
5 ἐνδεκάτῃ Κλαυδίᾳ ἀνα-
φέρομε ἐν τῇ φαβρικῖ Μαρκι-
ανόπολι στοπένδια εἴ-
κοσι κεντηνάρις, ἔζησεν
δὲ τὸν βίον ἀμέμ(πτ)ως
10 μετὰ τῆς συνβίου κὲ τέκνω(ν)
καὶ φίλων πολλῶν καὶ
ἀποβιώσας καταλινπά-
νι κληρονόμους
τήν τε σύνβιον ἑαυ-
15 τοῦ Αὐρηλίαν Μαρτῖ-
μαν (sic) καὶ τὸν υἱὸν αὐ-
τοῦ Νώμινᾶτον ὡς ἐτῶν
ιβ'· ἤασεν δὲ θυγατέ-
ρας ὑπάνδρους καὶ παρθέ-
20 νους τέσερις (sic)· τελευτᾷ
δὲ υἱὸς αὐτοῦ Μαρκια-
νὸς ἐτῶν κ'· συνέζησα
⟨ς⟩ μετὰ τῆς συνβίου ἔτη
τριάκοντα· τελευτᾷ δὲ
25 θυγάτηρ αὐτοῦ Βαλερί-
α ὕπανδρος ἐτῶν κβ'·
ἐποίησεν δὲ τέκνα
δεκαδύω· ἐποίησαν
δὲ οἱ κληρονόμοι
30 αὐτοῦ στήλην ΔΕΙΝ
ΔΡΕΟΤΑΤΝ͜Η μνήμης
χάριν ἑῶνος. Χέ-
ρετε, παροδῖτε.

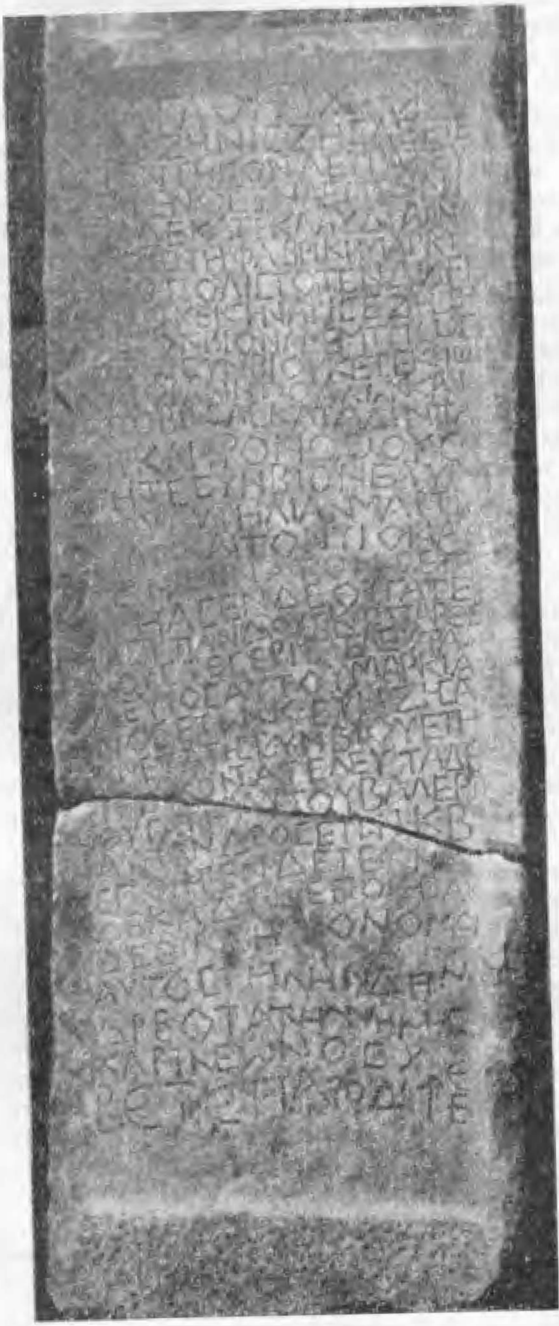

3. Стела с надпис
от с. Паницово, Поморийско

Въпреки че надписът е издялан четливо, буквите са доста груби, като са използувани и многобройни лигатури: 1. ητ, 3. ντ, 4. με, 5. ηκ, 6. με, ντ, 8. ντ, ην, ησ, 9. με; 10. με, ησ, 11. ωνκ, 12. ωσ, 14. ηντ, 15. νμ, 17. ου, νωμ, νωσ, τω, 22. ωνκ, ησ, 23. ησ, 24. ντ, 25. ηρ, 26. ων, 27. ησ. 28. ησ, 29. ηρ, 30. ου, 31. ντημ, μησ, 32. νε. Каменоделецът е допуснал и някои грешки. Така в края на р. 2 и началото на р. 3 е изписано ΕΤΞ| ΠΕΝ и пр., което ми се струва, че не би могло да се чете като ἔτε (=ἔτη) или ἔτε(σιν) (=лат. annis) πεντήκοντα, но по-скоро да се сметне като дитография ἔ(τη) ⟨πε⟩| πεντήκοντα. Р. 7 ΣΤΟΠΕΝΔΙΑ, т. е. най-напред е било издълбано Т, което е било поправено на П, στοπένδια. Р. 9 ΑΜ̣ΕΜΤΠΩΕ вм. -πτ-. Р. 10 при ΤΕΚΝΩ каменоделецът е изпуснал ν, τέκνω(ν) — починалият е имал 12 деца, — а не се касае за τέκνῳ с неправилна употреба на датив вместо генетив, което явление не е чуждо на някои простонародни надписи от късната епоха, още повече пък, че πολλῶν се отнася както към φίλων, така и към τέκνω(ν). Р. 15—16, името на жената е вероятно също сбъркано, вместо Μαρτῖναν. Р. 22—23, каменоделецът и издълбал най-напред ΣΥΝΖΗΣΑΣ, а след това между N и Z е вмъкнал едно малко ε. Явно е, че той е написал най-напред συνζήσας, което е поправил на συνέζησα⟨ς⟩, без да заличи крайната сигма. Р. 30—31, не е ясно какво означава даденият с гласни букви комплекс. Вероятно краят (трите букви са лигирани) трябва да се чете не ΤΝΗ, а ΤΗΝ и по такъв начин достигаме до дума, която има вид на прилагателно в суперлатив. Дали се касае обаче до някаква изопачена форма или до неизвестно прилагателно, не може да се каже.

Надписът представя един curriculum vitae и затова се употребява често т. нар. praesens tabulare, който е присъщ на хрониките: ἀναφέρομε (р. 5—6), καταλινπάνι (р. 12—13), τελευτᾷ (р. 20 и 24), наред с който се явява, разбира се, и аористът. Стилът е простонароден — от първо лице, ἀναφέρομε = -μαι (р. 5—6), съставителят преминава към трето лице, ἔζησεν (р. 8), καταλινπὰνι (р. 12), ἦασεν (р. 18), пак се връща към първо лице, συνέζησα⟨ς⟩ (р. 22), за да мине отново към трето лице, ἐποίησεν (р. 27). Като латинизъм може да се схване формата Μαρκιανόπολι (р. 6—7), локатив, докато изразът stipendia viginti centenarius е до известна степен погърчен, στοπένδια εἴκοσι κεντηνάριϛ.

Надписът е поставен в памет на Флавий Зенис[1], който починал на 50-годишна възраст и е имал доста еднообразна кариера. Той постъпил като войник в XI Клавдиев легион, след което бил преместен във фабриката в Марцианопол; там той прекарал на служба 20 години като centenarius, който чин, не ще съмнение, достигнал още в легиона. Legio XI Claudia от последните години на Трояновото управление до края на античността квартирувал в Дуросторум и към него във военно отношение е принадлежала областта на изток от Янтра. В него тракийският елемент прониква сравнително късно, едва от времето на Марк Аврелий, и нашият Флавий Зенис е един от тези тракийски селяни.[2] Длъжността centenarius, която е заемал Зенис, е била създадена през IV в. на мястото на стария центурионат, като е загубила обаче неговата важна роля във войската.[3]

---

[1] Интерес представлява съкращението ΦΛΒ, което ние разчитаме като Φλ(ά)β(ιος), тъй като това римско име се съкращава обикновено ΦΛ.

[2] За този долномизийски легион вж. Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики, ч. II, ГСУ Ист.-фил. фак., 47, 1951—1952, с. 55—54.

[3] R. Grosse, Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinichen. Themenverfassung, Berlin 1920, 117 и сл., срв. 115 и сл.

Това е била подофицерска длъжност, която е имала военно-административен интендантски характер. Центенарии намираме в личната императорска гвардия, в тогавашната кавалерия и пехота, като началник на бург по лимеса и във „фабриките“, какъвто е бил именно и Зенис.

„Фабриките“ са били държавни оръжейни работилници, които постепенно са заместили частните производители на оръжие, тъй като държавата е започнала да въоръжава войската безплатно, докато по-рано това е било задължение на отделния войник или пък е ставало за негова сметка. Тази мярка е била въведена най-късно през III в. и това е довело до създаването на държавни работилници, които са облекчили държавата да не разходва средства, които ставали все по-оскъдни, за заплащане на частните производители. През IV в. вече всички фабрики са държавни. Марцианополската оръжейна работилница е произвеждала щитове и нападателно оръжие (scutaria et arma). Такъв е бил случаят и с фабриката в Адрианопол, докато други работилници не са били специализирани и са произвеждали всички видове оръжия, каквито вероятно са били фабриките в Ниш и Рациария.[1]

Флавий Зенис е имал 12 деца, две от които се съобщава, че са починали, но е оставил за свои наследници само жена си Аврелия Мартина и 12-годишния си син Номинат, които, както е подчертано изрично, са издигнали паметника. При определянето на тези лица за наследници Флавий Зенис е постъпил напълно според наследственото римско право. Изглежда обаче, че определените за наследници са се бояли от оспорване на наследството от страна на обезнаследените, което законът е допущал. Това предположение се внушава от духа на целия надпис. По всичко личи, че той има за цел да афишира акта на наследодателя, благодарността на наследниците и уважението им към неговата памет и по този начин да се подчертае връзката им с починалия, която продължава и след неговата смърт. В текста поименно са споменати освен двамата наследници само починалите син и дъщеря Марциан и Валерия (р. 20—22 и 24—26), но не и останалите живи, за които се казва сумарно „остави дъщери омъжени и неомъжени четири“. Струва ми се, че това премълчаване е направено с цел да се внуши, че последните не са играли никаква роля в живота на починалия и че той не случайно не ги е включил в числото на наследниците.

Всички данни говорят, че паметникът принадлежи на IV в., и то най-вероятно на неговата първа половина. Преди всичко шрифтът, който едва ли е по-късен от средата на IV в. Самият надпис е съставен в античен дух, но наред с това и с уводната формула ἀγαϑῆ τύχῃ вече стои Христовият монограм. Зенис, както показва името Флавий, е получил римско гражданско право по време на втората Флавиева династия, чийто основател е Константин Велики. Най-после длъжността centenarius е създадена през IV в.

4. Nicopolis ad Istrum. В архивата на Института за гръцки надписи към Берлинската академия на науките се пази рисунка на плоча, „намерена в Дрангула и пренесена в Софийския музей“. Рисунката носи дата 14 декември 1884 г., но авторът ѝ не се е подписал. Село Дрангула няма може би се касае за с. Драганово, източно от Никюп. Местонахождението обаче не е от значение, тъй като текстът на надписа показва, че той е бил издигнат от Nicopolis ad Istrum и оттам пренесен впоследствие някъде в околността, както е станало с много други никюпски паметници. Това, което е по-интересно, е, че в Софийския музей не се пази такъв камък, нито пък му е направена някъде публикация. Директорът на института проф. Гюнтер Клафенбах ми разреши да издам този надпис, за което му изказвам моята благодарност.

---

[1] За създаването и организацията на фабриките и за положението на работниците в тях (fabricenses) вж. R. Grosse, ц. с., 97—104, В. Велков, Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV—VI в.), София, 1959, 112—114, който разглежда специално фабриките в тези земи и привлича и нашия надпис по сведение на Ив. Гълъбов.

Рисунката, обр. 4, представя правоъгълна плоча, р. 2,40 и ш. 0,85 м, украсена с акротери и фронтон, в който е изобразена, както изглежда, медуза, а долу завършващ с профил.

Ἀγαθῇ τύχῃ. Ἰουλίαν Δόμ⟨ι⟩ναν θε-
ὰν σεβαστὴν μητέρσ⟨ν⟩ κάστρων,
αὐτοκράτορος (Λ.) Σεπτ(ι)μίου Σευή-
ρου Περτ(ί)νακος σεβαστοῦ εὐσε-
βοῦς Παρθικοῦ Βρεταν(ν)ικοῦ Ἀραβικοῦ
Ἀδιαβη[νι]κοῦ ἀρχιερέως μεγίστου
δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ (ς΄) εἰσεβοῦς
αὐτοκράτορος τὸ ια΄ ὑπάτου σὸ (η΄)
πατρὸς πατρίδος γυναῖκα καὶ αὐτο-
κράτορος καίσαρος Μάρκου Αὐ-
ρηλίου Ἀντ(ω)νί(ν)ου σεβαστ(οῦ) καὶ
(Λουκίου Σεπτιμίου Γέτα καίσα-)
[ρος] μητέρα, ὑπατεύ(ο)ντος τῆς
ἐπαρχίας Γ(αίου) Ὀ[ε]υε(ιν)νί(ου) Τερτ(ύλλου)
πρεσβ(ευτοῦ) σεβαστῶν ἀν-
τιστρατ(ή)γ(ου), ἡ ἱερωτάτη βουλὴ
καὶ ὁ κράτι(στ)ος δῆμος (Οὐ)λπίας
Νικονόλεως τῆς πρὸς Ἴστρον
ἀνέστησεν.

Преписът не е много точен, но оригиналният текст много лесно може да се възстанови. Заслужава да се отбележат следните по-важни неща В р. 7 липсва цифрата на трибунската власт — вероятно преписвачът я е пропуснал. В р. 8 консулската власт в преписа е дадена с цифрата **N** т. е. 50, нещо явно невероятно; очевидно се касае за цифрата **H**, за което ще стане дума по-долу. Най-после в края на р. 11 думата *καί* и остатъците от букви в началото на следващия ред ...**O** показват, че преписвачът е изпуснал помежду им един цял ред, в който е стояло името на Гета. С тези поправки текстът става същият, както в други два никюпски надписа, IGBulg. 2, 618 и 619, издигнати през 198 г. по времето на същия провинциален управител C. Ovinius Tertullus. В така възстановената титулатура има грешка: Септимий Север никога не е бил провъзгласяван 8 пъти за консул, а само три пъти: cos. II през 194 г. и cos. III през 202 г. Следователно в никюпските надписи тази грешка се повтаря консеквентно три пъти. Другите две части от титулатурата, tribunicia potestas VI и imperator II, се отнасят към 198 г. и те показват, че надписът е бил издигнат именно през тази година. В новия надпис, както и в споменатите два други надписа, грешки има и в епитетите. Именно Септимий Север носи агномените Παρθικός, Βρεταννικός, Ἀραβικὸς Ἀδιαβηνικός, а ние знаем, че преди 199 г. императорът се нарича Parthicus Arabicus, Parthicus Adiabenicus, след това не Parthicus, a Parthicus maximus, а агноменът Britannicus не е получил преди 210 г. — C. Ovinius Tertullus е бил управител на Долна Мизия между 198 и 201 или евентуално 202 г.[1]

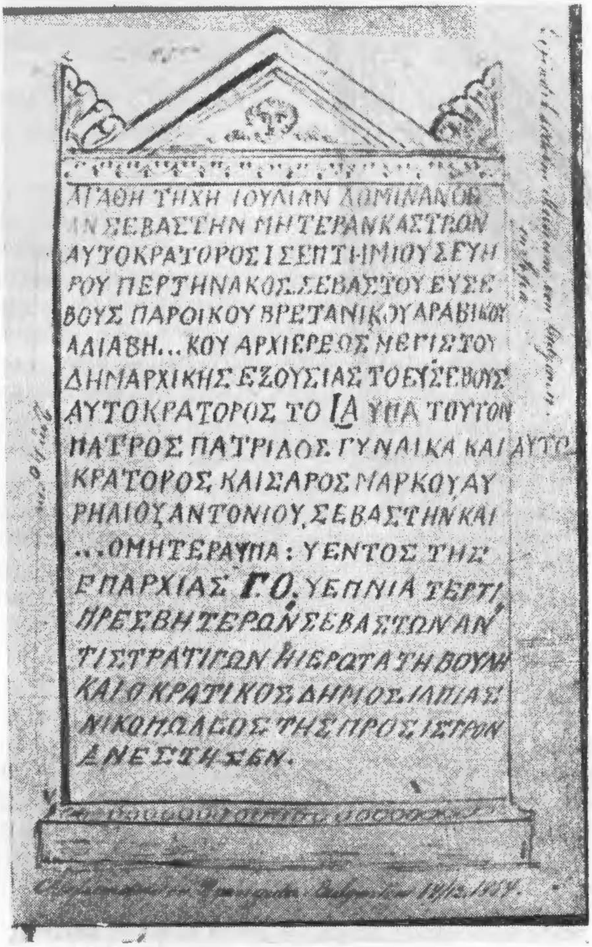

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ ΙΟΥΛΙΑΝ ΔΟΜΙΝΑΝΟΙ
ΑΝ ΣΕΒΑΣΤΗΝ ΜΗΤΕΡΑΝΚΑΣΤΡΩΝ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ Ι ΣΕΠΤΙΜΙΟΥ ΣΕΥΗ
ΡΟΥ ΠΕΡΤΗΝΑΚΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΕΥΣΕ
ΒΟΥΣ ΠΑΡΘΙΚΟΥ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟΥ ΑΡΑΒΙΚΟΥ
ΑΔΙΑΒΗ...ΚΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΜΕΓΙΣΤΟΥ
ΔΗΜΑΡΧΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟ ΕΥΣΕΒΟΥΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΤΟ ΙΑ ΥΠΑ ΤΟΥΤΟΝ
ΠΑΤΡΟΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟ
ΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΑΥ
ΡΗΛΙΟΥ ΑΝΤΟΝΙΟΥ ΣΕΒΑΣΤΗΝ ΚΑΙ
...ΟΜΗΤΕΡΑΥΠΑ : ΥΕΝΤΟΣ ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ Γ.Ο. ΥΕΠΝΙΑ ΤΕΡΤΙ
ΠΡΕΣΒΗΤΕΡΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ ΑΝ
ΤΙΣΤΡΑΤΙΓΩΝ ΗΙΕΡΩΤΑΤΗ ΒΟΥΛΗ
ΚΑΙ Ο ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΔΗΜΟΣ ΙΑΠΙΑΣ
ΝΙΚΟΠΩΛΕΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡΟΝ
ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ.

Надпис от Nicopolis ad Istrum

---

[1] Вж. моята статия Septimius Severus in Moesia Inferior and Thrace, в Acta Philippopolitana, София, 1963, стр. 122, заб. 43, където е разгледан въпросът за този провинциален легат и указана литературата.

Михаил Лазаров

ДВЕ СЪКРОВИЩА НА СРЕБЪРНИ РИМСКИ ИМПЕРАТОРСКИ МОНЕТИ ОТ ВРЕМЕТО НА ГОТСКИТЕ НАШЕСТВИЯ В СРЕДАТА НА III В.

1. През м. февруари 1961 г. в м. *Бужова могила* между селата Огнен и Искра, близо до Карнобат, било открито съкровище от сребърни римски императорски монети. Находката постъпи в музеите в Бургас и Карнобат, а една незначителна част е попаднала в Археологическия музей във Варна.

Бужова могила, която в същност е в района на с. Искра,[1] е известна в нашата археологическа литература като селищна могила.[2] Животът на човека в района на с. Искра е започнал още в най-ранни времена. В околностите на селото Миков посочва още две селищни могили — Дръндарева и Коджа дере.[3] От близката околност произхожда и цилиндричен идол от новокаменната епоха.[4]

Животът в тия места е продължил и през следващите епохи и вероятно през римско време тук се е развило значително селище, разположено на пътя от Мизия за Тракия, който е минавал през Ришкия проход.[5] За това свидетелствуват и находките от римско време, намерени в околностите на селото.[6]

Монетите са били поставени в глинен съд, който при изваждането на съкровището е бил разрушен. Все пак една малка част от запазените фрагменти ни дава възможност да възстановим долната половина на съда (обр. 1). Запазеното дъно е с диаметър 8 см с дълбок пъпковиден израстък към вътрешността на съда. Търбухът започва непосредствено от дъното, без да е подчертано столчето, и се разширява внезапно нагоре. В средата на търбуха съдът е покрит с червен лак, който, както личи от запазените няколко фрагмента от по-горната част на съда, не е продължавал до шийката, а е опасвал само средната част на съда. Глината е бледорозова. От вътрешната страна вследствие на продължителното стоене и значителното окисляване личат образувалите се от окиса легла на монетите.

---

[1] Поради обстоятелството, че съкровището е било намерено и представено в музеите от жители на с. Огнен, първоначално беше съобщено, че находката произхожда от същото село, вж.: М. Черкезова и М. Лазаров, Интересна колективна находка на монети при с. Огнен, в. „Черноморски фронт“, бр. 3366, 12. III. 1961 г.

[2] В. Миков, Предисторически селища и находки в България, София, 1933, стр. 77, № 28—30; В. Миков, Могилите в България, БИБ 2, година 4, стр. 12, № 40.

[3] В. Миков, Предисторически селища и находки, стр. 77.

[4] В. Миков, Идолната пластика през новокаменната епоха в България, ИБАИ 8, стр. 183; G. Kazarov, Neue neolithisches Fundstätten in Bulgarien, WPZ, 1928, стр. 37.

[5] А. Игнатиев, Стари пътища в Карнобатско, ИБАИ 4, стр. 293. За значението на Ришкия проход и римския път през него вж.: А. Иширков, Чалъкавашкият проход в Стара планина, ГСУИФФ 7, 1911, стр. 1—25, и посочената там литература; също К. Иречек, Военният път от Белград за Цариград и Балканските проходи, БИБ 4, стр. 109—110.

[6] И. Велков, Находки и вести от разни места, ИБАИ 14, стр. 279; G. Kazarov, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Budapest, 1938, № 421, 422 и 423. Последният паметник е намерен в местност *Хисаря*.

Цялото съкровище, постъпило в Бургас, Карнобат и Варна, съдържа 4604 монети, които се разпределят между следните императори и техните семейства:

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
1. Нерон (54—68)	1	—	—	1
2. Веспасиан (69—79)	3	2	—	5
3. Домициан (81—96)	2	—	—	2
4. Траян (98—117)	5	3	—	8
5. Адриан (117—138)	5	2	1	8
6. Елиус	2	—	—	2
7. Антонин Пий (138—161)	9	3	1	13
8. Антонин и М. Аврели	2	—	—	2
9 Фаустина майка	8	4	—	12
10. Марк Аврелий (161—180)	20	6	—	26
11. Фаустина млада	10	4	—	14
12. Луций Вер (161—169)	3	—	—	3
13. Луцила	3	—	—	3
14. Комод (180—192)	19	7	—	26
15. Криспина	2	1	—	3
16. Пертинакс (193)	1	—	—	1
17. Клодий Албин (193—197)	1	—	—	1
18. Септимий Север (193—211)	233	98	9	340
19. Юлия Домна	142	62	6	210
20. Юлия Домна и Гета	1	—	—	1
21. Каракала (211—217)	273	122	15	410
22. Плавтила	24	10	—	34
23. Гета (211—212)	104	46	—	150
24. Макрин (217—218)	25	11	—	36
25. Диадумениан	8	3	—	11
26. Елагабал (218—222)	72	31	5	108
27. Юлия Павла	2	1	—	3
28. Юлия Соемиа	4	2	—	6
29. Юлия Меза	9	4	—	13
30. Александър Север (222—235)	141	61	—	202
31. Орбиана	2	—	—	2
32. Юлия Мамея	21	9	—	30
33. Максимим I (235—238)	135	58	11	204
34. Паулина	2	—	—	2
35. Максим Цезар	5	2	—	7
36. Гордиан I (238)	2	—	—	2
37. Пупиен (238)	10	4	—	14
38. Балбин (238)	4	3	—	7
39. Гордиан III (238—244)	1578	664	56	2298
40. Филип Арабин (244—249)	254	71	11	336
41. Филип син (244—249)	13	6	—	19
42. Отацилия Севера	5	4	—	9
Неопределени	14	6	—	20
Всичко:	3179	1310	115	4604

Прави впечатление, че находката обхваща един значително дълъг период. Най-ранна е монетата от Нерон (54—68), а най-късни са тия от Филип Арабин и неговото семейство (244 — 249). Това явление е една особеност, типична за далечните провинции Тракия и Мизия. Известни са много находки от римски императорски монети с подобно съдържание, от които се вижда, че монетите от I и II в. продължават да циркулират заедно с монети от III в.[1] Това обстоятелство може да се обясни с известно забавяне на тяхната циркулация[2] и поради добрата им сплав.

Монетите са сравнително добре запазени. Най-силно изтрити са най-ранните монети в находката, които са били най-продължително време в обращение. Поради изтритостта си една малка част от тях не можаха да бъдат определени.

Делът на монетите на императорите от I и II в. до Албин включително е незначителен — общо 130 денария. По-голям този дял става от монетите на Септимий Север и Юлия Домна насетне.

С най-много монети е представен Гордиан III (238—244) — 2298, което представлява почти половината от цялата находка. Изглежда, че съкровището е било образувано при този император. За това свидетелствува и значително по-добрата запазеност на монетите на Гордиан в сравнение с тия на предхождащите го императори, които са повече или по-малко изтрити вследствие на по-продължителното им участие в циркулацията. Известно е, че една от характерните особености при образуването на съкровищата е тая, че монетите са били изтеглени от циркулацията,[3] вследствие на което те оставали по-добре запазени.

1. Съдът, в който са намерени монетите

В находката от Искра, която е една от големите находки на монети у нас, преобладават антониниaните — 2482 срещу 2122 денария. Значителен в това отношение е делът на антониниaните на последните императори — Гордиан III и Филип и неговото семейство. В монетите на Гордиан III от 2298 — 2000 са антониниани, докато Филип Арабин, Филип син и Отацилия Севера са представени вече само с антониниани. Или общо от 2482 антониниана 2364 са на последните императори Гордиан и Филип и неговото семейство, което представлява около 52% от цялата находка и близо 89% от общия брой на монетите на Гордиан III, Филип Арабин, Филип син и Отацилия. Това последно обстоятелство показва, че и на пазарите в Тракия в края на първата половина на III в. господствуваща монета е бил антониниaнът.

Находката завършва с монетите на Филип Арабин (244—249) и неговото семейство. Последните сигурно датирани монети на Филип са с P. M. TR. P.III COS. P. P., сечени в 246 г. — и с LIBERALITAS AUG. II, сечени през 247 г. Те ни посочват и времето на заравянето на съкровището — не по-рано от 247 г., но не и много късно след това, преди в Тракия да са били разпространени новите емисии монети. Все пак, когато датираме монетни находки от римско време, намерени у нас, трябва да имаме пред вид, че поради известно ограничение на преките икономически връзки между Тракия и Мизия с центъра Рим[1] разпространението на последните емисии монети от централните императорски монетарници в Рим е ставало с известно закъснение.

---

[1] Сравни съобщенията за колективни находки на монети от Н. Мушмов и Т. Герасимов в ИБАД, 1— 7, и ИБАИ, 1 — 25.

[2] Т. Д. Златковская, Мезия в I и II веках нашей эры, Москва, 1951, стр. 99.

[3] К. Маркс, Към критиката на политическата икономия, София, 1949, стр. 136.

2. През есента на 1961 г. при изкопни работи в околностите на с. Пирне, Бургаски окръг, близо до т. нар. *Камилска могила* била намерена колективна находка на сребърни римски императорски монети. Монетите са били поставени в глинено гърне, което при изваждането е било разчупено и захвърлено.

С. Пирне е разположено на 5 км югозападно от Айтос близо до пътя от Айтос за Русокастро — продължение на Айтоския проход през Стара планина. То не е известно в нашата археологическа литература. Надгробните могили в околностите на селото и единичните находки, които се пазят в Народния музей — Бургас, ни дават основание да предположим, че тук по времето на римското господство в нашите земи е съществувало селище. От околностите на Пирне произлизат два мраморни релефа на тракийския конник, сега в Народния музей — Бургас. На 3,5 км югозападно от селото се намира височината *Хасара* или *Хисаря*[2], в близост на която са намерени монетите.

Находката от Пирне, която постъпи в нумизматическата сбирка на Народния музей — Бургас, съдържа 357 сребърни монети, които се разпределят между следните императори:

1. Адриан (117—138)	1	12. Юлия Меза	1
2. Антонин Пий (138—161)	1	13. Александър Север (222—235)	7
3. Фаустина майка	1	14. Максимин (235—238)	18
4. Септимий Север (193—211)	34	15. Паулина	1
5. Юлия Домна	17	16. Максим Цезар	1
6. Каракала (211—217)	43	17. Гордиан I (238)	1
7. Плавтила	6	18. Пупиен (238)	1
8. Гета (211—212)	13	19. Гордиан III (238—244)	129
9. Макрин (217—218)	4	20. Филип Арабин (244—249)	55
10. Диадумениан	1	21. Отацилия Севера	7
11. Елагабал (218—222)	4	22. Филип син (244—249)	11
		Всичко:	357

И в тази находка процентно най-много са монетите на Гордиан III. За разлика от находката от Искра монетите от Пирне са сравнително много по-добре запазени, включително и тия от най-ранните императори, което показва, че тяхното участие в монетната циркулация е било по-ограничено.

Находката от Пирне е една от средните по обем находки. В нея превес имат антониниaните — 189 срещу 168 денария. И тук антониниaните са преобладаващи в монетите на последните императори от края на първата половина на III в.

Последните сигурно датирани монети в тази находка са от Филип Арабин, които имат върху опакото си LIBERALITAS AUG. II и P. M. TR.P. IIII. COS. II P. P. — сечени в 247 г. Поради това може да се предположи, че и това съкровище е било заровено след 247 г., най-вероятно през следващата 248 г., преди да са били разпространени новите емисии, съдържащи V трибунска власт на императора.

---

[1] Т. Д. Златковская, пос. съч., стр. 99.

[2] Тази височина под наименованието *Крепост Хасара* се посочва на 1,5 км северозападно от с. Караново, съседно на с. Пирне, вж.: Българското военно изкуство през феодализма, София, 1958, стр. 233.

*

Съкровищата от Искра и Пирне са близки не само по своето съдържание, но и по датата на заравянето им в земята. Скриването на монетите в земята е било най-сигурното указание за размирни времена (нашествия и грабежи), с каквито е изобилствувала историята на древността.

Към средата на III в. сравнително спокойният икономически живот в балканските провинции на Римската империя е бил нарушен от отвъддунавските племена, които започнали да нахлуват на юг от Дунава още по времето на Гордиан III (238—244).[1] Особено несигурен е станал животът за селищата, разположени в близост до пътищата и проходите през Стара планина, каквито са били селищата при Искра и Пирне. Тия нашествия се засилили при император Филип Арабин (244—249).[2] През 248 г. готите в съюз с карпи, тайфали, вандали, астинги и пини нахлули в Долна Мизия и обсадили Марцианопол.[3] Твърде е възможно отделни части да са се прехвърлили през Хемус. Под заплахата на тия отреди са били заровени съкровищата при Искра и Пирне.

КАТАЛОГ НА КОЛЕКТИВНАТА НАХОДКА ОТ РИМСКИ МОНЕТИ, ОТКРИТА ПРИ С. ИСКРА

		Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
I. Нерон					
1. Cohen,[4]	1, стр. 287, № 19	1	—	—	1
II. Веспасиан					
1. Cohen,	1, стр. 371, № 43	—	1	—	1
2. „	1, стр. 384, № 222	1	—	—	1
3. „	1, стр. 397, № 387	1	—	—	1
4. „	1, стр. 405, № 432	1	—	—	1
5. „	1, стр. 455, № 524	—	1	—	1
III. Домициан					
1. Cohen,	1, стр. 493, № 257	1	—	—	1
2. „	1, стр. 495, № 281	1	—	—	1
IV. Траян					
1. Cohen,	2, стр. 25, № 64	—	1	—	1
2. „	2, стр. 26, № 74	1	—	—	1
3. „	2, стр. 39, № 191	—	1	—	1
4. „	2, стр. 72, № 527	1	—	—	1
5. „	2. стр. 72, № 528	—	1	—	1

---

[1] Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики, 2, ГСУФФ 47, 1952, София, 1953, стр. 28.

[2] Iordanes, Getika 89 сл., Латински извори за българската история, 1, София, 1958, стр. 339—340.

[3] Dexipp. fr. 25; Гръцки извори за българската история, 1, София, 1954, стр. 3 сл. (вж. и забележка 22 на стр. 199); Iordanes, Getika 92 сл., Латински извори за българската история, 1, с. 340—341; Б. Геров, Романизмът, 2, стр. 29 и посочената там литература.

[4] H. Cohen, Description historique des monais romaines, 1—5.

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
Непознати у Cohen:				
6. л.: IMP. TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. Р. Негов бюст с лавров венец на д.	1	—	—	1
оп.: S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. В отрязъка VIA TRAIANA. Персонификация на пътищата във вид на полулегнала жена наляво, която държи в л. ръка клонче; в краката ѝ колело,[1] табл. I, 1.				
7. л.: TRAIANUS AUG. COS. II Неговата глава с лавров венец на д.	1	—	—	1
оп.: PIETAS AUG. Пиетас пред жертвеник с вдигнати нагоре ръце, табл. 1, 2.				
8. л.: IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIMO AUG. GER. DAC. Негов бюст с лавров венец на д.	1	—	—	1
оп.: P. M. TR. P. COS. VI P. P. S. P. Q. R. Фелицитас права на л. държи рог на изобилието и кадуцей.[2]				
V. Адриан				
1. Cohen, 2, стр. 135, № 334	—	1	—	1
2. „ 2, стр. 138, № 380	1	—	—	1
3. „ 2, стр. 168, № 717	1	—	—	1
4. „ 2, стр. 177, № 853	—	1	—	1
5. „ 2, стр. 192, № 1037	1	—	—	1
6. „ 2, стр. 192, № 1114	—	—	1	1
7. „ 2, стр. 199, № 1118	1	—	—	1
Непознати у Cohen:				
8. л.: IMP. CAESAR TRAIAN. HADRIANUS AUG. Негов бюст с лавров венец на д.	1	—	—	1
оп.: P. M. T. R. P. COS. II в отрязъка CONCORD. Конкордия, седнала на стол наляво, държи в д. ръка патера; с лявата се опира в облегалото на стола,[3] табл. 1, 4.				
VI. Елиус				
Cohen, 2, стр. 263, № 55	2	—	—	2
VII. Антонин Пий				
1. Cohen, 2, стр. 296, № 240	1	1	—	2
2. „ 2, стр. 297, № 263	1	—	—	1
3. „ 2, стр. 298, № 270	1	—	—	1
4. „ 2, стр. 306, № 360	—	1	—	1
5. „ 2, стр. 330, № 617	—	—	1	1
6. „ 2, стр. 338, № 681	—	1	—	1
7. „ 2, стр. 349, № 804	1	—	—	1
8. „ 2, стр. 354, № 861	1	—	—	1
9. „ 2, стр. 364, № 973	1	—	—	1
10. „ 2, стр. 368, № 1021	1	—	—	1
11. „ 2, стр. 378, № 1124 вар.[1]	1	—	—	1
12. „ 2, стр. 378, № 1124 вар.[2]	1	—	—	1
VIII. Антонин и Марк Аврелий				
1. Cohen, 2, стр. 410, № 14	2	—	—	2

---

[1] H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Muzeum, 3, London, 1936, стр. 98 — 99 № 487, табл. 17, 14.

[2] H. Mattingly, 3, стр. 109, № 542, табл. 19, 2.

[3] H. Mattingly, 3, стр. 248, № 63, табл. 48, 2.

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
IX. Фаустина майка				
1. Cohen, 2, стр. 414, № 6	—	1	—	1
2. „ 2, стр. 415, № 34 вар.[3]	1	—	—	1
3. „ 2, стр. 420, № 83	2	—	—	2
4. „ 2, стр. 420, № 84	1	—	—	1
5. „ 2, стр. 421, № 104	1	—	—	1
6. „ 2, стр. 422, № 116	—	1	—	1
7. „ 2, стр. 423, № 136	1	—	—	1
8. „ 2, стр. 423, № 141	—	1	—	1
9. „ 2, стр. 426, № 165	1	1	—	2
10. „ 2, стр. 426, № 176	1	—	—	1
X. Марк Аврелий				
1. Cohen, 3, стр. 7, № 38 вар.[4]	1	—	—	1
2. „ 3, стр. 11, № 84	1	—	—	1
3. „ 3, стр. 14, № 133	—	1	—	1
4. „ 3, стр. 27, № 254	2	1	—	3
5. „ 3, стр. 30, № 298	1	1	—	2
6. „ 3, стр. 46, № 442	—	1	—	1
7. „ 3, стр. 48, № 472	1	—	—	1
8. „ 3, стр. 49, № 474	1	—	—	1
9. „ 3, стр. 53, № 516	3	1	—	4
10. „ 3, стр. 53, № 525	1	—	—	1
11. „ 3, стр. 56, № 546	—	1	—	1
12. „ 3, стр. 86, № 877	1	—	—	1
13. „ 3, стр. 86, № 880	1	—	—	1
14. „ 3, стр. 86, № 881	1	—	—	1
15. „ 3, стр. 91, № 923	1	—	—	1
16. „ 3, стр. 92, № 926	2	—	—	2
17. „ 3, стр. 96, № 969	1	—	—	1
18. „ 3, стр. 97, № 979	2	—	—	2
XI. Фаустина Млада				
1. Cohen, 3, стр. 137, № 15	—	1	—	1
2. „ 3, стр. 139, № 35	1	—	—	1
3. „ 3, стр. 139, № 44	1	—	—	1
4. „ 3, стр. 140, № 54	1	1	—	2
5. „ 3, стр. 142, № 73	1	—	—	1
6. „ 3, стр. 142, № 84	—	1	—	1
7. „ 3, стр. 144, № 99	1	—	—	1
8. „ 3, стр. 145, № 107	1	—	—	1
9. „ 3, стр. 146, № 126	—	1	—	1
10. „ 3, стр. 151, № 181	2	—	—	2
11. „ 3, стр. 152, № 191	1	—	—	1
12. „ 3, стр. 157, № 249	1	—	—	1
XII. Луций Вер				
1. Cohen, 3, стр. 185, № 152	1	—	—	1
2. „ 3, стр. 185, № 156 вар.[5]	1	—	—	1
3. „ 3, стр. 201, № 218	1	—	—	1
XIII. Луцила				
1. Cohen, 3, стр. 219, № 50	1	—	—	1
2. „ 3, стр. 219, № 60	1	—	—	1
3. „ 3, стр. 220, № 70	1	—	—	1
XIV. Комод				
1. Cohen, 3, стр. 243, № 127	1	—	—	1
2. „ 3, стр. 261, № 242	—	1	—	1
3. „ 3, стр. 261, № 245	1	—	—	1
4. „ 3, стр. 265, № 279	1	—	—	1
5. „ 3, стр. 269, № 307	1	—	—	1
6. „ 3, стр. 273, № 351	—	1	—	1
7. „ 3, стр. 281, № 408	1	—	—	1
8. „ 3, стр. 287, № 446	—	1	—	1

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
9. Cochen 3, стр. 289, № 460	1	—	—	1
10. „ 3, стр. 292, № 479	1	—	—	1
11. „ 3, стр. 294, № 497	1	1	—	2
12. „ 3, стр. 295, № 499	—	1	—	1
13. „ 3, стр. 302, № 542	1	—	—	1
14. „ 3, стр. 308, № 574	1	—	—	1
15. „ 3, стр. 308, № 578	1	—	—	1
16. „ 3, стр 315, № 643	1	—	—	1
17. „ 3, стр. 315, № 646	—	1	—	1
18. „ 3, стр. 318, № 680	1	—	—	1
19. „ 3, стр. 326, № 733	1	—	—	1
20. „ 3, стр. 330, № 767	1	—	—	1
21. „ 3, стр. 331, № 780	—	1	—	1
22. „ 3, стр. 334, № 804	1	—	—	1
23. „ 3, стр. 345, № 902	1	—	—	1
24. „ 3, стр. 345, № 905	2	—	—	2
XV. Криспина				
1. Cohen, 3, стр. 383, № 8	—	1	—	1
2. „ 3, стр. 385, № 35	2	—	—	2
XVI. Пертинакс				
1. Cohen, 3 стр. 394, № 43	1	—	—	1
XVII. Клодий Албин				
1. Cohen, 3, стр. 418, № 30	1	—	—	1
XVIII. Септимий Север				
1. Cohen, 4, стр. 5, № 20	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 6, № 25	2	—	1	3
3. „ 4, стр. 7, № 42	2	1	—	3
4. „ 4, стр. 8, № 48	1	—	1	2
5. „ 4, стр. 10, № 68	1	—	—	1
6. „ 4, стр. 11, № 76	—	—	1	1
7. „ 4, стр. 12, № 87	1	—	—	1
8. „ 4, стр. 12, № 88	2	—	—	2
9. „ 4, стр. 13, № 100	2	1	—	3
10. „ 4, стр. 13, № 100 вар.[6]	4	—	—	4
11. „ 4, стр. 14, № 102	1	—	—	1
12. „ 4, стр. 15, № 108	1	—	—	1
13. „ 4, стр. 18, № 135	5	3	—	8
14. „ 4, стр. 22, № 175 вар.[7]	1	—	—	1
15. „ 4, стр. 23, № 179	4	2	—	6
16. „ 4, стр. 25, № 195	1	—	—	1
17. „ 4, стр. 25, № 202	2	—	—	2
18. „ 4, стр. 25, № 206	11	6	1	18
19. „ 4, стр. 26, № 212	1	—	—	1
20. „ 4, стр. 26, № 216	2	—	—	2
21. „ 4,стр.26—27, № 217	8	5	—	13
22. „ 4, стр. 29, № 243	1	1	—	2
23. „ 4, стр. 30, № 251	1	1	—	2
24. „ 4, стр. 32, № 280	1	—	—	1
25. „ 4, стр. 34, № 295	1	1	—	2
26. „ 4, стр. 34, № 297	3	2	—	5
27. „ 4, стр. 35, № 311	3	—	—	3
28. „ 4, стр. 39, № 345	1	—	—	1
29. „ 4, стр. 40, № 361	1	1	—	2
30. „ 4, стр. 41, № 365	1	—	—	1
31. „ 4, стр. 41, № 370	5	3	—	8
32. „ 4, стр. 41, № 372	2	—	—	2
33. „ 4, стр. 41, № 373	2	1	—	3
34. „ 4, стр. 43, № 390	2	1	—	3
35. „ 4, стр. 43, № 390 вар.[8]	2	—	—	2
36. „ 4, стр. 43, № 393	1	—	—	1

		Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
37.	Cohen, 4, стр. 43, № 395	1	—	—	1
38.	„ 4, стр. 43, № 396	1	—	—	1
39.	„ 4, стр. 45, № 418	1	—	—	1
40.	„ 4, стр. 46, № 429	1	—	—	1
41.	„ 4, стр. 46, № 438	1	—	—	1
42.	„ 4, стр. 47, № 442	1	—	—	1
43.	„ 4, стр. 47, № 444	1	—	—	1
44.	„ 4, стр. 48, № 454	8	7	1	16
45.	„ 4, стр. 48, № 460	3	—	—	3
46.	„ 4, стр. 49, № 464	3	—	—	3
47.	„ 4, стр. 49, № 468	1	—	—	1
48.	„ 4, стр. 49, № 469	3	3	—	6
49.	„ 4, стр. 50, № 473	1	—	—	1
50.	„ 4, стр. 50, № 474	4	—	—	4
51.	„ 4, стр. 50, № 475	3	2	—	5
52.	„ 4, стр. 50, № 476	3	5	—	8
53.	„ 4. стр. 51, № 489	2	2	—	4
54.	„ 4, стр. 52, № 493	2	2	—	4
55.	„ 4, стр. 53, № 501	3	3	—	6
56.	„ 4, стр. 53, № 504	1	1	—	2
57.	„ 4, стр. 53, № 505	1	—	1	2
58.	„ 4, стр. 54, № 517	1	2	—	3
59.	„ 4, стр. 55, № 525	2	3	—	5
60.	„ 4, стр. 56, № 529	5	1	—	6
61.	„ 4, стр. 56, № 529 вар.[9]	1	—	—	1
62.	„ 4, стр. 56, № 531	6	4	—	10
63	„ 4, стр. 57, № 539	3	—	—	3
64.	„ 4, стр. 57, № 540	3	—	—	3
65.	„ 4, стр. 57, № 542	4	2	—	6
66.	„ 4, стр. 57, № 543	4	1	—	5
67.	„ 4, стр. 58, № 550	4	3	—	7
68.	„ 4, стр. 59, № 564	1	—	—	1
69.	„ 4, стр. 60, № 566	1	1	—	2
70.	„ 4, стр. 61, № 576	1	—	—	1
71.	„ 4, стр. 62, № 586	3	2	—	5
72.	„ 4, стр. 62, № 592	1	—	—	1
73.	„ 4, стр. 63, № 598	13	6	—	19
74.	„ 4, стр. 63, № 605	9	7	1	17
75.	„ 4, стр. 64, № 611	1	—	—	1
76.	„ 4, стр. 64, № 614 вар.[10]	1	—	—	1
77.	„ 4, стр. 67, № 641	1	1	—	2
78.	„ 4, стр. 68, № 647	1	—	—	1
79.	„ 4, стр. 70, № 670	1	—	—	1
80.	„ 4, стр. 72, № 694	1	—	—	1
81.	„ 4, стр. 72, № 694 вар.[11]	1	—	—	1
82.	„ 4, стр. 72, № 695	1	—	—	1
83.	„ 4, стр. 72, № 697	1	—	—	1
84.	„ 4, стр. 74, № 710	1	1	—	2
85.	„ 4, стр. 75, № 718	4	1	—	5
86.	„ 4, стр. 76, № 727	3	1	—	4
87.	„ 4, стр. 76, № 730	2	—	—	2
88.	„ 4, стр. 78, № 743	15	4	1	20
89.	„ 4, стр. 79, № 760	4	—	—	4
90.	„ 4, стр. 80, № 777	1	—	—	1
91.	„ 4, стр. 82, № 791	7	3	1	11
	Непознати у Cohen:				
92.	л: L. SEP. SEVERUS AUG. PIUS M. P· XI PAR. P. M. Негов бюст с лавров венец на д.	1	—	—	1
	оп.: SALUS AUGG. Салус на трон на л. храни змия, която се увива около жертвеник, табл. II, 1.				

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
93. л.: AU K. AIΛ. CEПTI. CEOVHPOC. Неговата глава с лавров венец на д. оп.: MHTPO KAICAP в отрязъка ETIΓ. Изображение на планината Аргей, табл. II, 2. Денарий, сечен в Кападокийската Цезарея.	1	—	—	1
XIX. Юлия Домна				
1. Cohen, 4, стр. 107, № 14	3	1	—	4
2. „ 4, стр. 108, № 22	1	—	—	1
3. „ 4, стр. 108, № 32	11	5	1	17
4. „ 4, стр. 110, № 47	8	3	—	11
5. „ 4, стр. 110, № 55	7	—	—	7
6. „ 4, стр. 110, № 56	3	3	1	7
7. „ 4. стр. 112, № 79	4	6	—	10
8. „ 4, стр. 113, № 81	7	4	—	11
9. „ 4, стр. 113, № 96	2	—	—	2
10. „ 4, стр. 114, № 101	4	3	—	7
11. „ 4, стр. 114, № 104	1	1	—	2
12. „ 4, стр. 114, № 107	1	—	—	1
13. „ 4, стр. 114, № 114	2	2	—	4
14. „ 4, стр. 114, № 115	1	1	—	2
15. „ 4, стр. 115, № 122	9	3	—	12
16. „ 4, стр. 115, № 128	1	—	—	1
17. „ 4, стр. 116, № 137	5	3	—	8
18. „ 4, стр. 117, № 148	10	3	—	13
19. „ 4, стр. 118, № 156	14	7	1	22
20. „ 4, стр. 119, № 168	8	6	1	15
21. „ 4, стр. 119, № 170	2	—	—	2
22. „ 4, стр. 119, № 174	9	7	—	16
23. „ 4, стр. 121, № 184	3	2	—	5
24. „ 4, стр. 121, № 193	1	1	—	2
25. „ 4, стр. 122, № 197	2	—	2	4
26. „ 4, стр. 122, № 204	1	—	—	1
27. „ 4, стр. 123, № 211	3	—	—	3
28. „ 4, стр. 123, № 212	1	—	—	1
29. „ 4, стр. 123, № 215	2	—	—	2
30. „ 4, стр. 123, № 220	2	—	—	2
31. „ 4, стр. 124, № 226	4	—	—	4
32. „ 4. стр. 124, № 230	8	—	—	8
33. „ 4, стр. 125, № 245	2	—	—	2
34. „ 4, стр. 126, № 246	1	—	—	1
XX. Юлия Домна и Гета				
1. Cohen, 4, стр. 139, № 1	1	—	—	1
XXI. Каракала				
1. Cohen, 4, стр. 141, № 3	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 143, № 19	1	1	—	2
3. „ 4, стр. 144, № 23	1	1	—	2
4. „ 4, стр. 147, № 53	1	—	—	1
5. „ 4, стр. 148, № 64	2	1	—	3
6. „ 4. стр. 150, № 76	1	1	—	2
7. „ 4, стр. 151, № 82	1	—	—	1
8. „ 4, стр. 153, № 95	—	—	1	1
9. „ 4, стр. 153, № 101 вар.[12]	6	3	—	9
10. „ 4, стр. 154, № 103	1	1	—	2
11. „ 4, стр. 154, № 104	2	1	—	3
12. „ 4, стр. 155, № 115	1	—	—	1
13. „ 4, стр. 155, № 118	1	—	—	1
14. „ 4, стр. 156, № 121	1	1	—	2
15. „ 4, стр. 157, № 124	1	—	—	1
16. „ 4, стр. 157, № 124 вар.[13]	1	—	—	1

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
17. Cohen, 4, стр. 157, № 128	4	—	—	4
18. „ 4, стр. 157, № 129	1	—	—	1
19. „ 4, стр. 159, № 139	4	3	—	7
20. „ 4, стр. 160, № 149	2	—	—	2
21. „ 4, стр. 160, № 150	8	4	—	12
22. „ 4, стр. 160, № 152	3	2	—	5
23. „ 4, стр. 161, № 158	2	3	—	5
24. „ 4, стр. 161, № 165	8	3	—	11
25. „ 4, стр. 162, № 166	3	1	—	4
26. „ 4, стр. 162, № 168 вар.[14]	1	1	—	2
27. „ 4, стр. 162, № 175	8	3	—	11
28. „ 4, стр. 163, № 176	1	—	—	1
29. „ 4, стр. 163, № 179	1	2	—	3
30. „ 4, стр. 163, № 180 вар.[15]	1	—	—	1
31. „ 4, стр. 163, № 183	1	—	—	1
32. „ 4, стр. 164, № 186 вар.[16]	1	—	—	1
33. „ 4, стр. 164, № 188	2	2	—	4
34. „ 4, стр. 164, № 190	1	1	—	2
35. „ 4, стр. 164, № 192	1	—	—	1
36. „ 4, стр. 165, № 195	1	1	—	2
37. „ 4, стр. 165, № 196	2	—	—	2
38. „ 4, стр. 165, № 205	7	3	—	10
39. „ 4, стр. 166, № 211	2	1	—	3
40. „ 4, стр. 166, № 212	2	1	—	3
41. „ 4, стр. 167, № 220	4	2	1	7
42. „ 4, стр. 167, № 224	4	2	—	6
43. „ 4, стр. 167, № 230	1	—	—	1
44. „ 4, стр. 169, № 239	3	3	—	6
45. „ 4, стр. 169, № 241	1	—	—	1
46. „ 4, стр. 169, № 242	5	3	—	8
47. „ 4, стр. 169, № 244	1	—	—	1
48. „ 4, стр. 169, № 247	4	3	—	7
49. „ 4, стр. 173, № 278	2	2	—	4
50. „ 4, стр. 173, № 279	1	1	—	2
51. „ 4, стр. 173, № 282	2	2	—	4
52. „ 4, стр. 173, № 285	3	1	1	5
53. „ 4, стр. 173, № 287	2	1	—	3
54. „ 4, стр. 174, № 294	1	—	—	1
55. „ 4, стр. 175, № 295	3	2	—	5
56. „ 4, стр. 176, № 306 вар.[17]	4	3	—	7
57. „ 4, стр. 176, № 314	4	4	1	9
58. „ 4, стр. 177, № 316	4	3	—	7
59. „ 4, стр. 180, № 336	2	1	—	3
60. „ 4, стр. 180, № 337	1	—	—	1
61. „ 4, стр. 180, № 338	2	2	—	4
62. „ 4, стр. 180, № 342	1	—	—	1
63. „ 4, стр. 180, № 347	5	3	—	8
64. „ 4, стр. 180, № 349	3	3	1	7
65. „ 4, стр. 181, № 358	2	1	3	6
66. „ 4, стр. 182, № 372	1	1	—	2
67. „ 4, стр. 182, № 374	1	1	—	2
68. „ 4, стр. 183, № 381	1	—	—	1
69. „ 4, стр. 183, № 388	3	—	—	3
70. „ 4, стр. 186, № 413	3	2	1	6
71. „ 4, стр. 187, № 419	4	2	—	6
72. „ 4, стр. 187, № 422	3	2	—	5
73. „ 4, стр. 187, № 424	7	5	—	12
74. „ 4, стр. 188, № 431	6	—	—	6
75. „ 4, стр. 190, № 447	3	3	—	6
76. „ 4, стр. 191, № 454 вар.[18]	5	—	—	5
77. „ 4, стр. 191, № 460	2	1	—	3
78. „ 4, стр. 192, № 464	1	1	—	2
79. „ 4, стр. 192, № 465	2	1	—	3

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
80. Cohen 4, стр. 193, № 477	1	1	1	3
81. „ 4, стр. 193, № 478	1	—	—	1
82. „ 4, стр. 193, № 483	1	1	—	2
83. „ 4, стр. 193, № 484	3	1	1	5
84. „ 4, стр. 195, № 494	1	—	—	1
85. „ 4, стр. 195, № 497	1	—	—	1
86. „ 4, стр 196, № 499	2	1	—	3
87. „ 4, стр. 196, № 508	2	1	1	4
88. „ 4, стр. 196, № 509	1	—	—	1
89. „ 4, стр. 199, № 528	2	1	—	3
90. „ 4, стр. 200, № 541	4	2	—	6
91. „ 4, стр. 200, № 545	2	[illegible]	2	5
92. „ 4, стр. 202, № 559	3	1	—	4
93. „ 4, стр. 202, № 562	1	—	—	1
94. „ 4, стр. 202, № 568 вар.[19]	1	—	—	1
95. „ 4, стр. 203, № 571	2	1	—	3
96. „ 4, стр. 205, № 590	3	2	—	5
97. „ 4, стр. 205, № 599	1	—	—	1
98. „ 4, стр. 206, № 605	8	2	—	10
99. „ 4, стр. 206, № 607	2	1	1	4
100. „ 4, стр. 207, № 614	1	—	—	1
101. „ 4, стр. 208, № 622	1	—	—	1
102. „ 4, стр. 209, № 630	1	—	—	1
103. „ 4, стр. 212, № 659	5	1	—	6
104. „ 4, стр. 212, № 667	2	1	—	3
105. „ 4, стр. 213, № 672	3	2	—	5
106. „ 4, стр. 214, № 678 вар.[20]	1	—	—	1
107. „ 4, стр. 215, № 688	12	2	—	14
Непознати у Cohen:				
108. л.: ANTONINUS PIUS AUG. Негова глава без брада с лавров венец на д. оп. PONTIF. TR. P. X COS. II. Войник прав на д., сложил левия си крак върху една каска и държащ обърнато копие и паразониум,[1] табл. II, 12.	7	—	—	7
XXII. Плавтила				
1. Cohen, 4, стр. 247, № 1	6	2	—	8
2. „ 4, стр. 247, № 6	1	—	—	1
3. „ 4, стр. 247, № 8	1	—	—	1
4. „ 4, стр. 247, № 9	2	2	—	4
5. „ 4, стр. 248, № 12	1	1	—	2
6. „ 4, стр. 248, № 13	1	—	—	1
7. „ 4, стр. 248, № 14	1	—	—	1
8. „ 4, стр. 248, № 15	4	2	—	6
9. „ 4, стр. 248, № 21	1	—	—	1
10. „ 4, стр. 248, № 22	1	—	—	1
11. „ 4, стр. 248, № 24	5	3	—	8
XXIII. Гета				
1. Cohen, 4, стр. 253, № 3	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 254, № 11	2	1	—	3
3. „ 4, стр. 257, № 35	1	—	—	1
4. „ 4, стр. 257, № 36	1	—	—	1
5. „ 4. стр. 257, № 37	7	3	—	10
6. „ 4, стр. 258, № 43	2	2	—	4
7. „ 4, стр. 258, № 48	1	1	—	2
8. „ 4, стр. 258, № 51	1	—	—	1
9. „ 4, стр. 259, № 62	1	—	—	1
10. „ 4, стр. 260, № 68	3	1	—	4
11. „ 4, стр. 261, № 73	1	—	—	1

---

[1] Вж. N. Mouchmov, Le trésor numismatique de Réka Devnia (Marcianopolis), Sofiá, 1934, p. 117.

			Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
12.	Cohen,	4, стр. 262, № 82	2	—	—	2
13.	„	4, стр. 262, № 83	1	—	—	1
14.	„	4, стр. 262, № 89	12	6	—	18
15.	„	4, стр. 264, № 104	7	3	—	10
16.	„	4, стр. 265, № 114	3	1	—	4
17.	„	4, стр. 265, № 117	8	2	—	10
18.	„	4, стр. 265, № 119	1	—	—	1
19.	„	4, стр. 266, № 129	1	1	—	2
20.	„	4, стр. 267, № 136	1	—	—	1
21.	„	4, стр. 267, № 138	3	1	—	4
22.	„	4, стр. 267, № 139	1	—	—	1
23.	„	4, стр. 269, № 149	1	—	—	1
24.	„	4, стр. 270, № 157	16	13	—	29
25.	„	4, стр. 270, № 159	3	1	—	4
26.	„	4, стр. 271, № 170	4	2	—	6
27.	„	4, стр. 273, № 183	4	2	—	6
28.	„	4, стр. 273, № 187	1	—	—	1
29.	„	4, стр. 273, № 192	1	—	—	1
30.	„	4, стр. 273, № 193	1	—	—	1
31.	„	4, стр. 274, № 197	1	—	—	1
32.	„	4, стр. 274, № 198	1	—	—	1
33.	„	4, стр. 274, № 200	2	—	—	2
34.	„	4, стр. 275, № 206	3	3	—	6
35.	„	4, стр. 276, № 219	1	—	—	1
36.	„	4, стр. 277, № 228	1	—	—	1
37.	„	4, стр. 278, № 229	2	2	—	4
38.	„	4, стр. 278, № 231	1	1	—	2
XXIV. Макрин						
1.	Cohen,	4, стр. 290, № 2	3	2	—	5
2.	„	4, стр. 291, № 8	1	—	—	1
3.	„	4, стр. 291, № 14	1	1	—	2
4.	„	4, стр. 292, № 26	3	3	—	6
5.	„	4, стр. 293, № 37	2	—	—	2
6.	„	4, стр. 294, № 41	1	—	—	1
7.	„	4, стр. 294, № 46	2	1	—	3
8.	„	4, стр. 294, № 51	1	—	—	1
9.	„	4, стр. 295, № 55	1	1	—	2
10.	„	4, стр. 295, № 56	1	—	—	1
11.	„	4, стр. 296, № 64	1	—	—	1
12.	„	4, стр. 296, № 67	1	—	—	1
13.	„	4, стр. 298, № 86	1	1	—	2
14.	„	4, стр. 298, № 87	1	—	—	1
15.	„	4, стр. 300, № 108	1	—	—	1
16.	„	4, стр. 301, № 115	1	1	—	2
17.	„	4, стр. 302, № 121	3	1	—	4
XXV. Диадумениан						
1.	Cohen,	4, стр. 312, № 2	4	1	—	5
2.	„	4, стр. 313, № 11	1	—	—	1
3.	„	4, стр. 314, № 21	3	2	—	5
XXVI. Елагабал						
1.	Cohen,	4, стр. 323, № 1	1	—	—	1
2.	„	4, стр. 324, № 13	1	—	—	1
3.	„	4, стр. 326, № 21	—	—	1	1
4.	„	4, стр, 326, № 24 вар.[21]	1	—	—	1
5.	„	4, стр. 327, № 30	7	3	—	10
6.	„	4, стр. 327, № 32	1	1	—	2
7.	„	4, стр. 327, № 38	2	2	1	5
8.	„	4, стр. 328, № 43	2	1	—	3
9.	„	4, стр. 328, № 50 вар.[22]	3	1	—	4
10.	„	4, стр. 330, № 67	1	—	—	1
11.	„	4, стр. 330, № 68	1	—	—	1

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
12. Cohen, 4, стр. 331, № 70	2	2	—	4
13. „ 4, стр. 331, № 71	2	2	—	4
14. „ 4, стр. 332, № 81	1	1	—	2
15. „ 4, стр. 332, № 86	1	—	—	1
16. „ 4, стр. 333, № 97 вар.[23]	2	1	—	3
17. „ 4, стр. 333, № 97	1	—	—	1
18. „ 4, стр. 334, № 100	1	—	—	1
19. „ 4, стр. 334, № 109	5	5	—	10
20. „ 4, стр. 335, № 112	1	—	1	2
21. „ 4, стр. 335, № 120	2	2	—	4
22. „ 4, стр. 336, № 127	2	2	—	4
23. „ 4, стр. 337, № 136	1	—	—	1
24. „ 4, стр. 337, № 142	1	—	—	1
25. „ 4, стр. 337, № 143	1	—	—	1
26. „ 4, стр. 338, № 151	1	—	—	1
27. „ 4, стр. 338, № 153	1	—	—	1
28. „ 4, стр. 340, № 184	1	—	—	1
29. „ 4, стр. 341, № 189	1	—	1	2
30. „ 4, стр. 342, № 196	1	—	—	1
31. „ 4, стр. 344, № 213	1	—	—	1
32. „ 4, стр. 345, № 226	1	2	—	3
33. „ 4, стр. 346, № 242	1	—	—	1
34. „ 4, стр. 348, № 254	4	2	—	6
35. „ 4, стр. 348, № 261	4	2	—	6
36. „ 4, стр. 349, № 268	1	—	—	1
37. „ 4, стр. 350, № 276	1	—	—	1
38. „ 4, стр. 350, № 278	1	—	—	1
39. „ 4, стр. 350, № 282	2	1	—	3
40. „ 4, стр. 351, № 289	2	—	—	2
41. „ 4, стр. 351, № 290	4	—	—	4
42. „ 4, стр. 351, № 293	2	—	1	3
43. „ 4, стр. 351, № 294	1	—	—	1
XXVII. Юлия Павла				
1. Cohen, 4, стр. 377, № 6	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 377, № 12	1	1	—	2
XXVIII. Юлия Соемия				
1. Cohen, 4, стр. 387, № 8	1	1	—	2
2. „ 4, стр. 389, № 14	3	1	—	4
XXIX. Юлия Меза				
1. Cohen, 4, стр. 391, № 2	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 392, № 8	1	1	—	2
3. „ 4, стр. 393, № 15	1	—	—	1
4. „ 4, стр. 394, № 29	3	1	—	4
5. „ 4, стр. 395, № 36	3	2	—	5
XXX. Алексанър Север				
1. Cohen 4, стр. 402, № 8	1	1	—	2
2. „ 4, стр. 404, № 27	4	2	—	6
3. „ 4, стр. 406, № 45	1	—	—	1
4. „ 4, стр. 407, № 52	2	1	—	3
5. „ 4, стр. 407, № 57	3	1	—	4
6. „ 4, стр. 408, № 63	1	—	—	1
7. „ 4, стр. 409, № 69	1	1	—	2
8. „ 4, стр. 409, № 72	1	1	—	2
9. „ 4, стр. 410, № 82	20	6	—	26
10. „ 4, стр. 410, № 92	1	—	—	1
11. „ 4, стр. 410, № 94	1	—	—	1
12. „ 4, стр. 413, № 115	1	—	—	1
13. „ 4, стр. 416, № 132	1	1	—	2
14. „ 4, стр. 418, № 160	12	5	—	17
15. „ 4, стр. 419, № 172	1	—	—	1

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
16. Cohen, 4, стр. 420, № 186	1	1	—	2
17. „ 4, стр. 421, № 191	1	—	—	1
18. „ 4, стр. 422, № 203	2	1	—	3
19. „ 4, стр. 423, № 206	1	—	—	1
20. „ 4, стр. 424, № 218	2	1	—	3
21. „ 4, стр. 425, № 228	1	—	—	1
22. „ 4, стр. 425, № 230	2	1	—	3
23. „ 4, стр. 425, № 235	4	2	—	6
24. „ 4, стр. 425, № 237	1	—	—	1
25. „ 4, стр. 425, № 239	1	1	—	2
26. „ 4, стр. 427, № 252	1	—	—	1
27. „ 4, стр. 427, № 256	3	2	—	5
28. „ 4, стр. 430, № 288	1	—	—	1
29. „ 4, стр. 432, № 304	1	—	—	1
30. „ 4, стр. 432, № 311	1	—	—	1
31. „ 4, стр. 433, № 319	1	—	—	1
32. „ 4, стр. 433, № 323	1	1	—	2
33. „ 4, стр. 434, № 331	2	1	—	3
34. „ 4, стр. 434, № 336	2	2	—	4
35. „ 4, стр. 437, № 366	1	1	—	2
36. „ 4, стр. 440, № 387	2	3	—	5
37. „ 4, стр. 442, № 401	2	1	—	3
38. „ 4, стр. 443, № 409	1	—	—	1
39. „ 4, стр. 443, № 410	1	—	—	1
40. „ 4, стр. 443, № 411	1	—	—	1
41. „ 4, стр. 444, № 426	5	3	—	8
42. „ 4, стр. 444, № 434	2	2	—	4
43. „ 4, стр. 444, № 439	2	2	—	4
44. „ 4, стр. 445, № 447	3	2	—	5
45. „ 4, стр. 452, № 499	14	5	—	19
46. „ 4, стр. 453, № 512	1	1	—	2
47. „ 4, стр. 455, № 529	3	1	—	4
48. „ 4, стр. 457, № 542	13	7	—	20
49. „ 4, стр. 459, № 563	2	1	—	3
50. „ 4, стр. 459, № 565	1	—	—	1
51. „ 4, стр. 460, № 575	1	—	—	1
52. „ 4, стр. 460, № 579	1	—	—	1
53. „ 4, стр. 461, № 583	1	—	—	1
54. „ 4, стр. 461, № 586	2	—	—	2
Непознати у Cohen:				
55. л.: IMP. ALEXANDER PIUS AUG. Негова глава с лавров венец, с брада на д. оп.: PAX AUGUSTI. Пакс прав на л. държи маслинено клонче и наведен жезъл, табл. III, 1.	1	—	—	1
XXXI. Орбиана				
1. Cohen, 4, стр. 486, № 1	2	—	—	2
XXXII. Юлия Мамея				
1. Cohen, 4, стр. 490, № 5	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 492, № 17	8	4	—	12
3. „ 4, стр. 492, № 24	2	1	—	3
4. „ 4, стр. 493, № 35	6	2	—	8
5. „ 4, стр. 495, № 48	1	—	—	1
6. „ 4, стр. 497, № 71	1	1	—	2
7. „ 4, стр. 497, № 75	1	1	—	2
8. „ 4, стр. 497, № 80	1	—	—	1
XXXIII. Максимин				
1. Cohen, 4, стр. 506, № 7	20	9	—	29
2. „ 4, стр. 507, № 9	3	2	—	5
3. „ 4, стр. 509, № 30	21	11	2	34

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
4. Cohen, 4, стр. 509, № 42	5	2	—	7
5. „ 4, стр. 510, № 44 вар[24]	10	3	2	15
6. „ 4, стр. 511, № 55	6	3	—	9
7. „ 4, стр. 511, № 56	4	2	1	7
8. „ 4, стр. 512, № 64	1	1	—	2
9. „ 4, стр. 512, № 70	1	1	—	2
10. „ 4, стр. 512, № 74	5	3	—	8
11. „ 4, стр. 513, № 77	18	7	3	28
12. „ 4, стр. 513, № 84	18	8	1	27
13. „ 4, стр. 513, № 91	2	—	—	2
14. „ 4, стр. 514, № 98	16	5	2	23
15. „ 4, стр. 515, № 105	5	1	—	6
XXXIV. Паулина				
1. Cohen, 4, стр. 523, № 1	1	—	—	1
2. „ 4, стр. 523, № 2	1	—	—	1
XXXV. Максим Цезар				
1. Cohen, 4, стр. 524, № 1	3	2	—	5
2. „ 4, стр. 525, № 10	2	—	—	2
XXXVI. Гордиан I				
1. Cohen, 5, стр. 2, № 4	1	—	—	1
2. „ 5, стр. 3, № 8	1	—	—	1
XXXVII. Балбин				
1. Cohen, 5, стр. 8, № 3	1	1	—	2
2. „ 5, стр. 9, № 6	1	1	—	2
3. „ 5, стр. 11, № 20	1	—	—	1
4. „ 5, стр. 11, № 23	—	1	—	1
5. „ 5, стр. 12, № 27	1	—	—	1
XXXVIII. Пупиен				
1. Cohen, 5, стр. 14, № 1	1	—	—	1
2. „ 5, стр. 14, № 2	2	1	—	3
3. „ 5, стр. 14, № 3	1	1	—	2
4. „ 5, стр. 15, № 6	1	—	—	1
5. „ 5, стр. 16, № 22	2	—	—	2
6. „ 5, стр. 17, № 29	3	2	—	5
XXXIX. Гордиан III				
1. Cohen, 5, стр. 24, № 17	28	12	—	40
2. „ 5, стр. 24, № 22	8	4	—	12
3. „ 5, стр. 24, № 25	14	7	—	21
4. „ 5, стр. 26, № 37	18	9	—	27
5. „ 5, стр. 26, № 41	76	38	3	117
6. „ 5, стр. 27, № 50	20	8	—	28
7. „ 5, стр. 27, № 52	3	—	—	3
8. „ 5, стр. 27, № 53	5	2	—	7
9. „ 5, стр. 28, № 62	25	12	2	39
10. „ 5, стр. 28, № 68	20	10	4	34
11. „ 5, стр. 28, № 71	17	8	—	25
12. „ 5, стр. 28, № 72	1	—	—	1
13. „ 5, стр. 29, № 81	6	2	1	9
14. „ 5, стр. 30, № 86	26	13	2	41
15. „ 5, стр. 30, № 92	8	4	—	12
16. „ 5, стр. 31, № 97	14	6	—	20
17. „ 5, стр. 31, № 101	59	29	2	90
18. „ 5, стр. 31, № 103	1	—	—	1
19. „ 5, стр. 32, № 105	24	11	2	37
20. „ 5, стр. 32, № 109	82	41	3	126
21. „ 5, стр. 32, № 113	16	7	—	23
22. „ 5, стр. 32, № 115	7	1	1	9
23. „ 5, стр. 32, № 119	10	3	—	13

			Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
24.	Cohen.	5, стр. 33, № 121	76	38	7	121
25.	„	5, стр. 33, № 126	2	—	—	2
26.	„	5, стр. 34, № 130	18	9	—	27
27.	„	5, стр. 34, № 132	2	1	—	3
28.	„	5, стр. 34, № 133	6	2	—	8
29.	„	5, стр. 35, № 142 вар.[25]	20	8	—	28
30.	„	5, стр. 35, № 142 вар.[26]	1	—	—	1
31.	„	5, стр. 36, № 155	17	7	—	24
32.	„	5, стр. 36, № 156	3	1	—	4
33.	„	5, стр. 37, № 160	8	4	—	12
34.	„	5, стр. 37, № 162	6	2	1	9
35.	„	5, стр. 38, № 167	51	26	2	79
36.	„	5, стр. 39, № 173 вар.[27]	31	16	—	47
37.	„	5, стр. 39, № 178	8	4	—	12
38.	„	5, стр. 39, № 183	1	—	—	1
39.	„	5, стр. 40, № 185	1	—	—	1
40.	„	5, стр. 40, № 187	1	—	—	1
41.	„	5, стр. 40, № 188	1	—	—	1
42.	„	5, стр. 40, № 189	5	2	—	7
43.	„	5, стр. 41, № 194	5	2	—	7
44.	„	5, стр. 41, № 196	29	15	—	44
45.	„	5, стр. 41, № 199	3	2	—	5
46.	„	5, стр. 42, № 203	2	1	—	3
47.	„	5, стр. 42, № 205	3	1	1	5
48.	„	5, стр. 43, № 212	6	3	—	9
49.	„	5, стр. 43, № 216	16	8	—	24
50.	„	5, стр. 44, № 225	4	2	—	6
51.	„	5, стр. 44, № 233	18	9	—	27
52.	„	5, стр. 45, № 237	10	4	1	15
53.	„	5, стр. 45, № 238	21	11	1	33
54.	„	5, стр. 45, № 243	10	4	1	15
55.	„	5, стр. 45, № 244	5	2	—	7
56.	„	5, стр. 46, № 250	30	14	4	48
57.	„	5, стр. 46, № 253	45	22	3	70
58.	„	5, стр. 47, № 261	50	24		74
59.	„	5, стр. 47, № 264	2	—	—	2
60.	„	5, стр. 48, № 266	39	19	1	59
61.	„	5, стр. 48, № 272	6	2	—	8
62.	„	5, стр. 49, № 276	4	1	—	5
63.	„	5, стр. 50, № 280	1	—	—	1
64.	„	5, стр. 54, № 296	20	10	—	30
65.	„	5, стр. 54, № 297	2	—	—	2
66.	„	5, стр. 54, № 297 вар.[28]	1	—	—	1
67.	„	5, стр. 54, № 298	2	—	—	2
68.	„	5, стр. 54, № 299	10	5	1	16
69.	„	5, стр. 55, № 302	22	12	1	35
70.	„	5, стр. 56, № 312	10	5	—	15
71.	„	5, стр. 56, № 313	8	3	—	11
72.	„	5, стр. 56, № 314	18	9	—	27
73.	„	5, стр. 56, № 319	50	24	3	77
74.	„	5, стр. 56, № 319 вар.[29]	1	—	—	1
75.	„	5. стр. 57, № 325	30	14	2	46
76.	„	5, стр. 57, № 327	16	8	—	24
77.	„	5, стр. 57, № 328	2	1	—	3
78.	„	5, стр. 57, № 336	9	4	—	13
79.	„	5, стр. 58, № 339	21	10	—	31
80.	„	5, стр. 59, № 346	15	7	1	23
81.	„	5, стр. 59, № 348	22	12	—	34
82.	„	5, стр. 60, № 349	1	—	—	1
83.	„	5, стр. 60, № 353	17	8	2	27
84.	„	5, стр. 60, № 357	27	13	—	40
85.	„	5, стр. 60, № 362	2	—	—	2

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
86. Cohen, 5, стр. 60, № 362 вар.[30]	3	—	—	3
87. „ 5, стр. 61, № 363	1	—	—	1
88. „ 5, стр. 63, № 375	3	—	—	3
89. „ 5, стр. 64, № 380 вар.[31]	1	—	—	1
90. „ 5, стр. 64, № 381	29	4	—	33
91. „ 5, стр. 65, № 383	22	2	2	26
92. „ 5, стр. 65, № 386	1	—	—	1
93. „ 5, стр. 65, № 388	30	3	—	33
94. „ 5, стр. 67, № 401	14	2	—	16
95. „ 5, стр. 67, № 404	110	15	2	127
Непознати у Cohen:				
96. л.: IMP. GORDIANUS PIUS FEL. AUG. Неговата глава с лъчиста корона на д. оп.: TATOI STATORI Юпитер прав насреща, главата на д., държи жезъл и мълния, табл. III, 10.	1	—	—	1
97. л.: IMP. GORDIANUS PIUS FEL. AUG. Негова глава с лавров венец на д. оп.: LAETITIA AUG. N. Радостта права на л. държи венец и се подпира на котва, поставена върху кълбо, табл. III. 11.	1	—	—	1
98. л.: IMP. CAES. M. ANT. GORDIANUS AUG. Негова глава с лъчиста корона на д. оп.: PAX AUGUSTI. Пакс прав на л. държи маслинено клонче и наведен жезъл, табл. III. 12	1	—	—	1

XL. Филип Арабин

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
1. Cohen, 5, стр. 95, № 3	3	1	—	4
2. „ 5, стр. 95, № 8	85	18	6	103
3. „ 5, стр. 98, № 32	22	9	3	34
4. „ 5, стр. 100, № 54	1	—	—	1
5. „ 5, стр. 100, № 55	13	7	—	20
6. „ 5, стр. 101, № 72	4	—	—	4
7. „ 5, стр. 101, № 80	18	9	1	27
8. „ 5, стр. 101, № 81	1	1	—	2
9. „ 5, стр. 102, № 86	2	1	—	3
10. „ 5, стр. 104, № 102	15	7	1	23
11. „ 5, стр. 104, № 103	4	—	—	4
12. „ 5, стр. 105, № 113	8	3	—	11
13. „ 5, стр. 107, № 120	1	—	—	1
14. „ 5, стр. 107, № 123	2	—	—	2
15. „ 5, стр. 111, № 165	3	—	—	3
16. „ 5, стр. 115, № 205	16	4	—	20
17. „ 5, стр. 116, № 215	3	1	—	4
18. „ 5, стр. 116, № 218	18	1	—	19
19. „ 5, стр. 117, № 226	11	3	—	14
20. „ 5, стр. 118, № 239	2	1	—	3
21. „ 5, стр. 118, № 240	11	3	—	14
22. „ 5, стр. 118, № 243	9	2	—	11
23. „ 5, стр. 118, № 245 вар.[32]	2	—	—	2

XLI. Отацилия Севера

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
1. Cohen, 5, стр. 144, № 2	1	—	—	1
2. „ 5, стр. 146, № 34	1	2	—	3
3. „ 5. стр. 146, № 36	1	—	—	1
4. „ 5, стр. 148, № 51	2	2	—	4

	Бургас	Карнобат	Варна	Всичко
XLII. Филип син				
1. Cohen, 5, стр. 163, № 32	3	2	—	5
2. „ 5, стр. 166, № 48	3	1	—	4
3. „ 5, стр. 166, № 54	4	1	—	5
4. „ 5, стр. 167, № 61	1	1	—	2
5. „ 5, стр. 171, № 84	2	1	—	3

Варианти

№ 1 — У Cohen от бронз., табл. I,5.
№ 2 — VOTA SUSCEPTA DEC. III COS. IIII вместо VOTA SUSCEPTA DECENNAL III COS. IIII, табл. 1,6.
№ 3 — DIVA FAUSTINA вместо DIVA AUG. FAUSTINA, табл. 1,7.
№ 4 — CONCORD. AUG. TR. P. XV COS. III вместо CONCORD. AUG. TR. P. XVII. COS. III, табл. 1,8.
№ 5 — PROV. DEOR. TR. P. XV COS. III вместо PROV. DEOR. TR. P. III COS. II, табл. 1,9.
№ 6 — COS. II P. P. вместо COS. III P. P., табл. 1,10.
№ 7 — IMP. CAE. L. SEP. SEV. PERT. AUG. COS. II вместо IMP. CAE. L. SEP. SEV. PERT. AUG. COS. I. Сравни също и N. Mouchmov, Le trésor numismatique de Réka Devnia, с. 95, заб. 3, табл. 1,11.
№ 8 — L. SEPT. SEV. PERT. AUG. IMP. IIII вместо L. SEPT. SEV. PERT. AUG. IMP. V (Mouchmov, стр. 100, заб. 2), табл. 1,12.
№ 9 — SEVERUS PIUS AUG. BRIT. вместо SEVERUS PIUS AUG., табл. 1,13.
№ 10 — ROMA AETERNA вместо ROMAE AETERNAE, табл. 1,14.
№ 11 — L. SEPT. SEV. AUG. IMP. XI PART. MAX. вместо L. SEPT. SEV. PERT. AUG. IMP. X (Mouchmov, стр. 103, заб. 7 IMP. под съмнение), табл. 1,15.
№ 12 — У Cohen от бронз, табл. II,3.
№ 13 — ANTONINUS PIUS AUG. BRIT. вместо ANTONINUS PIUS AUG., табл. II,4.
№ 14 — IMP. C. M. AUR. ANTON. AUG. P. TR. P. вместо IMP. CAE. M. AUR. ANT. AUG. P. TR. P., табл. II,5.
№ 15 — M. AUR. ANTON. AUG. PONTIF. вместо M. AUR. ANT. CAES. PONTIF. оп. PIETAS PUBLICA вместо PIETAS, табл. II,6.
№ 16 — PONTIF. TR. P. XIII COS. III вместо PONTIF. TR. P. XIIII COS. III, табл. II, 7.
№ 17 — Вдясно от Асклепий кълбо; у Cohen без кълбо, табл. II,8.
№ 18 — PONTIF. TR. P. XI COS. III PROF. вместо PONTIF. TR. P. XI COS. III, табл. II,9.
№ 19 — IMP. C. M. AUR. ANTON. AUG. P. TR. P. вместо IMP. C. M. AUR. ANTONINUS PONT. AUG., табл. II,10.
№ 20 — У Cohen от бронз, табл. II,11.
№ 21 — CONS. II P. P. вместо CONSUL II P. P., табл. II,13.
№ 22 — IMP. ANTONINUS PIUS AUG. вместо ANTONINUS PIUS FEL. AUG. (Mouchmov, стр. 123, заб. 3), табл. II,14.
№ 23 — ANTONINUS PIUS AUG. вместо IMP. ANTONINUS PIUS AUG., табл. II,15.
№ 24 — IMP. MAXIMINUS PIUS AUG. вместо MAXIMINUS PIUS AUG. GERM. (Mouchmov, стр. 136, заб. 1), табл. III,2.
№ 25 — Либертас с 1 рог на изобилието (Б. Султов, Принос към античната история на Павликенския край, Известия на Окръжния музей — Търново, кн. I, 1962, стр. 18), табл. III,3.
№ 26 — IMP. CAES. M. ANT. GORDIANUS AUG. вместо IMP. GORDIANUS PIUS FEL. AUG., табл. III,14.
№ 27 — PAX AUGUSTI вместо PAX AUGUST (Mouchmov, стр. 138, заб. 2), табл. III,5.
№ 28 — Вследствие на разместване при отпечатването на предната лицева част от главата на Гордиан е излязла двойна, табл. III,6.
№ 29 — Вследствие на разместване на монетното ядро при отпечатването предната лицева част от главата на Гордиан е излязла двойна, табл. III,7.
№ 30 — Виктория права в ход наляво вместо в ход надясно, табл. III,8.
№ 1 — VIRTUS AUGG. вместо VIRTUS AUG., табл. III,9.
№ 32 — IMP. IUL. PHILIPPUS PIUS FEL. AUG. вместо IMP. IUL. PHILIPPUS PIUS FEL. AUG. P. M., табл. III,13.

КАТАЛОГ НА КОЛЕКТИВНАТА НАХОДКА ОТ РИМСКИ МОНЕТИ, ОТКРИТА ПРИ С. ПИРНЕ:

1. Адриан

	Cohen, 2. с. 171, № 762	1

2. Антонин Пий

	Cohen, 2. с, 298, № 270	1

3. Фаустина Млада

	Cohen, 3, с. 148, № 144	1

4. Септимий Север

1.	Cohen, 4, с. 6, № 25	2
2.	„ 4, с. 25, № 195	1
3.	„ 4, с. 26, № 217	1
4.	„ 4, с. 30, № 251	1
5.	„ 4, с. 34, № 295	1
6.	„ 4, с. 34, № 297	1
7.	„ 4, с. 39, № 344	1
8.	„ 4, с. 41, № 365	1
9.	„ 4, с. 41, № 370	2
10.	„ 4, с. 48, № 454	3
11.	„ 4, с. 49, № 468	1
12.	„ 4, с. 50, № 476	4
13.	„ 4, с. 51, № 489	2
14.	„ 4, с. 52, № 493	1
15.	„ 4, с. 53, № 501	1
16.	„ 4, с. 56, № 529	1
17.	„ 4, с. 57, № 539	1
18.	„ 4, с. 57, № 540	1
19.	„ 4, с. 57, № 542	1
20.	„ 4, с. 57, № 543	1
21.	„ 4, с. 63, № 605	3
22.	„ 4, с. 82, № 791	2

5. Септимий Север и Юлия Домна

1.	Cohen, 4, с. 99, № 2	1

6. Юлия Домна

1.	Cohen, 4, с. 108, № 32	2
2.	„ 4, с. 110, № 47	1
3.	„ 4, с. 112, № 79	1
4.	„ 4, с. 113, № 81	2
5.	„ 4, с. 114, № 114	1
6.	„ 4, с. 115, № 122	2
7.	„ 4; с. 118, № 156	2
8.	„ 4, с. 119, № 174	2
9.	„ 4, с. 122, № 204	1
10.	„ 4, с. 124, № 230	3

7. Каракала

1.	Cohen, 4, с. 148, № 64	1
2.	„ 4, с. 152, № 89	1
3.	„ 4, с. 157, № 129	2
4.	„ 4, с. 159, № 139	3
5.	„ 4, с. 161, № 158	2
6.	„ 4, с. 162, № 165	1
7.	„ 4, с. 162, № 166	1
8.	„ 4, с. 162, № 175	3
9.	„ 4, с. 165, № 205	1
10.	„ 4, с. 166, № 211	1
11.	„ 4, с. 167, № 220	1
12.	„ 4, с. 169, № 239	1
13.	„ 4, с. 169, № 242	1
14.	„ 4, с. 169, № 244	1
15.	„ 4, с. 169, № 247	1
16.	„ 4, с. 173, № 278	1
17.	„ 4, с. 173, № 282	1
18.	„ 4, с. 176, № 306	1
19.	„ 4, с. 180, № 336	1
20.	„ 4, с. 180, № 342	1
21.	„ 4, с. 180, № 347	1
22.	„ 4, с. 186, № 413	1
23.	„ 4, с. 186, № 416	1
24.	„ 4, с. 187, № 419	1
25.	„ 4, с. 187, № 424	2
26.	„ 4, с. 188, № 431	3
27.	„ 4. с. 189, № 442	1
28.	„ 4, с. 193, № 477	2
29.	„ 4, с. 203, № 570	1
30.	„ 4, с. 203, № 572	1
31.	„ 4, с. 204, № 587	1
32.	„ 4, с. 212, № 667	1
33.	„ 4, с. 214, № 682	1

8. Плавтила

1.	Cohen, 4, с. 247, № 1	2
2.	„ 4, с. 248, № 21	1
3.	„ 4, с. 248, № 24	3

9. Гета

1.	Cohen, 4, с. 257, № 37	1
2.	„ 4, с. 261, № 77	1
3.	„ 4, с. 262, № 89	4
4.	„ 4, с. 265, № 114	2
5.	„ 4, с. 267, № 136	1
6.	„ 4, с. 270, № 159	2
7.	„ 4, с. 273, № 183	1
8.	„ 4, с. 276, № 219	1

10. Макрин

1.	Cohen, 4, с. 291, № 14	1
2.	„ 4, с. 295, № 56	1
3.	„ 4, с. 296, № 66	1
4.	„ 4, с. 298, № 86	1

11. Диадумениан

1.	Cohen, 4, с. 312, № 2	1

12. Елагабал

1.	Cohen, 4, с. 327, № 38	1
2.	„ 4, с. 330, № 67	1
3.	„ 4, с. 384, № 264	2
4.	„ 4, с. 350, № 282	1

13. Юлия Меза

1.	Cohen, 4, с. 395, № 45	1

14. Александър Север

1.	Cohen, 4, с. 404, № 29	1
2.	„ 4, с. 405, № 32	1
3.	„ 4, с. 407, № 52	1
4.	„ 4, с. 410, № 82	1
5.	„ 4, с. 418, № 160	2
6.	„ 4, с. 445, № 447	1

15. Максимин

1.	Cohen, 4, с. 506, № 7	3
2.	„ 4, с. 509, № 30	4
3.	„ 4, с. 510, № 44 вар[1]	1
4.	„ 4, с. 511, № 55	1
5.	„ 4, с. 511, № 56	1
6.	„ 4, с. 513, № 77	1
7.	„ 4, с. 513, № 84	3
8.	„ 4, с. 514, № 98	2
9.	„ 4’ с. 515, № 105	2

16. Паулина

1.	Cohen, 4, с. 523, № 2	1

17. Максим Цезар

1.	Cohen, 4, с. 524, № 1	1

18. Гордиан I

1.	Cohen, 5, с. 2, № 4	1

19. Пупиен

1.	Cohen, 5, с. 16, № 21	1

20. Гордиан III

1.	Cohen, 5, с. 24, № 25	2
2.	„ 5, с. 26, № 37	1
3.	„ 5, с. 26, № 41	10
4.	„ 5, с. 28, № 68	2
5.	„ 5. с. 28, № 71	1
6.	„ 5, с. 29, № 81	2
7.	„ 5, с. 30, № 86	4
8.	„ 5, с. 31, № 101	7
9.	„ 5, с. 32, № 109	4
10.	„ 5, с. 32, № 113	1
11.	„ 5, с. 32, № 115	1
12.	„ 5, с. 32, № 119	1
13.	„ 5, с. 33, № 121	12
14.	„ 5, с. 34, № 132	1
15.	„ 5, с. 35, № 142	1
16.	„ 5, с. 36, № 155	1
17.	„ 5, с. 36, № 156	1
18.	„ 5, с. 37, № 160	2
19.	„ 5, с. 38, № 167	7
20.	„ 5, с. 39, № 178	1
21.	„ 5, с. 40, № 185	1
22.	„ 5, с. 40, № 189	1
23.	„ 5, с. 41, № 194	1
24.	„ 5, с. 41, № 196	1
25.	„ 5, с. 42, № 205	2
26.	„ 5, с. 43, № 212	2
27.	„ 5, с. 45, № 233	1
28.	„ 5, с. 45, № 238	2
29.	„ 5, с. 45, № 244	1
30.	„ 5, с. 46, № 250	1
31.	„ 5, с. 46, № 253	5
32.	„ 5, с. 47, № 261	5
33.	„ 5, с. 48, № 266	6
34.	„ 5, с. 48, № 272	2
35.	„ 5, с. 54, № 296	1
36.	„ 5. с. 54, № 298	2
37.	„ 5, с. 55, № 302	1
38.	„ 5, с. 55, № 303	1
39.	„ 5, с. 56, № 312	1
40.	„ 5, с. 56, № 313	1
41.	„ 5, с. 56, № 314	3
42.	„ 5, с. 56, № 319	4
43.	„ 5, с. 57, № 325	2
44.	„ 5, с. 57, № 327	1
45.	„ 5, с. 57, № 336	1
46.	„ 5, с. 59, № 346	4
47.	„ 5, с. 60, № 362	1
48.	„ 5, с. 64, № 381	3
49.	„ 5, с. 65, № 386	2
50.	„ 5, с. 67, № 401	1
51.	„ 5, с. 87, № 404	7

21. Филип Арабин

1.	Cohen, 5, с. 95, № 3	1
2.	„ 5, с. 95, № 8	7
3.	„ 5, с. 98, № 32	11
4.	„ 5, с. 98, № 33	1
5.	„ 5, с. 99, № 39	3
6.	„ 5, с. 100, № 55	2
7.	„ 5, с. 100, № 58	1
8.	„ 5, с. 101, № 80	1
9.	„ 5, с. 102, № 86	4
10.	„ 5, с. 104, № 102	2
11.	„ 5, с. 107, № 123	6
12.	„ 5, с. 108, № 134	2
13.	„ 5, с. 111, № 165	5
14.	„ 5, с. 115, № 205	2
15.	„ 5, с. 116, № 215	2
16.	„ 5, с. 117, № 226	1
17.	„ 5, с. 117, № 235	1
18.	„ 5, с. 117, № 239	1
19.	„ 5, с. 118, № 240	1
20.	„ 5, с. 118, № 245	1

22. Отацилия Севера

1.	Cohen, 5, с. 144, № 2	4
2.	„ 5, с. 145, № 20	2
3.	„ 5, с. 148, № 51	1

23. Филип син

1.	Cohen, 5, с. 166, № 48	8
2.	„ 5, с. 166, № 54	3

---

[1] IMP. MAXIMINUS PIUS AUG. вместо IMP. MAXIMINUS PIUS AUG. GERM., табл. II,10

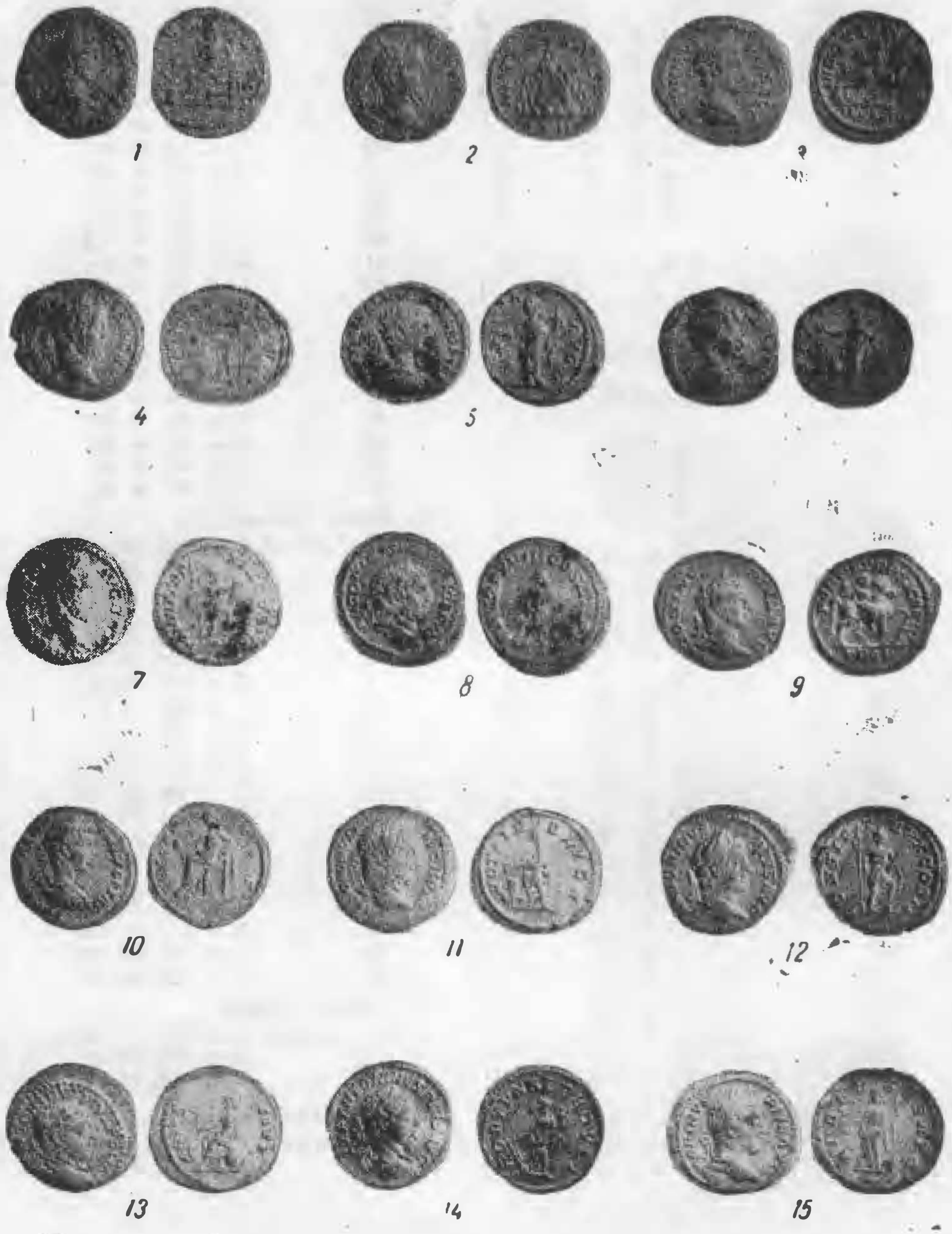
1
2
3
4
5
7
8
9
10
11
12
13
14
15

Табл. I.1—3 — Траян; 4 — Адриан; 5—6 — Антонин Пий; 7 — Фаустина майка; 8 — Марк Аврелий; 9 — Луций Вер; 10—15 Септимий Север

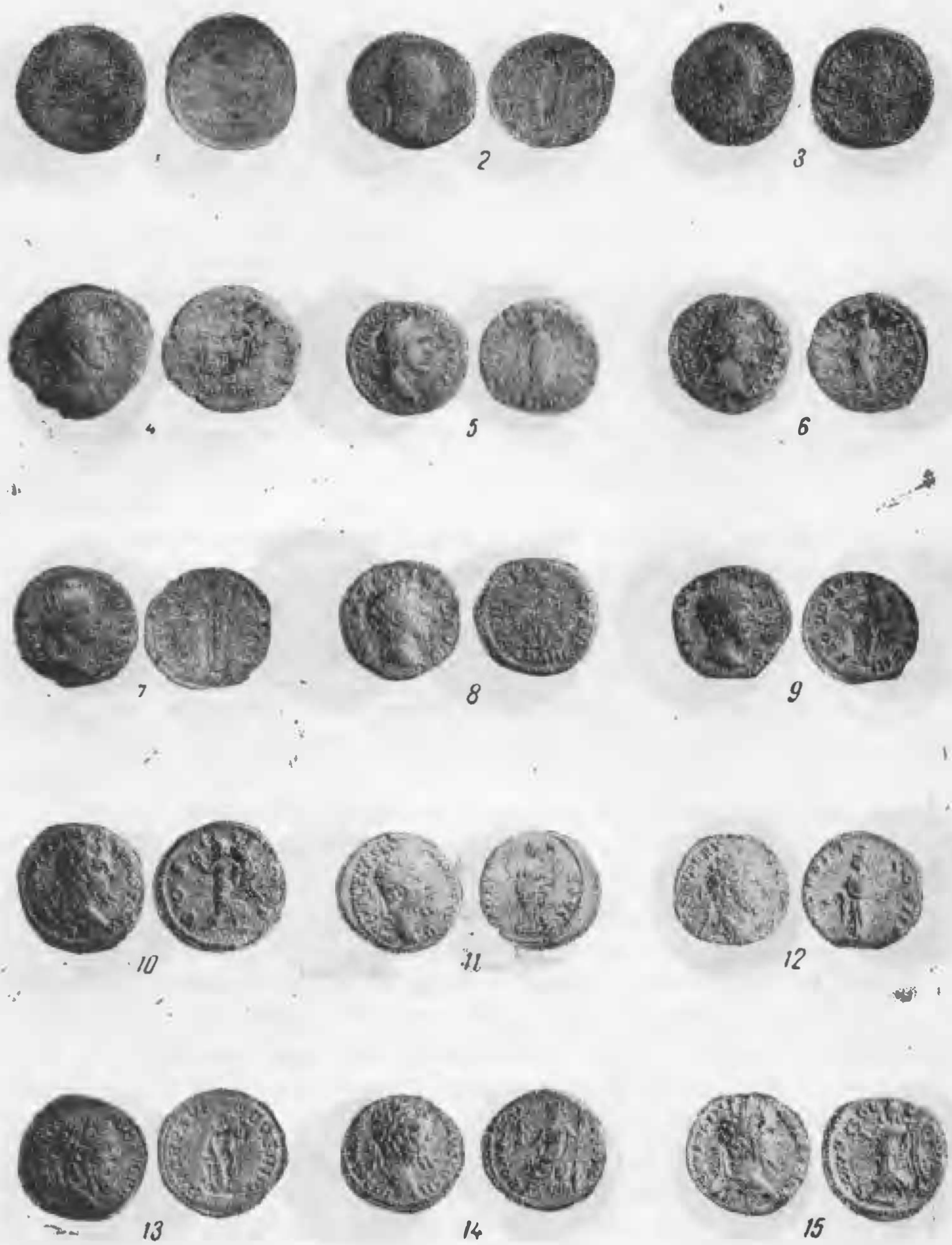
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

Табл. II 1—2 Септимий Север; 3—12 Каракала; 13—15 Елагабал

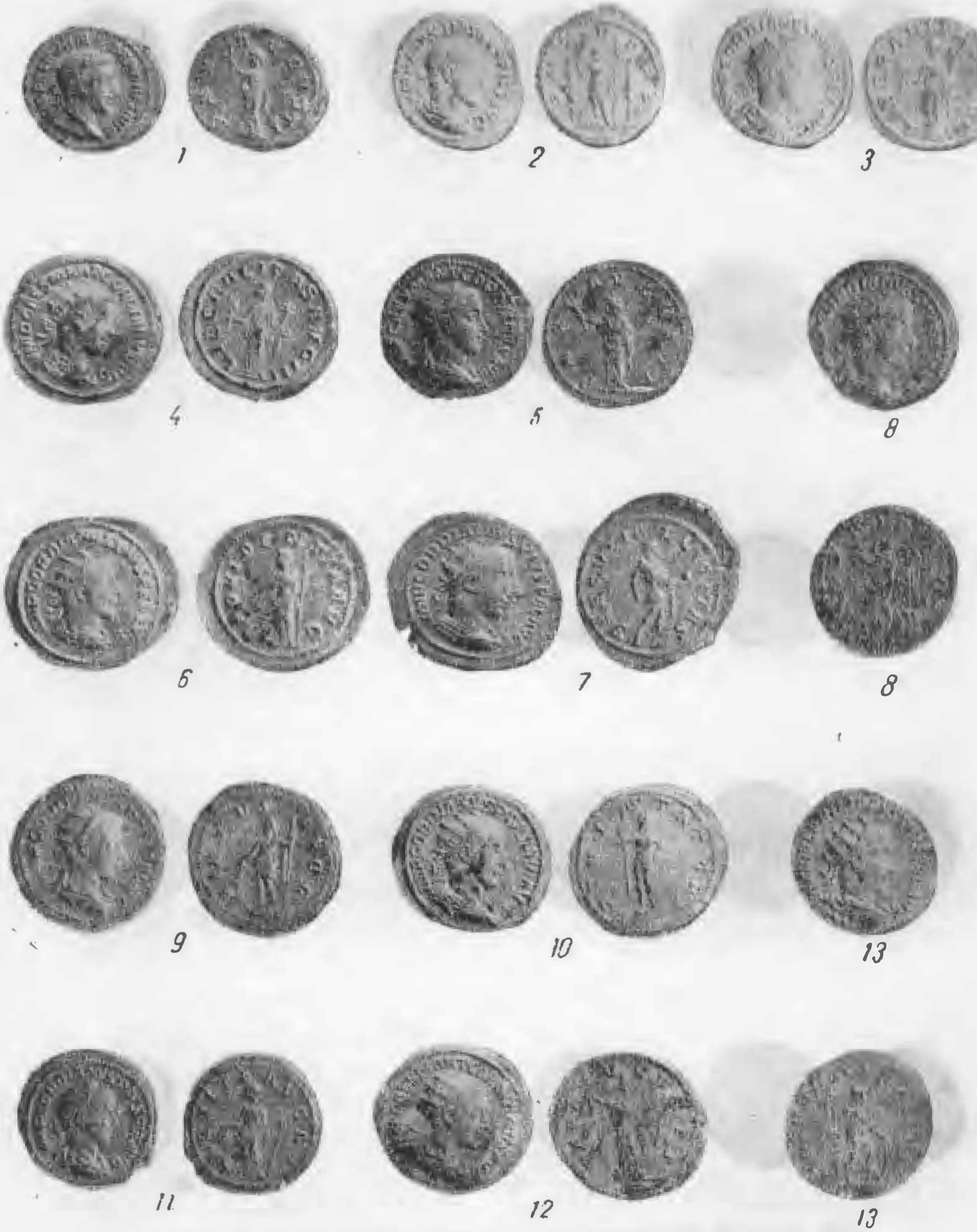
1
2
3
4
5
8
6
7
8
9
10
13
11
12
13

Табл. III. 1 Александър Север; 2 Максимин; 3—12 Гордиан III; 13 Филип баща

Mikhail Lazarov

DEUX TRESORS COMPRENANT DES MONNAIES EN ARGENT DATANT DES EMPEREURS ROMAINS DU TEMPS DES INVASIONS DES GOTHS DU MILIEU DU IIIe S.

L'auteur décrit deux trésors de monnaies en argent à l'effigie d'empereurs romains, découverts en 1961 dans les villages Iskra et Pirne, départ. de Bourgas.

Le premier de ces trésors contient 4604 monnaies, datant d'une période relativement assez longue — depuis Néron (54—68) jusqu'à Philippe l'Arabe (244—249) et sa famille. Les monnaies sont assez bien conservées les plus effacées étant les plus anciennes en date. Le très grand nombre de monnaies portant l'effigie de Gordien III (238—244), exactement 2298, ce qui représente près de la moitié de tout le lot, ainsi que leur excellente conservation, font supposer, que le trésor a été formé au temps de cet empereur.

Dans le trésor du village Iskra, un des plus grands dépots de monnaies de Bulgarie, prédominent les antoniens au nombre de 2482, contre 2122 deniers. Très nombreux sont surtout les antoniens des derniers empereurs — Gordien III, Philippe et sa famille — en nombre de 2364. Ce fait démontre, que l'antonien était la monnaie prédominante aussi sur les marchés en Thrace au cours de la première moitié du IIIe s.

Le trésor du village Pirne est d'mportance moyenne quant à son volume et ne comprend que 357 monnaies en argent, datant de la période depuis Adrien (117—139) jusqu'à Philippe l'Arabe (244—249) et sa famille. Par sa composition il rappelle grandement le trésor du village Iskra.

Dans les deux trésors les monnaies les plus récentes datent de Philippe l'Arabe, de l'an 247, ce qui nous autorise à penser, que les deux trésors ont été enfouis en 248. Cette date coïncide avec une des grandes invasions des Goths en Mésie Basse (248), lorsqu'ils avaient assiégé Marcianopolis et menacé les cols de Hémos. C'est précisément aux extrémités de ces cols que les trésors ont été trouvés.

Редактор Ив. Гълъбов

Художник В. Касабов
Худ. редактор Евг. Богаев
Техн. редактор Ив. Петров
Коректор Й. Маринова

Дадена за набор на. 26. XI. 1964 г.
Подписана за печат на 10. II. 1965 г.
Печатни коли 11,75
Издателски коли 13,98
Формат 71×100/16
Тираж 780
Изд. № 13017/II-6.
Тем. № 628
Ведомствено издание — разпространява се сред населението безплатно

Държавна печатница „Георги Димитров“ — София, пор. № 1470

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
1	10 отдолу	O. Ih.	O. Jh.	авт.
18	13 »	и 36	да не се чете	»
127	11 »	две	да не се чете	»
129	2 отгоре	утилирана	утилитарна	кор.
129	8 отдолу	-сградоустройствения	-градоустройствения	авт.
134	8 отгоре	крадратиа	квадратна	кор.
137	4 отдолу	-устройствен	-градоустройствен	авт.
141	11 »	андевитен	андезитен	авт.
141	6 »	2.	3.	авт.
147	11 отгоре	с	в	ред.
154	19 »	ό ὀ	τὸ	печ.
154	29 »	Νικὃνὸλεφς	Νικοπὸλεως	кор.